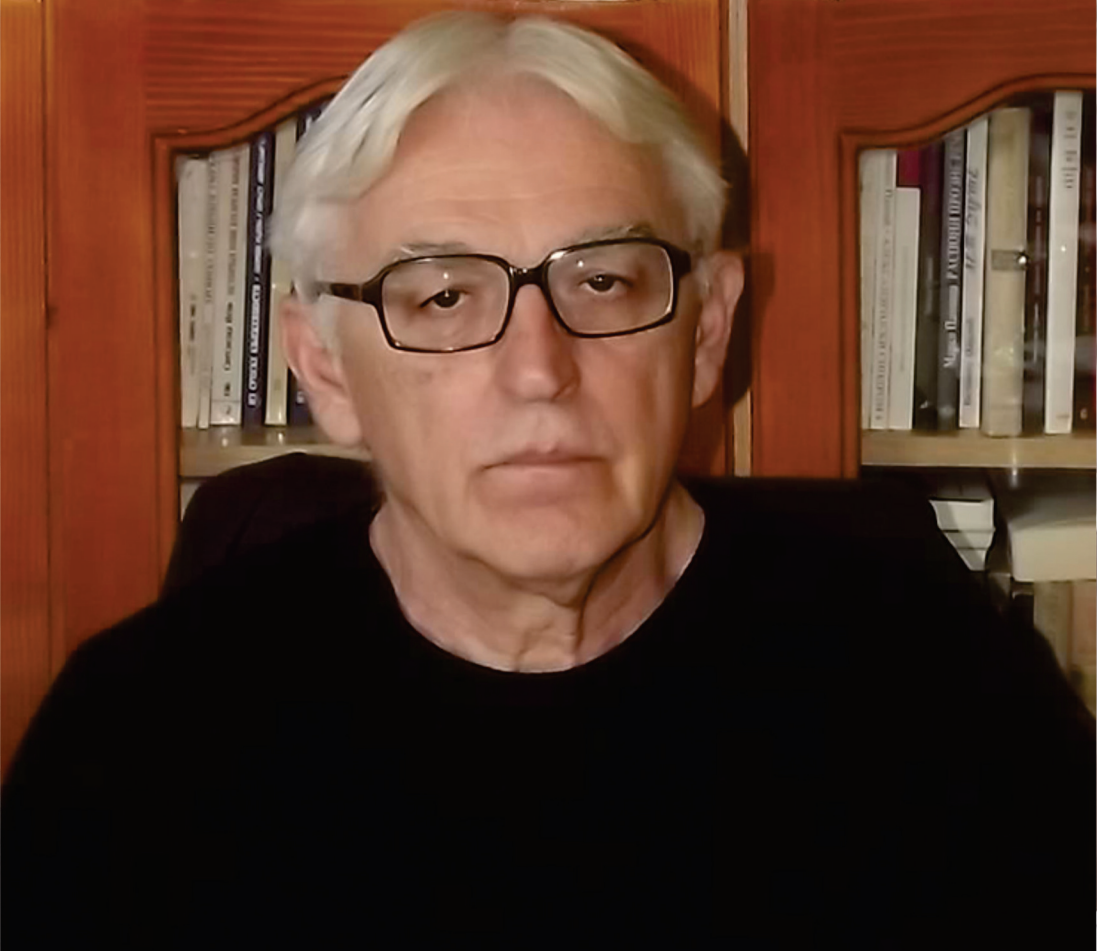

САВРЕМЕНА СРПСКА
ПР **ЗА**
ЗБОРНИК БРОЈ 28

*Драžo Кекановић
Српски ѝрозистици ван матице
Комјарашивни квартеји*

ТРСЕНИК
2016.

**САВРЕМЕНА
СРПСКА ПРОЗА
28**

**САВРЕМЕНА СРПСКА
ПРОЗА**
КРИТИЧНИ СУСРЕТИ - ТРСТЕНИК

Издавач

Народна библиотека „Јефимија“ Трстеник

Главни и одговорни уредник

Верољуб Вукашиновић

Ликовни и технички уредник

Иван Величковић

Коректор

Ивана Илић

На корицама

**Драго Кекановић /
Марина Милић-Апостоловић
и Миодраг Радовић**

ISBN 978-86-83191-66-6

Тираж

500

Штампа

М-граф Трстеник

Покровиоци

**Министарство културе и информисања РС
Општина Трстеник
Месна заједница Трстеник
„Нова слога“ Трстеник
„М-Граф“ Трстеник
Народни универзитет Трстеник
„Темпо фудс“ Планиница**

**САВРЕМЕНА СРПСКА ПРОЗА
ЗБОРНИК 28**

САВРЕМЕНА СРПСКА
П Р О З А
ЗБОРНИК БРОЈ 28

ТРСТЕНИК
2016.

**ЗБОРНИК
32. КЊИЖЕВНИХ
СУСРЕТА**

***САВРЕМЕНА
СРПСКА ПРОЗА***

**3-4. НОВЕМБАР 2015.
ТРСТЕНИК**

САДРЖАЈ

<i>Верољуб Вукашиновић</i> УВОДНА НАПОМЕНА	9
--	---

КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ ДРАГА КЕКАНОВИЋА

<i>Александар Јовановић</i> ПРИПОВЕДАЊЕ О НЕСТАЈАЊУ И МЕЛАНХОЛИЈИ	13
<i>Марко Негућ</i> ИЗГУБЉЕНИ ЗАВИЧАЈ У ПРОЗИ ДРАГА КЕКАНОВИЋА	25
<i>Милеџа Аћимовић Ивков</i> СЕЋАЊЕ, ТРАЈАЊЕ И ПРИЧА	45
<i>Давид Кеџман Дако</i> УХВАЋЕН НЕЧИЈИМ ПОГЛЕДОМ	53
<i>Драјо Кекановић</i> УСРЕД ПРАЗНИНЕ	65
<i>Дејан Вукићевић</i> СЕЛЕКТИВНА БИБЛИОГРАФИЈА ДРАГА КЕКАНОВИЋА	71

СРПСКИ ПРОЗАИСТИ ВАН МАТИЦЕ

<i>Марко Негућ</i> СРПСКИ ПРОЗАИСТИ ВАН МАТИЦЕ	89
<i>Милеџа Аћимовић Ивков</i> О ГРАНИЧНОСТИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ	99
<i>Миодрај Раговић</i> ИЗБЕГЛИШТВО КАО СУДБИНА	109

<i>Желидраї Никчевић</i>	
ЗАПИСИ О ГРАНИЧНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ	121
<i>Славица Гароња-Рагованац</i>	
ПРОЗА СРПСКИХ ПИСАЦА ИЗ ХРВАТСКЕ – ПРИПОВЕТКА И РОМАН У ПРОШЛОСТИ И САДАШЊОСТИ – ПРИЛОГ ОБЈЕДИЊАВАЊУ СРПСКОГ КУЛТУРНОГ ПРОСТОРА	137
<i>Давид Кецман Дако</i>	
ТРАГОМ УСУДНИХ СЕОБНИКА	151
<i>Мирко Вуковић</i>	
ДОКЛЕ СОВИН ХУК ДОПИРЕ	173
<i>Весна Мићић / Мирјана М. Лукић</i>	
У СЈЕЋАЊУ НА ЗАБОРАВ	189
<i>Миограї Маїицки</i>	
ПИСАЦ У РАСЕЈАЊУ – „МИТРОВЧАНИ“ МИРЈАНЕ Н. РАДОВАНОВ-МАТАРИЋ	197

КОМПАРАТИВНИ КВАРТЕТ

<i>Милош Пејтровић</i>	
МИОДРАГ РАДОВИЋ	
„КОМПАРАТИВНИ КВАРТЕТ“	205
<i>Марина Милић-Ајостоловић</i>	
КОМПАРАТИВНИ КОНЦЕРТ ЗА „КОМПАРАТИВНИ КВАРТЕТ“	209

ФОТОГРАФИЈЕ 32. КЊИЖЕВНИХ СУСРЕТА САВРЕМЕНА СРПСКА ПРОЗА	223
САВРЕМЕНА СРПСКА ПРОЗА ТРСТЕНИК 1984-2015.	229

УВОДНА НАПОМЕНА

Пред читаоцима је 28. број зборника „Савремена српска проза“ у којем су сакупљена сва ауторизована излагања учесника 32. књижевних сусрета у Трстенику, који су одржани новембра 2015. године. Одабрана тема тих сусрета била је „Српски прозаисти ван матице“ у оквиру које је приређен „књижевни портрет“ писца Драга Кекановића. Та два сегмента, поред излагања учесника скупа, додатно су допуњена приложеним текстовима Давида Кецмана о Драгу Кекановићу, као и Славице Гароње-Радованац о прози српских писаца из Хрватске, која није била у могућности да учествује на сусретима. Позиву за овај скуп одазвале су се и Весна Мићић и Мирјана М. Лукић са Филозофског факултета на Палама, које, ипак, нису биле у могућности да допућују у Трстеник, али су приложиле текст за зборник.

Зборник садржи и два текста, уз фотографије, са својеврсне музичке промоције књиге др Миодрага Радовића *Компјаративни кваријеи* која је на тај начин представљена у оквиру 32. књижевних сусрета „Савремена српска проза“. Аутор ове студије пореклом је недалеко од Трстеника, што је био мотив више да организатори *Савремене српске прозе* са великим поштовањем према њему и личностима које су великани наше компаратистике уврсте ову тему у програм сусрета. Тако је, срећним укрштајем, настао величанствени „Концерт за компаративни квартет“ у извођењу пијанисткиње Марине Милић-Апостоловић и у зборнику је приложен његов наративни део. Онај музички остао је у слуху и памћењу учесника и публике, међу којима је било и неколико стотина ученика Гимназије „Вук Караџић“ у Трстенику.

**КЊИЖЕВНИ
ПОРТРЕТ
ДРАГА КЕКАНОВИЋА**

Александар Јовановић

ПРИПОВЕДАЊЕ О НЕСТАЈАЊУ И МЕЛАНХОЛИЈИ

О *Изабраним причама* Драга Кекановића

Драго Кекановић припада оним писцима који годинама, полако и ненаметљиво, граде свој прозни свет, употпуњујући га сваком новом књигом. У његовом стварању, романи и збирке приповедака међусобно се узглобљују и допуњују, тако да се већ сада може говорити о заокруженом делу, са препознатљивим временско-просторним координатама, произашлим из његове националне и завичајне припадности: рођен је средином прошлог века у Западној Славонији, у Братуљевцима, на обронцима Папука, школовао се у Славонској Пожеги и Осијеку, живи у Загребу.

Ушавши у књижевност седамдесетих година прошлога века, на таласу литературе која се хранила литературом, Кекановић је већ у својој првој збирци *Механика ноћи* (иако не можемо да занемаримо дослух са тзв. „хрватским борхесовцима“) показао самосвојан глас, несводљив на заједничка генерацијска или поетичка полазишта. Краће, брижљиво стилизоване приче својеврсне су песме у прози, док су друге, нешто шире засноване, изграђене на елементима психолошке фантастгасе и паралелне/померене стварности (мотивисане деловањем сна, ноћи, лудила), на непрестаном укрштању рационалног и ирационалног, са ефектном поентом на крају која привидно разрешујући приповедачеве (јунакове) недоумице отвара нову неизвесност. Утиску померености не доприносе само збивања, него и простор, уједно дат и као конкретан (соба, кућа у пољу, затвор, шума) и као апстрактан (без икаквих ближих одређења и именовања). Поједини критичари су писали о романтичарској и/или

симболистичкој фантастици желећи да сугеришу Кекановићеву разлику у односу на генерацију са којом се јавио, па чак и на већу окренутост традицији која се огледала, између осталог, и у емоционалном тону приповедања. Данас се види да писац у својим најбољим приповеткама није само описивао *механику ноћи* (заправо природу надреалног и логику алогичног), него је и изоштравао своје поетичке инструменте које препознајемо у свим његовим потоњим књигама.

Вечера на веранди (1975) представља пишећ повратак у завичај и, по његовим речима, настанак „црног таласа“ славонских прича. У привидно класичнијим и, у односу на прву књигу, дужим причама (зато у поднаслову стоји „приповијетке“, за разлику од претходних „списа“), проговорила је завичајна Славонија из друге половине прошлога века, у породичном раслојавању и националној запитаности над својом судбином, у чему – као и у роману *Пошомак сјена* (1978) – има подоста аутобиографског.¹

Насловна приповетка „Вечера на веранди“ заштитни је знак не само ове књиге, него умногоме и потоњег Кекановићевог приповедања. Расап једне традиционалне, домаћинске породице хвата се, у чеховљевском духу, у тренутку када се она последњи пут окупља на завичајном имању. Два брата, њихова сестра, сенка тек преминулог ауторитативног оца (чија смрт је и била повод за састајање),

¹ „Веома је било велико, наиме, моје разочарање послје шездесет и осме, а још веће послје седамдесет прве. Тако је и настао тај мој приватни *црни шалас* славонских прича. Који је логичким слиједом кулминирао *Пошомком сјена*, том мојом (у много чему аутобиографском) породичном сагом, сажетом на само стотињак страница, у коме доминира тај сукоб између осиромашеног домаћина (мог дједа) и тобожњег кулака и његовог сина, партизанског борца, разочараног у стварност побједничке револуције.“ (Драго Кекановић, *Не сме да се заборави прича*, разговор са Александром Јовановићем, *Српски књижевни лист*, бр. 9/114, 2014, Београд, стр. 15)

те средотежне силе која је притискала, али и држала породицу на окупу, рођаци, дојучерашње слуге, сви се они, у своме јаду и огољености, опраштају са оним што су били и свиме што никада неће моћи да буду. На крају приповетке се један од браће, са женом и децом, сели у град, у још незавршену кућу, други брат усамљеник враћа се из света на запуштено имање, јер не зна куд би другде, сестра одлази за безнадежним вереником, бивше слуге остају ту где јесу, јер немају куда да оду. Слику нестајућег света употпуњују остареле бивше девојке, опхрване радом и децом, учитељице у пензији и њихове недознајуће сестре, и тако редом.

Иако је реч о дужој, троделној приповеци, од неких двадесетак страница, све је у њој стилски сведено и прецизно дато, као у некој новели. Почев од уводног сусрета средишњег лика Павла Грдине са завичајем, описа усиљеног и изобличеног ритуала *вечере на веранди*, тог претходно обавезујућег чина реда и припадања заједници, који више није могућ, преко суптилних, готово филмских смењивања приповедних секвенци, све до емоционално засићене, а опет веома далеко од било какве патетике, завршне сцене расанка, после које наступа потпуно ћутање.

У *Легеној шуми и дружим крајњим причама* (1975) Кекановић се и формално приближио новели. Једанаест прича збирке међусобно се дозивају заједничким простором и временом (које деле са приповеткама из претходне, а готово истовремено објављене књиге), али највише унутарњом динамиком књижевних ликова и њиховим дубинским, никада до краја разјашњеним односом са нестајућим завичајем. Славонија које више нема и њени отишли младићи, чији су животи неприметно ишчилели, састају се, огледајући се једно у другом, у једном драматичном, судбинском тренутку, чије трајање у потпуности испуњава Кекановићеву причу. „Да га осам година није било у долини, и да мора тумарати околу, као изгубљени пас који је

заборавио пут до куће, па се равна по мирисима, слуху, инстинкту“ – рећи ће себи главни јунак „Мириса зреле конопље“ враћајући се због службених разлога у град свога школовања, а заправо да би затворио младалачку спортску и еротску причу која га је, незавршена, пратила свих тих година. Прича ће се, сусретом за којим је жудео, формално затворити, али ће заувек остати отворена: не може се надокнадити, иако некада изгледа да може, оно што се изгуби у тренутку у којем је једино битно да се не изгуби. Завршна реченица приче, „Миле Подгорац трчи према излазу, а чини му се да поново истрчава на стадион, у вреву лица, узвика, заслепљујућу светлост и бол“ – изузетна поента приче, као и цео завршни пасус – само је привидни повратак у младост, а заправо, потпуни и мукли растанак са градом у који, слутимо, више неће моћи да дође и, како би Црњански рекао, губљење оног последњег зрна младости које је у себи било сачувало моћ да још једном проклија. *Мириси, слух и инстинкти*, који се помињу у наведеној реченици, једини су инструменти главном јунаку да у себи дозове некадашње време и простор, али то су, истовремено и основни поетички инструменти у покушају да то дозивање опише.

Иста атмосфера и исти меланхолични тон боје и „Ледену шуму“, насловну причу ове збирке, још један од заштитних знакова Кекановићевог приповедања. Случајни и необични сусрет на путу са непознатом и полусмирзнутом девојком, која се у леденој ноћи некуд упутила, претвара се за Матију Трначића, кочијаша и страсног ловца из долине, у онај тренутак у којем се, готово не догађајући се ништа, догодило све. У суптилној игри еротских наговештаја и снажног унутарњег набоја, привидне одлучности и стварног кукавичлука, пред главним јунаком се до огољености свлачи читав његов претходни живот: од неуспелог одласка у град на занате, преко хладне брачне постеље до опседнутости ловом као посебним видом бекства од самога себе.

Када у недостатку храбрости прекине ову игру са непознатом младом девојком и потрчи за видром која му се указала на путу, и до које, наравно, неће стићи, он постаје двоструки губитник. (Кекановић то сугерише, између осталог, и дискретно датим паралелизмом у опису хитре, топлокрвне животиње и згрчене девојке на мах припијене уз њега.) Од повратка у кола пут до града и воза, којим ће у непознато отићи драгоцене незнанка, постаје путовање кроз беспуће сопственог живота.

Кекановићево умеће у вођењу приче ка сажетој и ефектној поенти, у којој се на крају стиче све, видљиво је и овде: „Никако се Матија Трначић није могао ослободити мисли да му је из дланова исклизнуло нешто неизрециво велико и блиставо, нешто што се ничим другим не да надомјестити“. У овој реченици, са самог краја приче, читамо велику похвалу људској чежњи за додиром, стопљене описе видре и младе жене која је на кратко ушла у његов живот, али, надасве, опору и пробадајућу мисао о ономе што ће му од сада заувек недостајати.

Деведесете године прошлога века, и трагична судбина српскога народа у ужем и ширем пишчевом завичају, изоштрили су Кекановићеву националну и поетичку самосвест. У две најновије збирке приповедака, *На небу, и грује њриче* (2002) и *Усвојење* (2013), као и у роману *Вейрово срце – ловачка њрича* (2012), превасходно је усмерен на најновију судбину свог народа у Славонији и Загребу (тачније речено, на судбину свог преосталог народа), дајући тамну и сложену слику његовог напора да преживи и опстане у условима који опстајању никада нису били наклоњени.²

² У контексту најновијих Кекановићевих приповедака, у другачијем светлу сагледавамо и његове претходне приче. Није реч само о накнадном континуитету, мада се ни он не може заобићи, него – јасно видљивој – из књиге у књигу грађеној приповедачкој хроници о личној и колективној судбини славонских Срба, о њиховом несналажењу и нестајању

Емоционалне, егзистенцијалне и националне ситуације његових јунака неодвојиво су, у своме ходу ка пропасти, утиснуте једне у друге. У слике уништених села и промењених предела, посувраћених људских судбина, стараца осталих да умру у граду који више није њихов, богаља који чезну да још једном виде свој стари крај, славонских младих расејаних по далеким континентима, уграђени су снажно убрзање времена и сенке најдубље меланхолије: „Нема нас, мој кумићу, нас више нема у старом крају, ми одавно нисмо више живи, то спавају наша уморна тијела, неко нас је одавно раставио са животом – хтио сам му рећи када ме је снажно продрмусао из дубоког сна“, читамо у причи „Кумић“.

Живећи у самом средишту својих тема, без икаквог просторног и временског одстојања, Кекановић није склон нападном експлоатисању збивања о којима пише и патетичним коментарима. Чини то на начин који смо упознали у претходним књигама, суптилним и дискретним уметничким средствима – наговештајима, довођењем наизглед ситних детаља у први план приче, симболизацијом, елементима фантастике – препуштајући причи да иде својим током и да нам изнутра говори оно што сама сматра да је потребно да нам каже. А говори нам не о самим догађајима него о њиховим последицама у животима ликова, којих они ни сами

у последњих неколико деценија. У ту хронику уграђени су, у истој мери, и сви његови романи, почев од *Поштомак сјена* (1978), *Ивањске ноћи* (1985) и *Рибље сјаје* (1997), преко *Америчкој сладоледа* (1998) до *Вейрвој срца* (2012). – И сам писац је (за шта је требало и личне храбрости, будући да је остао да живи у Загребу) снажније нагласио своју припадност српском народу и српској култури, вишеструко се укључује у обнову рада Српског културног друштва „Просвјета“, књиге штампа код српских издавача и то (осим у једном случају) ћирилицом, а романом *Вейрвој срце* – заслужено издвојеном неколиким нашим значајним књижевним признањима – ушао је у најсветију српску књижевну едицију, у Коло Српске књижевне задруге.

можда, у први мах, нису свесни. Или, слободније речено, говори не о самим стварима, него о сенкама ствари које као црни и лепљиви прах падају на њихове душе. А раскорак између тихих, уздржаних средстава којима се приче граде и понорне несреће ликова, јасније поимане тек на самом крају или, чак, у продужетку прича, обузима читаоца у потпуности, испуњавајући га ужасом и добротом.

Приче збирке *На небу*, испуњене су бројним ратним и поратним ломовима, безнађем које прелази у равнодушност, наизглед смисленим поступцима кроз које безгласно вришти бесмисао, присилно-добровољним одласцима из завичаја тежим од очигледних изгона, умирањем оних који су умрли још пре смрти. У причи „Недодирљивост“ пратимо сасвим остарели брачни пар, ситну и тиху старицу и мужа неопорављеног од двоструког можданог удара, на путу до поште и шалтера за плаћање рачуна. Обична, банална прича која се понавља у бескрај, рећи ће приповедач и додати: „Али (а адреса свих прича гласи баш тако: *али*)“. У то *али* стало је све: слика спаљене куће у завичају, присећање на давне логоре и крематоријуме (суптилно наглашен континуитет зла), одлазак сина који вероватно није могао да издржи оно што га је окруживало, чуђење пред простом чињеницом да се свет није зауставио пред њиховом несрећом, старчев улазак у таму кроз коју не може да се креће без старице којој и самој треба помоћ. У то *али* (без којег нема ни приче) стала је и завршна сцена у којој у колима хитне помоћи идентификују старицино беживотно тело: „Миљка и Ђураћ? Каква су то имена? – запитао је наглас болничар, читајући податке са здравствених исказница младој лијечници. – Не знам, наша нису, ваљда су српска. – Зар њих још има? – упитао је шофер и насмијао се!“

Имена јунака се први и једини пут јављају на крају приче, осветљавајући потпуно уназад читав низ смисаоно важних детаља, почев од курзивног

одређења споменика („недалеко споменика *хрвај̄-ском њјеснику* Петру Прерадовићу“), курзивног али на почетку сваког приповедног сегмента, као и других курзивних речи, све до одбрамбене реченице наших јунака: „У праву си, идемо, нас се то више не тиче“, која зајми наслов приче и истовремено је затвара. Двоје старих јунака тако постају симбол српског народа на овим просторима: недодирљиви, не због моћи, него зато што више немају шта да изгубе, расељених потомака које више готово неће моћи да виде и осуђени на нестајање.

У „Савршеној дадиљи“, Кекановић увођењем мотива паралелне стварности и тајног друштва (подсећајући нас да није заборавио на поетику својих раних прича) даје гротескну слику загребачких Срба, онемоћалих и гурнутих на маргину. Не обазирјући се на уверљивост у мотивисању догађаја, мада у причи све води ка њој, као да нам аутор поручује како је оно што никако не може да буде већ стигло да буде ту, око нас и у нама.

„Свуда даље сам био ја“ можда јесте Кекановићева прича са најлепшим насловом. Распадање српских породица у Загребу деведесетих година, избеглице пристигле из спаљеног завичаја, страдања која се слуте, неизвесна будућност, ликови професионално и грађански утемељени, а егзистенцијално напрсли, еротика која помера људе, суочавајући их са сопственом празнином – и у овој причи су полазиште за људска успења и суноврате. На крају, главне јунаке, седамдесетогодишњег лекара Светозара којем се учинило да би са младом избеглом женом могао остварити и више од љубави, оно ретко и тешко дохватљиво стање среће које чежњу преводи у присност и спокојство, и младу напуклу жену пред повратак на Банију да негује остареле родитеље повратнике до њиховог краја, остављамо безнадежно удаљене једно од другог: „а ја ћу се надати до посљедњег трена, само зато што је она рекла како се не намјерава предуго задржавати на Банији, чим сахрани оне који су се

вратили да умру у завичају, отићи ће на сам крај свијета, у Канаду, у Аустралију, на Нови Зеланд, има ли гдје даље, има ли гдје даље, питала је, а ја нисам знао шта да јој одговорим, свуда даље сам био ја“. *Свуда гаље сам био ја* – простор који је мера страдања оних који не могу нигде да се зауставе, такорећи, мера космичког неспокоја; привидни утопијски простор ка којем хрле они који су изгубили све у стварноме простору; место које, не обећавајући будућност, укида прошлост и садашњост; најпосле, то је и простор бића одвојеног од самога себе, без наде да ће се поново сјединити са оним што је већ било.

Усвојење, збирка од седам приповедака, једна је од најцеловитијих Кекановићевих књига, са доследно изведеном приповедачком стратегијом и, у тематском погледу, наставак је претходне збирке (поједине приче су и настале у исто време). По много чему, неколико приповедака ове књиге иду у сам врх Кекановићевог приповедања уопште. На овом месту треба издвојити бар две.

Прва од њих је „У лову на зеца“. Сажета је и склупчана у себе, без иједне сувишне речи, исприповедана као у једном даху, право мало лирско ремек-дело, похвала љубави и завичају као најнежнијим лицима смрти. Састоји се од само две реченице, од којих се прва, монолог главног јунака у лову у завичајној Славонији, протеже на две и по стране, а друга, својеврсни коментар-поента, на непуну ред и по. У прву реченицу стало је много тога, заправо све: породична ситуација, сусрет са спаљеним родним селом, гласови детињства, све док се из њих није издвојио шуштави глас девојчице која га је пољупцем испратила кад је полазио на школе и сада га је поново, исто тако и иста таква, у сновидном сусрету, дочекала да га коначно помири са собом и завичајем. Завршна реченица: „Гле лијепе смрти – рекао је неко када су га пронашли.“ сведочи истовремену лепоту и трагику тренутка у коме нас варљиви свет, који нас је читавог живота

мамио, заувек враћа завичају који је све време био ту и чекао нас, чак и када смо мислили да је бесповратно ишчезао.

Друга је „Сламка спаса (*Њоздрав из Заїреба*)“, савршено написана у пуном складу основне теме, судбине загребачког Србина мајстора Ђуре, редовног читаоца недељног броја „Политике“ и у најтежим деведесетим годинама и свих мотива уграђених у приповетку: мајсторовог помереног рачунања дана у седмици сходно стицању омиљеног листа, двоструког разлаза са сином, и професионалног и просторног, позне љубави и њене трагичке кривице која мајстора води у непознато, све до завршног писма уредништву као места помирења сина са несталим оцем и једине преостале наде онда када наде заправо више и нема. Текстуална поигравања, подела приповетке према листовима на којима је писана, куцање писма малим словима на непоправљеној машини (као додатни знак дубоког неспоразума оца и сина), поимање текста/новина као стварности истинитије од стварности, а све то на фону померене ратне реалности – и без имало патетике у тексту – чини насловну синтагму *сламка спаса* симболом вечите и узалудне људске наде у свету који нам није дом, а Кекановићеву приповетку жижном тачком целокупног његовог дела.

У животима многих Кекановићевих јунака – изгнаних из свога завичаја, лишених основне тачке ослонца и вођених судбином која им је ускратила све – сећања и прича о ономе што је било, а чега више нема, постају једино животно упориште.³ Тако

³ Са мало слободе, може се рећи, и у пишевом. У „Осјечкој причи са седам фуснота“, видљив је повратак фантастици (паралелним световима и просторима, чудноватим догађајима за које његови јунаци нису сигурни ни да их је било, иако су њихове последице очигледне и материјализоване), али је она написана и у част Бруна Шульца (за Кекановића изузетно значајног писца, вероватно значајнијег од Борхеса, за кога су га генерацијски везивали). За контекст

гледано, Кекановић нам све време, упоредо са људским судбинама, говори и о причи и приповедању, испитује њене могућности, границе и смисао. Шта се догодило, а шта је могло да се догоди, куда пролазе линије које раздвајају стварно и домишљено, може ли прича да настане без оног *али*, како да се развије из сопствене прве реченице (или да има фусноте), какав је однос животних подстицаја (љубоморе, мазохизма) и коначне судбине дела, само су неке од метапоетских линија ових приповедака у којима су, често, главни јунаци управо уметници, писци или сликари. Али аутор није склон радикалнијим експериментима будући да има нешто важно да исприча, а прича лепо и на моменте духовито – па су, сходно томе, поетички токови увек дати са мером и смислом, без јаловог и досадног исцрпљивања приповедачких техника и вештина постмодерне нарације самих у себи. Зато његове приче јесу (свеједно, дуже или краће) густо текстуално ткање, мотивски ћилим сложен фином сменом сличности и супротности, ироније и меланхолије. Једном речју, успевао је да нас не лишава старе добре приче и да, истовремено, буде модеран приповедач.

Западна Славонија дала је српској књижевности и култури драгоцен низ значајних писаца, као што су: Вељко Милићевић, Милош Н. Ђурић, Григор Витез, Владимир Велмар-Јанковић, а њима се сасвим равноправно у наше време придружио и

Усвојења (у ком је објављена), она је најпре значајна, по ономе што читамо при крају приче, у фусноти бр. 7: „Како смо ми ужурбано називали једни друге, размјењивали адресе, тако су и гранате падале на град наше младости. И моја недоумица око тих распарених, шарених чарапа (које сам сутрадан, сјећате се, нашао спарене), ионако литерарна, показала се у том ратном паклу сасвим беспредметном и ништавном“. Овај исказ – својеврсно опраштање од неких ранијих поетичких дилема и поигравања – колико припада приповедачу, исто толико је и ауторов, и могао би да стоји као мото испред његових најновијих књига.

Драго Кекановић. Јер, Кекановић није данас само најбољи српски прозни писац који живи у Хрватској, него је и један од водећих српских писаца уопште.

ИЗГУБЉЕНИ ЗАВИЧАЈ У ПРОЗИ ДРАГА КЕКАНОВИЋА

Драго Кекановић данас је несумњиво најбољи српски прозни писац који живи у Хрватској. После Симе Матавуља и Владана Деснице, аутора с потврђеним местом у историји новије српске књижевности, и Јована Радуловића који је то место обезбедио у савременој литератури, Драго Кекановић им се прикључује као приповедач и романсијер сличног стваралачког и наративног замаха и значења. Он је писац који националну књижевност и културу обогаћује својим укупним стваралаштвом, посебно новим романима и приповеткама с динамично представљеним животним ситуацијама, призорима, судбинама, психологијом, етичким и емотивним сензибилитетом оног дела српског народа који још увек живи на простору западно од своје матице. Због чињенице да је у почетку књижевног рада стварао у кругу тадашњих младих хрватских писаца борхесовске инспирације, његов положај у савременој српској књижевности дуго је био сасвим специфичан, док је данас много јаснији. У Загребу га с разлогом сматрају припадником генерације хрватских фантастичара која је седамдесетих година претходног века мењала и модернизовала тадашњи прозни израз уношењем у њега не само тематских него и формално-морфолошких и стилских новина. Учешће у тамошњем књижевном животу било је појачано и његовом професионалном делатношћу у улози уредника драмског програма загребачке телевизије и ауторством оригиналних драма, играних у позориштима и извођених на телевизији, као и писањем већег броја филмских и телевизијских сценарија. Тада, а и доцније, његови текстови су се налазили у панорамама и

антологијама младих хрватских писаца, као и у књижевним лексиконима и другим публикацијама сличне врсте. И у Србији су га такође видели као једног од представника нове књижевности у Хрватској, с којом је српска књижевност, због заједничке језичке основе и заједничке читалачке и критичке рецепције, тада одржавала значајне међусобне везе.

Он сам се, међутим, осећао као писац тадашњег, иако формално подељеног на два дела, још увек јединственог и заједничког језичког израза, што му је омогућавало природан однос и према српској и према хрватској књижевној и језичкој савремености и традицији. Данас, међутим, када је, првенствено због опредељења према темама из живота славонских и загребачких Срба, изразитије у књигама приповедака *На небу и грује њриче* (2002) и *Усвојење* (2013) и у романима *Амерички слаголед* (1997) и *Вейрово срце, ловачки роман* (2012), веома мало присутан у књижевном животу и у критичкој и читалачкој рецепцији у Хрватској, он је доминантно укључен у овдашњи књижевни живот и у развојне токове и стилску парадигму савремене српске књижевности. О томе највидљивије сведоче и бројне књижевне награде, од Борине до Андрићеве, које је у Србији добио за најновије књиге – засад укупно осам награда за две књиге, за роман *Вейрово срце*, у издању Српске књижевне задруге, и за приповедачку збирку *Усвојење*, у издању „Каироса“ из Сремских Карловаца. О његовом статусу у српској књижевности такође добро сведочи и увршћивање у најновије антологије савремене српске прозе, у антологију приповедака српских писаца у Хрватској приређивача Душана Иванића (2004), антологију најкраћих српских прича XX века Михајла Пантића *Мала кућија* (2008), која је изашла у неколико издања и у преводу на друге језике, у антологију прича српских писаца с темом самоубиства *Грамашика смрти* приређивача Душана Стојковића (2011), у најновију антологију срп-

ске фантастичне прозе Бранка Микашиновића, објављену пре две године у Америци на енглеском језику (*Serbian fantastic prose*, 2014). Поред тога, бројни наши критичари и тумачи књижевности одавно дају веома позитивне оцене његових приповедачких књига и романа. Последњих година његово име, поред ауторских прилога у часописима који излазе у Србији, налази се и у критичким прегледима савремене српске књижевности који се појављују у нашим књижевним публикацијама, најодређеније у монографији Душана Иванића *Књижевност Српске Крајине* (1998). Поред критичког портрета у Трстенику у оквиру манифестације „Савремена српска проза“ (2015), у оквиру које се тумаче прозна дела најзначајнијих савремених српских писаца, његов допринос савременој српској књижевности потврђен је и на округлом столу критике у Огранку САНУ у Новом Саду који је био посвећен данашњој српској прози. Уз то, он је све своје књиге у последње три деценије, са изузетком *Панонској дивљиха* (1990), искључиво објављивао код српских издавача, у Српском културном друштву „Просвјета“ у Загребу, у Београдском издавачко-графичком заводу, у сремско-карловачком „Кариосу“, који је објавио највише његових књига, и у Српској књижевној задрузи. Његов статус у данашњој српској књижевности може се стога поредити са статусом који у њој има, на пример, Владан Десница, кога су, као и Кекановића, једно време подједнако критички тумачили и у српској и у хрватској књижевности и култури, а последњих година и деценија неупоредиво више у српској него у хрватској, док је Кекановић данас читан и критички тумачен готово искључиво у српском културном и књижевном простору.

Он се, међутим, и у време својих почетака, а то се данас још боље види него некад, врло брзо одвојио од осталих писаца борхесовске инспирације не само у тематском погледу, што је било веома значајно, већ донекле и у погледу нара-

тивног поступка, што је било такође важно, али не одлучујуће, пошто је потпун стилски заокрет у делу једног аутора готово немогућ, и зато је у његовим приповеткама и романима остало довољно места и за фантастички и за лирски дискурс из првих књига. Заокретом према темама и животу у за-вичају, у Пожешкој котлини, у западној Славонији, у којој је у време детињства и младости овог аутора и све до трагичних ратних збивања деведесетих година, живео знатан део српског народа, и мењањем наративног поступка према једноставнијем стилском изразу и препознатљивијем тематском оквиру од оног у првим причама фантастичке и поетске оријентације у збирци *Механика ноћи, сџи-си* (1971), његовој првој прозној књизи, он је све више постајао самосвојан прозни писац који је био чврсто утемељен у свој књижевни свет и у властити књижевни израз. Он је, то се на основу његових наративних тема и стилског поступка са сигурношћу може рећи, подједнако израстао из традиције новије и савремене српске књижевности – Боре Станковића, Петра Кочића, Вељка Петровића, Милоша Црњанског, Иве Андрића, Растка Петровића, Данила Киша, Мирка Ковача, Филипа Давида, Миодрага Булатовића, Милована Данојлића, Стевана Раичковића, Бранка Миљковића, писца своје генерације Видосава Стевановића, Милисава Савића, Мирослава Јосића Вишњића – и појединих хрватских приповедача и романсијера с краја XIX и почетка XX века, нарочито оних који су тематски били везани за представу живота у Славонији, као и својих генерацијских савременика: Павла Павличића, Горана Трибусона, Стипе Чуића, Дубравке Угрешић, Пере Квесића, Вељка Барбијерија, Ненада Шепића и других, а посебно најпознатијег класика новије хрватске прозе, Ранка Маринковића. Кекановић је исто тако, већ од својих књижевних почетака, активно био окренут и писцима модерне светске књижевности, на сличан начин онима у чијем делу преовлађује фантастички поступак – Хорхеу

Луису Борхесу, Бруну Шулцу, Витолду Гомбровичу, на пример – и онима који модернизују стандардни прозни рукопис. Све то га, међутим, није омело у откривању властитог наративног израза, већ му је олакшало његово потпуније исказивање. А тај израз такође је подједнако био ослоњен на његову изворну лирску вокацију и на осећање да се књижевност непрекидно развија и мења, и да из тих разлога савремени писац у свакој новој књизи не само у тематском него у извесној мери и у стилско-морфолошком погледу треба да буде нов и другачији.

Стога, није нимало чудно што је и он, као многи наши и светски познати прозни писци, свој књижевни посао започео као песник, да би се убрзо потом исказао као приповедач и романсијер. Његова једина песничка књига, *Свјетлости шума* (1965), коју је објавио као осамнаестогодишњак, неким својим битним унутрашњим својствима, наговестила је и његово доцније прозно усмерење. У њој се, поред трагања за сензацијама стварности и младалачког доживљаја њених појава, на једном месту, у песми „Птица која помјера шума склад“, налази и један веома индикативан стих, који гласи: „Лик остаје вјечно у завичају“. Из тог стиха израсло је једно од најважнијих садржинских усмерења Кекановићеве наративне прозе, оно усмерење које се и непосредно и посредно ослањало на искуство и доживљај завичаја, а оно је истовремено постало и једно од њених кључних значењских упоришта. С друге стране, знајући за његов рад на телевизији и за писање драма и филмских сценарија, није тешко закључити да снажна драмска тензија и поступак „монтаже атракција“, који отворено постоје у његовим романима и приповеткама, такође потичу из његовог изворног осећања да се добар прозни текст, поготово онај у којем се тематизују породични, емотивни и етички односи, не може успешно остваривати без потребне унутрашње тензије, која је у првом реду последица недефинисаних или

заострених односа међу књижевним протагонистима, и без преламања и мењања приповедачких, временских и просторних перспектива, какве постоје у филму. Зато се може рећи да је целокупна Кекановићева проза обојена снажним лирским тоном, доследним враћањем завичају као њеном кључном тематском и емотивном упоришту, наглашеном драмском тензијом и динамиком и експресивним језиком као неким од њених најбитнијих тематских, стилских и семантичких одређења.

Његова друга књига приповедака, *Вечера на веранди* (1975), и трећа, *Легена шума и групе крајике њриче* (1975), такође и доцнији романи, посебно прва и трећа књига „славонске трилогије“, којој припадају *Пошмак сјена* (1978), *Ивањска ноћ* (1985) и *Рибља сјаза* (1997), за разлику од *Механике ноћи* и њених фантастичних и лирских призора, опчињености светлошћу, природом, феноменом сна и доживљајем града, означили су заокрет према традиционалној наративној техници и према темама које су ближе конкретнијим догађајима из стварности. У књигама приповедака и у романима садржина је повезана са завичајем у Пожешкој котлини и са изабраним догађајима који су се на сличан начин у стварности или у машти збивали у ауторовом детињству и младости, односно у детињству и младости његових књижевних ликова. Заострени односи у породици, најчешће између оца и сина, распад породице, одлазак из завичаја и доцнији повратак у њега, младалачка дружења сеоских и градских младића и њихова потреба за емотивним и еротским везама с девојкама, нестварене жеље, необичне или свакодневне ситуације у којима се испољава карактер књижевних јунака, сликовите сцене из амбијента природе и лова и други слични призори испуњавају странице Кекановићевих прича и романа густим, доживљеним, емотивно испуњеним и веома динамичним наративним текстом. У таквом тексту призори из

сеоског и градског живота нису сами себи сврха, већ су увек подређени представљању индивидуалних карактера и појединачних судбина у оквирима колективног живљења и положаја појединаца у породици, друштву или природи.

У причама доминирају карактери необичних, жестоких, импулсивних личности, које подсећају на сличне ликове наших ранијих приповедача, какав је на пример мрачајски прото у истоименој Кочићевој причи, или неки ликови из Андрићевих раних приповедака. Такви ликови код Кекановића не пате од морализма и хуманих осећања, слободни су да ураде све што им одговара, чак и по цену злочина. Романи, чија се садржина највећим делом одвија у градском простору и у сталним одласцима у завичај, такође су испуњени живописно датим ликовима, који своје фрустрације и неостварене потребе и снове покушавају да испоље инстинктивним понашањем, повлачењем у интиму или уласком у психичке трауме, као што се то дешава у роману *Ивањска ноћ*. (За разлику од мушких ликова, ликови жена већином су емотивнији, подређенији интересу породице, заједничког живота и опстанка у завичају.)

Али Кекановић није писац само једне наративне теме, једне врсте књижевних ликова, једне интонације и значења. Он је и у ранијој и у доцнијој прози поетички веома богат, динамичан и разноврстан. На плану књижевне форме, на пример, он користи оне поступке прозног обликовања стварности, од реалистичких до постмодернистичких, који највише одговарају његовој сложеној и модерно мотивисаној наративној имагинацији и изабраном предмету приповедања. Помоћу таквих поступака, такве имагинације и приповедачких предмета сугерише се узбудљива и отворена уметничка слика појединачних судбина и колективног живота изабраних ликова и на основу тога омогућава богат и упечатљив читалачки доживљај. У појединим причама, а слично је и у романима, догађаји се

саопштавају из различитих наративних перспектива, врло често из перспективе дечака наратора, при чему лирски тон и осећање пролазности јасно обележавају прозни текст типично лирске форме и значења. Дечја перспектива доми-нира и у *Ножу за њуљке*, првој целини *Панонској гийџиха*, као и у неким причама *Вечере на веранди* и *Легене шуме*, у којима су ликови дечака наратори или сведоци описаних догађаја („Коњи на длану“, „Хармоникаш у воћњаку“, „Коњокрадица“, „Гост“ и друге), па је остваривање лирског гласа у њима тиме мотивисаније. Лирских пасажа и лирске атмосфере има у многим текстовима прве књиге стандардних прича, на пример у сажетом опису ноћи на мајуру у причи „Вечера на веранди“, затим, у истој књизи, у причи „Губа“, у којој лирски језик повремено добија типичну поетску интонацију („Шуме звече. Тихо. Звече. / Као да стаклена киша пада по лишћу. / Далека, нестварна киша“), или у причи „Коњи на длану“ („Грива се таласа и лагано, успорено повија. Као шума папрати под изненадним вјетром“). Ове реченице, преломљене као стихови, као у књизи песама *Свјетлост шума*, приближавају се значењима каква имају и прави стихови. Сличне стилске сугестије осећају се не само у изузетно доброј и драматичној причи „У лову на зеца“, у збирци *Усвојење*, него и у неким другим текстовима те збирке и књиге *На небу и друје њриче*. Посебан степен лирске интонације постигнут је у роману *Ивањска ноћ*, у његовим средишњим деловима, у којима се главни лик, Невен Богдашић, поистовећује с јеленом из завичајних славонских шума.

Иако је Кекановић фантастичке мотиве највише користио у најранијој стваралачкој фази, у књизи *Механика ноћи*, он од њих није одустајао ни у доцнијим књигама. Али за разлику од ране фантастике, која је најчешће била у знаку романтичарске инспирације и појаве чудесног као њеног кључног облика појављивања, његова доцнија фантастика много је шире мотивисана. Тако је читав

средишњи део романа *Ивањска ноћ*, у којем главни лик, емотивно и психички поремећени Невен Богдашић замишља да је јелен, испуњен правим примерима делиричне и ониричке фантастике, која је врло често помешана с лирским доживљајем стварности и њему примереним експресивним стилем, док се у завршном делу романа мешају призори езотеријске и стандардне фантастичке инспирације. С друге стране, у новијој прози такви мотиви су нешто другачије постављени. Тако фантастички приказ на крају романа *Амерички сладолед*, када се на гробу главног лика појављује девојка коју је он својевремено измислио, може да има предвидљиву мотивацију, коју аутор, међутим, ипак не жели до краја да открије. Такође се у „Осјечкој причи са седам фуснота“, у збирци *Усвојење*, фантастика приближава ониричким стањима главног лика и истовремено њеног наратора, али ни ту се аутор не одлучује да до краја открије кључ за врсту фантастичког дискурса који користи. Тиме се он и у том слоју рукописа поново представља као писац коме је више стало до скривених естетских ефеката своје прозе него до неких предвидљивих решења у њој.

У његовим причама и романима, посматраним као целина, посебно у „славонској трилогији“, такође важном особином његовог наративног поступка показују се повремена понављања појединих мотива. То су, између осталих, генерацијска пријатељства из времена рок музике и студентске побуне 1968. године (*Ивањска ноћ*, *Рибља сџаза*, „Усвојење“), лов на јелена (*Ивањска ноћ*, *Вейрово срце*), лов на вепра („Вечера на веранди“, *Вейрово срце*), трка побеснелих коња („Пастув на крају приче“, *Вейрово срце*), колиба на рубу шуме у којој се одвија важан део садржине прозног текста и пси као катализатори призора у лову (*Рибља сџаза*, *Вейрово срце*), старци као симболи пролазности и нестајања породица и читавог једног народа, чега има на многим страницама у већини приповеда-

чких књига и у свим романима. То су истовремено опсесивне Кекановићеве теме и мотивски паралелизми с јасним симболичним значењем, који умногосте условљавају крајњи смисао прозног текста. Важни делови прозних остварења тематски су најнепосредније повезани тим мотивима, при чему је њихова симболичност веома јасно усмерена према скривеном значењу целине текста.

Такође важна унутрашња особина Кекановићевог рукописа јесте приметан драмски набој у њему, често мотивисан неочекиваним одлукама књижевних јунака. Заоштрени односи у породици с високим степеном драмске напетости, у појединим причама, у „Вечери на веранди“, „Коњокрадици“, „Лисици“, „Зимској причи“, посебно у првој целини *Панонској гийџиха*, остварују се и преко кратких, драмски наговештених призора и сцена и преко различитих синтаксичких или графичких решења текста – понекад је то само једна реченица на страници или чак у целој причи, понекад реченица без потпуних знакова интерпункције, понекад исти призори виђени удвојеним гласовима, из две нараторске перспективе, истовремено преломљене у два ступца на страници, понекад драмски исписани дијалози, унутрашњи монолози или динамично и експресивно смењивање кратких и дугих реченица, које се појављује у важним тренуцима по развој наративног текста, односно у важним животним, емотивним и етичким ситуацијама које доживљавају књижевни ликови.

Већи број ликова у појединим причама, али и у романима, с вешто скривеним или отворено наговештеним међусобним односима, такође је омогућавао драмску структуру наративних текстова, јер је сам по себи захтевао сложеније сижејне релације. На изванредан начин су драматични и почети већине прича, у којима је прва реченица веома упечатљива и ефектна, на пример: „Ево како је почело“ (прича „Оно“); „Томе се није надао“ („Ледена шума“); „Поштар није силазио у долину“

(„Креч и сузе“); „Вријеме је да пођемо“ („Савршена дадиља“); „Нас троје били смо сретни“ („Хармоникаш у воћњаку“). Поступак непосредног укључивања у већ замишљени ток приче настављен је и у књигама *На небу* и *Усвојење*. У *Усвојењу*, на пример, прича „Сестра“ почиње следећом реченицом: „Овако сам почео: 'Сестра твог пријатеља фарба брадавице'.“ Приповедање у таквим наративним структурама најчешће почиње из њиховог замишљеног сужејног контекста, односно из непосредне нараторове перспективе, у којој су описани догађаји већ завршени, што се због драмских ефеката у развоју приче не саопштава одмах. Сличну функцију у структури текста имају и ефектни обрти у завршецима многих прича, о чему детаљније говори Александар Јовановић у поговору за Кекановићеве *Изабране приче* (2015). Такав крај сигурно много дуже задржава и на изванредан начин, као и ефектан почетак, додатно активира пажњу читалаца, чега су веома свесни писци од искуства, какав је несумњиво и Кекановић, али такав крај истовремено нуди читаоцима сугестију отвореног значења описаних догађаја, што је такође једна од битних поетичких особина збирки *Механика ноћи*, *Вечера на веранди*, *Ледена шума*, *На небу* и *Усвојење*.

Повремено активирање нараторске перспективе у романима, као њихова следећа поетичка особина, умногоме је повезано са општим еволутивним кретањима модерне прозе и њеном тежњом за већим укључивањем наратора, па и читаоца у структуру прозног текста. Тако наратор у *Ивањској ноћи* за главни лик романа, Невена Богдашића, повремено каже „Невен протагониста“, а за један женски лик додаје да без њега „ова приповијест не може“. Већ на почетку романа *Рибља сџаза* наратор наговештава своју активну улогу у саопштавању романескне приче, и такву улогу одржава до краја романа. У *Америчком сладоледу* наратор, који саставља причу из већ постојеће текстуалне грађе, такође повремено каже „наш јунак“, притом има-

јући у виду главни лик романа, Павла Стојака, на чији неспокојни живот се та романескна прича односи. На тај начин је наратор, донекле и читалац, доведен у активнију позицију према књижевним ликовима и садржини текста него што је то случај у стандардној прози, али његова улога тиме није пре-наглашена, јер се романескни ток, у којем најчешће постоји неколико наративних инстанци, већим бројем нараторских гласова додатно мотивише за природно настајање и одвијање приче, која, као у стандардној прози, и даље остаје заводљива илузија стварности. Његови наратори истовремено су активни ликови у романима, пошто су најчешће сведоци свих његових догађаја, и зато је њихова улога у формирању текста веома важна. Кекановић је тако избегавао замку радикалних заговорника (пост)модерног приповедања и њихових очекивања да савремени роман обавезно треба да остане у пољу језичког и имагинативног експеримента и конструкције без обзира на његове изабране тематске и садржинске оквире. И Кекановић је, додуше, у поједине приче и романи, наглашеније у приповетке „Сестра“ и „Осјечка прича са седам фуснота“, повремено укључивао списатељске и поетичке дилеме као један од занимљивијих мотива у садржини текста, али их је увек релативизовао и подређивао основној замисли наративне целине, која је била заснована на тематским и значењским премисама другачијим од поетичких недоумица.

Ситуације и призори описани у приповеткама и у „славонској трилогији“ између осталог су повезани још једним важним структурним елементом. У њима се, поред главних протагониста у причама, односно главног протагонисте Невена Богдашића у романима трилогије, појављују и поједини ликови из претходних приповедачких целина. У другој објављеној, стандардним средствима оствареној приповедачкој књизи, у *Легеној шуми*, то су неки ликови из прве књиге, из *Вечере на веранди*, у којој се такође поједини ликови преносе из приче у

причу, па тиме обе књиге добијају значење такозваног венца приповедака или својеврсне циклусне прозе, која се по садржини и по значењу приближава форми наративне хронике живота у котлини, или чак лабавој форми романа. Да је аутор желео да од таквих целина направи роман, могао је то веома лако да учини мотивским и садржинским повезивањем појединих делова или наглашавањем појединих мотива у њима. Он је, међутим, сваку причу градио као засебну тематску и значењску целину, која сигурно не би могла бити тако наглашена у наративној форми романеског типа, у којој су појединачни делови у знатној мери подређени значењу целине.

Форму романа могле су имати и две дуже приповетке у књизи *Панонски дивљици* – *Нож за њуљке* и *Нијема кајела*, али и оне су, и поред неких заједничких особина, остале независне прозне целине. У диптиху се појављују понеки топоси и појмови из претходних књига, као и из доцнијих, у истој мери из приповедака и из романа. Ти топоси и појмови почињу од завичаја, од котлине, па преко оближњег града у котлини иду до Загреба. У причама и у појединим романима зато се најчешће помињу појмови из сеоског живота, као што су: мајур, кућа, веранда, штагаљ, бунар, коњи, оближњи град, шума, лов, пси, јелен, дивљи вепар, лисица, али исто тако и породица, распад породице, одлазак у град, повратак из града у котлину и поновно напуштање кућног простора и свега онога што он симболизује. У причама су, наглашеније у појединим романима и у *Панонском дивљичу*, такође наговештени, али без конкретнијег идентификовања са стварним стањем, понеки догађаји политичке природе, као што је послератни откуп по селима котлине, однос према новој власти и однос власти према имућнијим породицама, трагичне последице резолуције Информбироа по поједине ликове, веома наглашен у подтексту *Панонској дивљичи*, и слични мотиви. Када се открије тај шири, наи-

зглед скривени и неименовани друштвени контекст Кекановићеве прозе и егзистенцијалне ситуације преко којих се он манифестује, види се да она са својим друштвеним временом најчешће кореспондира помоћу неутралних појмова просторне и временске природе, онако како се то повремено радило у српској прози симболичко-поетске оријентације претходног еволутивног периода, код Киша, Ковача и других писаца.

У том контексту је веома занимљив начин на који Кекановић говори о националној припадности својих књижевних ликова. У првим књигама, и у доцнијим, такође и у „славонској трилогији“, сасвим је јасно, иако се то експлицитно нигде не каже, да је реч о мешовитој националној средини у Пожешкој котлини. Такође је, међутим, јасно, као у Десничином *Зимском љењовању* и неким приповеткама, на пример, када се употребе типична српска имена или имена православних светаца, затим ћирилична слова на гробовима, породичне славе или могућна покрштавања, да је реч о припадницима српског народа. То се у поступку идентификације није много променило ни у његовој најновијој прози. Напротив. Пошто у њој као ликови доминирају припадници српског народа, ту чињеницу није било потребно ни наглашавати помоћним или прикривеним књижевним средствима. Али то је веома наглашено отвореном тематизацијом трагичних последица по српски народ ратних сукоба у Хрватској деведесетих година и после њих, са кулминацијом у роману *Вейрово срце* и у појединим приповеткама књига *На небу* и *Усвојење*.

У романима, посебно у „славонској трилогији“ у којој је представљено постепено осипање и крај српске славонске породице Богдашића, као и у *Вейровом срцу*, засад најновијем роману овог аутора – који би се по доминантном простору догађања, иако је реч о потпуно новим ликовима, могао прикључити „славонској трилогији“ као њен тематски и значењски наставак, јер се у њему

метафорички представља осипање и крај српског народа у Пожешкој котлини – наратори су они ликови који из перспективе првог лица говоре о догађајима у којима су сами учествовали или су им били сведоци. У „славонској трилогији“ то су пријатељи главног јунака Невена Богдашића, понекад и он сам, који из различитих наративних позиција постепено, али веома динамично сведоче о урушавању породичних огњишта и губљењу егзистенцијалног простора изабраних књижевних јунака. Различите врсте рукописа, од непосредних исповести, писама, докумената, сведочења, сећања, до целовитих поглавља у којима се спонтано тематизују важни догађаји и њихове последице по књижевне ликове, знатно доприносе да се ти романи доживљавају као наративни мозаик различитих људских судбина које се по неком вишем животном, историјском и књижевном императиву увек завршавају трагично. Драго Кекановић то сасвим отворено каже у роману *Амерички сладолед*. Теодор Стојак, отац главног лика, Павла Стојака, обраћајући се сину са жељом да он настави његову *Књију српских кућа у прагу Зајребу 1780-1945*, на синовљево питање: „Чему то?“, одговара сасвим јасно: „Нестаће свега! Неће нас бити! Зато, ето! Да се не заборави! Тек да знаш ко си, одакле си!“ У причи „Кумић“, завршној причи збирке *Усвојење*, Кекановић такође експлицитно наглашава тему нестајања српског народа из његовог дотадашњег простора: „Нема нас, мој кумићу, нас више нема у старом крају, ми одавно више нисмо живи, то спавају наша уморна тијела, неко нас је одавно раставио са животом.“

У *Вейровом срцу* нестајање је представљено кроз метафоричну причу о лову и губљењу свих животних вредности после трагичних ратних догађаја деведесетих година. Лов на вепра последњи је покушај да се индивидуална позиција књижевних ликова изгубљених у драматичним историјским догађајима осмисли бар причом о жељеном ло-

вачком подухвату и замишљеном, али узалудном бекству од стварности и од њеног распадања. И поред предосећања да је бекство од постојеће стварности и њеног историјског тока у суштини немогуће, главни лик романа и наратор своју причу о непосредној прошлости на почетку ратних збивања у завичају намерно усмерава искључиво према лову, према оном догађају који сам по себи, у предратној неизвесности још задржава могућно издвојено значење, али који још више упућује на свој дубљи књижевни смисао. Символика великог, остарелог вепра, који се на крају романа, када му се ловци приближе на дохват пуцња, претвара у немоћну животињу која је у родну шуму дошла да у њој сконча, упућује на узалудност свих покушаја главног лика да нађе смирење макар у лову ако то већ не може да постигне у стварности. Заправо сви Кекановићеви важнији ликови, не само у *Вејровом срцу*, него и у другим романима и у приповеткама, у тежњи да остваре неки идеал, неку жељу или потребу, суочавају се са немогућношћу да их постигну. Све се у њиховим настојањима претвара у супротност од очекиваног и жељеног. У таквом контексту остарели, оболели вепар на завршетку романа, као Хемингвејева Велика риба у *Старцу и мору*, од које, осим оглоданих костију, на крају не остаје ништа, симболизује распад и губљење свих животних вредности с којима се живело и којима се тежило. То осећање неостварености, тихе резигнације и помирености са губитком, главни ликови романа, који се једном годишње, далеко од завичаја, сусрећу у страниој земљи да би бар на тај начин одржавали некадашња пријатељства и задржали бар привидну везу са завичајем, доживљавају као незаслужену казну коју им је наменила историја. Такво осећање истовремено је и један од кључних читалачких доживљаја *Вејровој срца*.

Неки од најважнијих појмова некадашњег живота, као што је напуштена завичајна котлина, заједничко младалачко време, породице које су разбијене, пријатељства која су прекинута, љубави

које су неостварене, народ који је расејан по свету, некадашња држава која је са свим својим кључним атрибутима распарчана и уништена – све се то на симболичан, најчешће на посредан начин налази на страницама овог романа, највидљивије у смрти великог и немоћног вепра на крају. *Вејрово срце*, као и многе приче у збиркама *На небу* и *Усвојење*, написано је из перспективе изгубљеног завичаја, и зато његова стишана, меланхолична интонација, препуна синкопа, елипса, прекинутих реченица, бројних наговештаја, сама по себи говори о дубокој емотивној и егзистенцијалној празнини књижевних протагониста при суочавању с том чињеницом, о њиховој реалној резигнацији и крајњој помирности с губитком оних вредности живота у које су веровали и чије остваривање или очување је у једном тренутку, чак и у крајње ризичном предрадном времену и у ратном хаосу изгледало могућно. Сам завичај, његови пејзажи и време младости проведено у њему у том контексту изгледају као ненадокнадив животни, лични и колективни губитак који се ничим не може надокнадити. Иако је тај губитак био условљен разлозима политичке природе и распадом некадашње заједничке државе, ти разлози се директно не помињу у роману, али су и те како присутни у њему, у првом реду у његовом подтексту и у појединим његовим садржинским наговештајима. Живећи на рубу нове, другачије стварности, његови књижевни ликови својим разореним психолошким портретима, изгубљеним илузијама и прикривеним носталгичним доживљајем света непосредно сведоче о увек трагичним последицама политичких и историјских кретања по индивидуално постојање. Зато *Вејрово срце*, као и многе приповетке у два последња збиркама и у *Панонском гийџиху*, истовремено представља узбудљиву наративну евокацију колективне и индивидуалне трагедије и промашености Кекановићевих изабраних књижевних ликова. На тај начин се, ако не у стварности оно бар на страницама овог романа и сличних књижевних дела, од даље политичке и

историјске деструкције и од културног заборављавања трагична судбина „сломљеног крила једног народа“, како за судбину српског народа у Хрватској каже Теодор Стојак у роману *Амерички сладолед*.

Сличан однос према завичају, као једној од кључних тематских и семантичких основа Кекановићеве прозе, према простору у који нема срећног повратка ни пре ни после ратних сукоба, и према његовим материјалним и симболичним појмовима веома наглашено се успоставља у романима и приповедачким књигама насталим у последње две деценије. (Такав однос, али у нешто скривенијем виду, постоји донекле и у „славонској трилогији“.) Главни ликови у романима, као и у приповеткама, нераскидиво и готово исконски су везани за простор завичајне котлине и за људе у њој. Сви они, као у поменутој песми из *Свјетлостји шума*, доиста вечно остају у старом крају, било да одлазе из њега само га физички, а не и емотивно напуштајући, било да му се враћају после извесног времена проведеног у граду, до деведесетих година, до трагичног, привременог или метафоричког губљења некадашњег завичаја, најчешће у Загребу, а током деведесетих и после њих, после стварног губљења, и у градовима других земаља, као што се то дешава у *Вейровом срцу* и у неким причама збирки *На небу* и *У својење*. Временом и током Кекановићевог рада на прози у последње две деценије опчињеност завичајем и старим крајем, поред дубоког и опсесивног осећања створеног код књижевних протагониста, од којег они нису могли, а нису ни желели да се отргну, добијала је и значење опсесивног, иако на посредан начин оствариваног тематског усмерења.

Сам појам завичаја и однос према њему у књигама аутора *Вейрови срца* доживљавају се данас на два начина. У романима, као и у приповеткама писаним до деведесетих година, и поред свих недоумица које су везане за завичај и без обзира што се он никад не појављује у некадашњем

облику, он је простор који за књижевне ликове и даље постоји као место наде и могућног избављења од свакодневних тешкоћа у градском животу, као она животна средина према којој се тежи као према некадашњем извору младалачке снаге, жељене животне извесности, слободе, илузија о будућности, остварених пријатељстава и љубави. Изразит колективни живот у простору детињства и младости, оствариван или у породици или у младалачким групама, био је замена за сваки доцнији појединачни неостварени сан, за сваку илузију, сваки прекид пријатељстава и љубави. Таквом простору и времену тежила је већина Кекановићевих књижевних јунака и у приповеткама и посебно у „славонској трилогији“, својеврсној апотеози пријатељства и љубави. После извесног времена проведеног у граду они су се, међутим, повратком у стари крај суочавали са другачијим, са измењеним животним околностима и зато с његовим другачијим значењима, али су и даље тежили да му се врате. Завичај је тада за њих изгледао само привремено изгубљен.

После деведесетих година однос према завичају и животу у котлини добио је потпуно нови смисао. То није више простор према којем се књижевни јунаци упућују као према могућном спасу од животних тешкоћа. То је сада, после трагичне историје која се у међувремену догодила, која је управо уништила сваку наду у постојање старог краја какав је некад био, простор у који више не могу ни отићи. Он више није само привремено изгубљен, он је заувек изгубљен, јер у њему нема више ни народа с којим се некад живело, поготово нема српског народа, а нема ни оних младалачких илузија о заједничком животу којим је било обележено некадашње време у котлини. Губећи завичај у драматичним догађајима који су их без њихове кривице задесили, Кекановићеви књижевни јунаци су такође изгубили и основу за егзистенцијалну, психолошку и емотивну сигурност која им је омогућавала слободан и достојанствен живот. То је нај-

тежа последица коју су ратни сукоби на том простору могли произвести. То се у његовој прози осећа на свакој страници написаној у последње две деценије. Изгубљени завичај је велика, неисцрпна и још увек недовољно искоришћена тема савремене српске књижевности, и тако велика још дуго ће остати. Драго Кекановић је ту тему интимно и дубоко преживљавао и зато ју је тако успешно пренео на странице својих романа и приповедака.

Милеџа Аћимовић Ивков

СЕЋАЊЕ, ТРАЈАЊЕ И ПРИЧА

*Јер чеџа се бојак дође на мене,
И чеџа се стџраших задеси ме.*

Књига о Јову, 3, 25.

У критичком опису приповедне прозе Драга Кекановића редовно је истицана околност да се он стваралачки у књижевности јавио и афирмисао у оквиру генерације тзв. „хрватских борхесоваца“. Мада и ову уопштавајућу констатацију ваља, као и друге сличне парцелизације и генерализације у књижевности, узимати са доста критичке задршке и интерпретативног опреза, елементи који указују на поетичке сродности и сличности са фантастичком стилизацијом прозног описа, каква је присутна у знатном делу прозног опуса овог аргентинског мага, јасно се издвајају и препознају у његовом приповедном свету. Мада се та међутекстовна веза указује као стабилизван топос који потврђује Кекановићево стваралачко настојање да свој приповедни опис изгради као модеран и на саму књижевност и њене залихе вишеструко стваралачки ослоњен, данас уочавамо како је њен дубински корен постојаније везан за савремену драму човека његовог славонског завичаја и судбину његовог, у понављању историјских ломова трагично затеченог, српског национа. То постаје нарочито видно када се читалачки и интерпретативни поглед пажљиво и сасређено окрене његовим новијим приповедним књигама, какве су: *На небу и друје љриче* (2002) и *Усвојење* (2013). А у таквом опажању које настоји да препозна и у једну тематску, значењску, смисаону целину повеже његове новије књиге, ваља уврстити и изредни „ловачки“ роман *Вейрово срце* (2012) који уз роман *Ивањска ноћ* (1985) чини стожерну поетичку и вредносну осу његовог књижевног опуса.

Актуелизујући раније претпоставке о потреби „историјске дистанце“ од догађаја који би се могли сижетирати у прозним текстовима, на примеру прозе Драга Кекановића можемо да запазимо како та „дистанца“ није нужна ни, следствено, нарочито продуктивна. И писац може да буде хроничар драматичних догађаја непосредне стварности, дубински тумач свог доба. За пример таквог стваралачког односа довољно је илустративна последњеобјављена Кекановићева приповедна књига *Усвојење*, а за сагледавање његовог развојног континуитета и досегнутих високих књижевно-уметничких вредности репрезентативна је књига *Изабране приче* (2015).

Још од прве од седам прича ове композиционо и значењски исцела грађене књиге, (и она може да се прихвати као да је сачињена од „Седам делова једне заједничке повести“, штоно је за најбољу своју приповедну књигу у поднаслову написао Киш) зазивање слика прошлости у вези са силаском у време, преиспитивањем и вредновањем преживљеног и метафизичким и стварним активирањем тежње за повратком у завичај, постаје један од поетичких константи и творбених принципа који се пажљиво усаглашава са седам различитих начина и облика изградње приповедног склопа, изградњом приче.

Настојање да се изврши повратак у прошлост у овим је приповеткама мотивисано жељом приповедних субјеката да се минуло време реконструктивно представи и тако преиспита и оцени, посебно у светлу трагичних нововремених последица рата и изгона. Такво стварносно и судбинско-историјско опредељење усмерило је Кекановића да у свакој од седам прича лик приповедача и приповедни поступак изгради и обликује на засебан начин. Тако је у овој књизи развијена читава лепеза приповедних поступака и изграђена фамилија карактеристичних и упечатљивих ликова. И баш та саображеност начина приповедања тематском и садржинском

плану приче у књизи *Усвојење* битно опредељује и боји читалачки утисак, који је саздан од снажне уверљивости и психоемотивног сатрепета и саживљености. А сами начини и облици на које је Кекановић одабрао да нам исприповеда оно важно и преломно из живота својих јунака, крећу се од начелно веристичког до фанстичког и поетски-меланхолично тонираног описа, који се реализује у формалним оквирима дуже приповетке, потом фрагментима „фуснота“ енциклопедијски усмереног приповедања, преко цитатног активирања псеудо-форме новинских писама читалаца, до реализације краће приче у свега једној до две реченице. Тиме нам овај приповедач показује да своју рану лектуру, читалачко-интелектуалне заносе и ране радове, односно своја модернистичка опредељења, није заборавио ни одбацио већ да их је, уз високи степен стваралачке самосвести и апстраховања, пристало и плодотворно активирао у новој и свакако књижевно-уметнички најостваренијој приповедној књизи.

Кекановићево опредељење да у приповедни фокус доведе ретроспективно осветљавање и сликање читавог живота јунака, колико и оних вршних ситуација и драматичних искушења у андрићевским *поремећеним временима*, видно је већ од прве приповетке чији је наслов и стављен на прочеље књиге. У њеном уводном исказу оглашена је потреба приповедног субјекта за поринућем у сећање; за повратком у „галаму студентских демонстрација и у дане побуне 1968“. А тај археолошко-приповедни захват у коме се настоји да се, са дистанце од скоро четири деценије, приповедно расветли судбина младих бунтовних јунака заљубљених у исту девојку и понуди усвојење њеном детету рођеном из тог чудновато укрштеног односа, чињен је на фону друштвених немира који се, у часу реконструктивног приповедања, у приповедачевој свести раскриљују и ујашњавају као пролегомена за бурна времена „која тек долазе“; која су извесно дошла и,

кроз коначно одељивање Хрвата од Срба, донела жестоке националне и личне судбинске ломове, губитке и тешке поразе. Снага тих наговештаваних, слућених и одиграних међунационалних и верских сукоба и горчина губитка и пораза из њих проистеклих својом јеткошћу и снагом, као и сетно-меланхолична интонација исказа евоцирања слика изгубљеног завичаја и затртог порекла упечатљиво су, одсудно и снажно, прожела скоро све странице ове, сугестивним сликама и понорним увидима у нововремену судбину Срба у Хрватској, обележене приповедне књиге.

Сажимање и високосимболично уопштавање искуства живљења и приповедања, у приповедном свету и поступку овог писца, репрезентативно је исказано у изузетној краткој причи „У лову на зеца“. Он, ловац, (мотивска веза са романом *Вејрово срце* је очигледна) затечен у одсудном часу високо у брдима (као у неким Андрићевим приповеткама) погоњен бујичним радом успомена, зазива сећање на детињство, родну шуму, на младост и прве пасторалне емотивне додире са сеоском чобаницом. Тако му се, у светлу слике њиховог растанка, нарочито изоштрава слика њиховог првог пољупца и, са полувековне дистанце, потоње продубљено уверење да своју „црнокосу сељанчицу (...) не смије испуштати из наручја, никад, никад...“ Евоцирање слика успомена, у јасно срезаној поенти, у овој причи о врхунцима живота који су виднији у часу његовог истицања из јунака, наврхуњује се резонерским, али знаковитим и исказом: „Где лијепе ли смрти – рекао је неко кад су га пронашли.“ А коначном затирању трагова вековног присуства: изглобљености, бездомности, децентрираности, нестајању и смрти је у приповедном свету ове књиге, у њеној целокупној атмосфери, у пажљиво сплитаним емотивним и значењским тоновима, све српско бесповратно усмерено и сви њени јунаци одсеком обречени.

Због тога се у новелистички продуженој приповеци са фантастичким елементима „Осјечка прича са седам фуснота“, у којој се такође асоцијативно-приповедно платно протеже на цео живот јунака, колико и на укрштене слике епоха, путовање иза граница времена тунелом испод Драве, древне тврђаве и лепог и богатог славонског града, мотивисано многим сетним зазивима успомена на „тканицу“ родне долине, „коју су још Римљани прозвали *злаином*“. У њој је подтекстовна релација са поетизованом прозом Бруна Шульца, постојана и јака. А на њу је Александар Јовановић, приређивач помињане књиге изабраних Кекановићевих приповедака, указао као на важну референцу за разумевање и тумачење његове приповедне прозе која, спрам тога, није само борхесовска.

Изградњи таквог типа уметничке визије која се креће рубом фантазијски обикованог простора, или га мимогред додирује, док је својом сазнајном суштином окренута истини и драми живота у једном сасвим конкретизованом времену и простору, посвећена је и прича „Сестра“. Пажљиво и дискретно саопштене „истине“ једног доба које је устукнуло од хуманистички и искуствено оверених вредности, долазе у њој до гласа у коментару или срезаном увиду. Због тога она постаје и својеврсно приповедно сведочанство. Глас проживљене и проникнуте истине. Коначни посед болног историјски-егзистенцијално овереног сазнања о коначности нестајања и губитка.

Приповетка „Сламка спаса“ твори утисак највеће обликовне спрегнутости са основном темом, утисак знатне изражајне снаге и творачког умећа. Заснована на псеудожанровском цитату (новинска писма читалаца) она слика судбине загребачких Срба у крајњим околностима. У оним околностима у којима вредности срца, посвећености и пркосне истрајности, доживљавају највећу кулминацију. Има у њој уверљивих, без сентименталности и патетике дочараних, исказа дубоке проживљене па-

тње, заноса, љубави и позне родитељске брижности. Оних дочараних вредности и светлости живота које се вољно и несустало опиру авети зла, наново оживљеној. Срасла са животом, ова је прича стварна, трагичким поремећајима урезана, дубока бора на оронулом лицу нашег века и балканско-европског света.

Причама о вредностима љубави актуелизованим у околностима развијања и трајања историјске, урбане, интимне, стваралачке драме и разора, придружује се и прича „Балкон на Долцу“. Именом и атмосфером она је градска и уметничка. У њој су мотиви постидног еротског буђења мушких позних година, издвојени у предњи план и оживљени на знаној позадини српске калварије у Загребу новог доба. Сновна и створена лепота у њој наткриљује, поновним оживљавањем старог национал-шовинистичког зла, покренуте међунационалне сударе и кошмаре и даје им тон и меру истинске апсурдистичке трагедије.

Постављена на композиционо повлашћеном месту прича „Кумић“ значењски и смисаоно затвара ову суморну Кекановићеву приповедну књигу и, местимичним меланхоличним нагласцима, читалачки доживљај усмерава ка њеном трагичком финалу. У њему се ова упечатљива и ангажована, вишеделна, а заокружена, прича о „затирању“ живота и српских села У Западној Славонији и шире у савременој Хрватској, у којој „у вртлогу заслепљујућег бљеска“ (алузија је сасвим јасна!) „након устрајног и незаустављивог исељавања“, видимо „опљачкане, миниране и запаљење куће“, долази до своје завршнице оличене у коначности избеглиштва и расејања – бездомном и безименом потонућу јунака у далека пространства под јужним крстом. На крају света. Заувек.

Активирајући снагу сећања и призивајући у њему архетипске слике и призоре изгубљеног завичаја, Драго Кекановић је у причи „Кумић“ дао

драматичну и уверљиву представу скоријег рата у Хрватској и затирања у њему трагова српског присуства.

Покренута да оживи конкретан простор Западне Славоније и представи њене стамене и радишне људе, а са њима и њихову историју, традицију и културу, ова Кекановићева прича пред читаоца истовремено изводи и сав трагизам њихових живота и судбина обележених усудом реметилачке другости. Сведочећи о њиховој елементарној жељи за трајањем, као и о способности и моћи да усуд историје и егзистенције превазиђу вером у елементарну снагу непрекинутог ланца живота.

Писана тако да у њој до изражаја дођу елементи алегорије, потом језгровити описи, сугестивне слике и живописни дијалози, као и исповедни тон загрцнуте меланхолије и сете, ова нас потресна прича укрштених временских планова суочава са нововременим трагичним расплетом историјског присуства Срба у Хрватској, али и са неумитношћу и коначношћу њихове изгнаничке судбине.

Тако су се у тематизовању животних изазова у *поремећеним временима*, у којима се у корену затира животна снага једног народа, сржно спојили судбоносни догађаји новије историје са индивидуализованим настојањем да се она са свом горчином доживљеног пораза, болно и отрежњујуће, преведе у уметничку причу.

Наоко једноставног сижеа, казивана у првом лицу сећања и сведочења, у слободнијем асоцијативном кретању по оси времена, прича „Кумић“ читаоца уводи у средиште Кекановићевог приповедног света, у „стари крај“, у мотивски склоп који крили похарана села (изгубљеног) славонског завицајног побрђа Папука, Крндије и Псуња. У средиште ратне похаре и крајњих егзистенцијалних искушења, изнудица и поништења којима је у досуђеном дистопичном простору изложен репрезентативни млади јунак Пјегави Мирко, приповедачев кумић.

Високо стављени лик-симбол ове завршне приповедне каденце; сетне кантилене слика сећања стечених у идеализованом простору пишчевог завичаја и реквијем за угушени и угашени живот његовог стешњеног, ојађеног и расутог нација. „Нема нас, мој кумићу, нас више нема у старом крају, ми одавно више нисмо живи (...) – речи су којима се приповедач расудно и одсудно опрашта од свог и од завичаја своје новије прозе. На хоризонту светло трне и нестаје, док одасвуд навире тама.

Будући да су радом историје и остракистичке политике лишени стабилног ослоња у својим повинутим животима, јунаци новије прозе Драга Кекановића посежу за оживљавањем успомена, као јединим стабилним упориштем. Окренути њему, они своје животе и приче о њима пуне потребним утешним смислом, као досуђеним проклетством и благословом, истовремено. А сам писац тако усудно бива посвећен средишним темама свог живота и доба и подстакнут да о њима, из самог средишта, нешто нужно и важно приповедно саопшти. И то у формама и на начине који у себе укључују и дискретне, а јасне исказе поетичке самосвести; исказе о природи, ограничењима, вредности и функцији приче и причања. Приче која у себе упија историју, национално и културно наслеђе и приповедно знање и која, користећи различита стилска средства – од дескрипције и психологизације, до поетизације и ироније, најпостојаније, саосећајно и каткад меланхолично, казује и сведочи о животу и судбини нашег човека затеченог у процепу историје и политике. Тај појединац са својом неизвесном судбином, њена је циљана мета и досегнута стваралачка мера.

Давид Кеџман Дако

УХВАЋЕН НЕЧИЈИМ ПОГЛЕДОМ

О ѓрозном концејџу Драга Кекановића ишчи-
џавањем књије „Изабране ѓриче“¹

Љејо кључа у долини и џрејери.
У воћњаџима се ѓране до џла ѓовијају
и ѓуџају.

У ноћ се урезује виолина.

Бајремов цвијеј се осииао.
Цвала је зова и дивља ружа.

Долином ѓројуџње кише и олује.

Ноћи су биле ѓрегује за један сан.

/Из прозе Драга Кекановића/

Читањем двадесет и осам прича на страницама књиге „Изабране приче“ коју је на основу пет збирки приповедака, додајући им неколико новијег датума, уз аналитички поговор приредио Александар Јовановић, читаоцу је, посебном оном истраживачког духа и наума, пружена изванредна могућност да спозна(мо) управо ту нит на коју овом приликом и указујемо, а која сва Кекановићева прозна остварења, ма како да су систематски и стилски разноврсна, новим приступом збира у целину, у дело које ишчитавањем бива доживљено као да је писано у једном даху, у краћем временском периоду, а не током више од педесет година.

Док је раној прози нагласак био на имагинаџији, фантастиџији, често у знаку надреалног, а видљив је метафизички приступ и наглашенији

¹ Драго Кекановић, *Изабране ѓриче*, (ѓо избору Александра Јовановића), Каирос, Сремски Карловци, 2015.

херметизам, сада је уочљивије да је и Кекановићев концепт, с наговештајем у прози из студентских дана, оствариван систематски, смишљено и мудро с наумом широког опсега, руком која не жури и која не узмиче. Постоји и видљив је управо онај стваралачки жиг, то знаковље каквим је обележен сав његов приповедачки опус оствариван у периоду од 1967. до 2013. године.

У погледу тематике, садржаја, понајвише су то веома драматични записи, свеједно да ли су фрагментарне, али потпуно заокружене повеснице „истргнуте“ из свеколиког ауторовог дознања из живота многих из завичајне долине, која је тамо негде „Богу иза леђа“, одакле се непрестано и што је могуће даље измиче, склања, бежи „као ђаво од крста“, због беде, једнако оног материјалног и духовног сиромаштва, услед неслоге и неразумевања, због ратова, трајне, свим и свачим изазване егзистенцијалне, или емоционалне несигурности, због наopakости која се, у погледу суровости, најжешћом показује у породици са веома израженом патријархалношћу, а што је честа тема у његовим причама. То је, међутим, и простор где се удесник, на јави или у буновном сну, често и у предсмртном трену, увек враћа и бива страховно, како то нигде стварносније и не може сем у завичају да буде, неминовни повратак, макар и сећањем, у свој минули живот, у исти онај предео, до истог кућног прага који их под „завјесама неистрошеног времена“ увек чека. И ма какав да је повратник, само је завичај тај простор, та оаза у властитој пустињи, која их увек прима кад им се сви други путеви замрсе и кад све пред њим(а) буде белина и магла.

И у Јовановићевом избору преовлађују приче о Србима, махом из пишчевог завичајног крајолика, из Западне Славоније, како оних из времена прошлог (после Другог светског рата), тако и по много чему сродног му из времена по злу и наopakости „увек садашњег“, каквим га чини удесност, зло које је последица непревазиђених узрочника.

Осим оних зала, неподопштина, невоља које настају и као последица друкчије, за неког увек неподобне, верске и националне припадности, најчешћи разлози за настанак невоље о којој пише Драго Кекановић су и они психолошке природе, у менталитету његових „јунака“, у карактеру: немогућност, или неспособност да се буде друкчији, питомији, односно подобнији, у свему и попуно прилагођени средини у којој се живи... Узрочници су, међутим, и у ограничениостима, скрајнутостима и друге врсте, као што је неспособност, недовољна смелост и неодлучност његових јунака да са потпуном свешћу о томе шта хоће, свеједно да ли од себе или од других, шта траже, шта очекују или шта упорно захтевају, без много размишљања или довољно сигурности у процени тога да ли је то прави трен, права адреса и најбоља прилика, да ли и колико сами могу да стигну након расцепа / пресецања те стеге којом су, попут пупчане врпце, везани и за кућни праг и за своју котлину.

Тема је, дакле, нечим, или од неког условљена спреченост, ометеност, као и спутаност у остваривању нужности да превазиђу себе пређашњег како би, невољници, коначно, а понајпре спасења свог ради, изашли на „главну цесту“, како би у другом простору и међу друкчијим људима достигли толико жуђену срећу, благостање, у души трајни мир... Међутим, тамо, свеједно где да су, само да је нешто даље од котлине, или тамо далеко, где су оним најдраматичнијим и за писца најизазовнијим животним тренем, управо тим „треном к'о за причу“ затечени, Кекановићеви „јунаци“ и даље су на маргини свега, ма био то Загреб, Аустрија, Немачка, Скандинавија, или Америка, Аустралија, Канада... Небитно где, али изван завичаја, без тла у којем су дубоко укорени, непрестано су без себе потпуног, увек ровити, обеснажени, без иоле сигурнијег, поузданијег трага о свом животу, дакле, без идентитета којим су се (или: каквим) избегом у „неки други, бољи свет“, као јединим, али нај-

драгоценнијим пртљагом стрмоглаво упутили. Увек су „неко други“, увек „тамо они“ и, као по казни, осуђени на нестајање.

Пажњу привлачи и то колико је смрт, као једна од трајнијих изазовних тема евидентна у прози Драга Кекановића током свих његових полувеконих стваралачких преображаја. У раним радovima, остварених махом у форми лирско-медитативних списа, односно записа који су такви да их доживљавамо као драматична ауторова/људска суочавања са вртложницима из тегобног сна тренем изабављења из море речима на видело тек изнетим „Клорофил и тинта“, „Лице мог демона“, „Оно“, „Сан“, „Запис с путовања“, интуитивни, фантастични, надреални, интроспективни прозни записи одабрани са страница прозног првенца „Механика ноћи“, списи (1971), те у причи „Госпође у воћњаку“, објављене 1967. на страницама загребачког „Студентског листа“. Све у њима што се збива изазвано је мислима о смрти, или о „оној тегобној сјени“ која његове ликове непрестано прати приходу ивицом амбиса, или их у магновењу, доводи до лудила, те их на „крилима демона“ односи у тај пакао који се зове живот.

Смрт је у овим Кекановићевим раним поетско-прозним списима готово опсесивна тема којој њихов аутор најпре прилази са свим својствима егзистенцијалистичког погледа на свет, с мишљу да је и живот доиста „само“ ход ивицом амбиса, а догоди ли се трен неопрезности – следи суноврат, следи казна жестока и – коначна.

У причама из доба ауторовог потпунијег приповедачког зрења, посебно у остварењима која су настала крајем прошлог и почетком XXI века, садржајем о страдалничком животу Срба у Хрватској у време или после грађанског рата, о невољама које их сналазе након распада Југославије и губљења свега оног због чега живот за њих има смисла (породица, сигурност и људско достојанство...), смрт

је за Кекановићеве „јунаке“ трен избављења, тихо гашење, нечујно нестајање... И све је у том „судњем часу“, као и у раним радовима, најчешће у знаку призора од магновења у којем се при једном болном севу, у један трен, као у једну тачку, сажима и довршава/заокружава се сва та тегобна, сизифовска животна путања (прича „У лову на зеца“, од само две реченице исписане на две и по странице); или се смртним треном у бездан, у празнину одлази осмехнуто, са осећањем победничког тријумфа у судбинској трци (прича „Коњи на длану“), сећањем сачуваним као једини поуздани ослонац, једино преостало упориште; или је смрт, као и љубав, та богомдана „Сламка спаса“ за онај трен макар и касне (само)спознаје, при мисли/уверењу да је све лепо и добро сада далеко иза њих и да им је у оном преосталом од никаквог живота залудна свака нада. После промашеног лова на срећу (Лове, а уловљени), смрт је „само“ трен згаснућа жишка у њима, те отуда ником разумљив, а блажен осмех на лицу (- Гле лепе смрти!), дâрак или обележје муком стечен(о) за бестеретни излазак из тог пакленог лавиринта којим се осукао, па на безброј делића искидао и расуо сав им живот; вртложником у светлост, само њима што су на крају пута светлост видљиву (прича „Коњи на длану“).

Смрт је оно чиме се Кекановићева прича или зачиње, што је непосредни повод нарацији, што је окосница или сâмо средиште приче, или се њоме све завршава. Такве су и приче доиста антологијске вредности: „Вечера на веранди“, „Коњокрадица“, „Лака смрт Ђуке Лемеша“ и „Хармоникаш у дворишту“ (из књига *Вечера на веранди* и *Легена шума и друје љриче*, обе објављене 1975. године), као и прозна остварења „Пастув на крају приче“, „Недодирљивост“ (из књиге *На небу и друје љриче*, 2012), те приче „У лову на зеца“, „Сламка спаса“ (поздрав из Загреба), одабране из књиге новијег датума, *Усвојење* (2013).

Део оног што је најчешће садржај Кекановићевих прича, а чиме је, логично, знатније условљено и оно суштаствено у самосвојности његовог књижевног концепта, одраз је најпре ванредног познавања управо тог (западнославонског) простора, одакле у његову причу „стижу“, где су им вековни корени, где и сад, макар и сећањем, живе управо такви, утисак је, самом писцу по много чему знани, по нечем и блиски му људи које и те како добро разуме и о којима пише као да сведочи о свему виђеном из непосредне близине. Не оком случајног пролазника, него и срцем, „из дубине своје душе“, те је то писање/сведочење прожето све са оним занавек упамћеним, у душу му утиснутим мирисима, не само оних што ветровима стижу са Папука, из гâја надомак дома, са ливада украј потока који је и сâм, кад би при таквој снази, у младости, с лакоћом прескакао, него и оног мириса у властитом пртљагу одасвуд сакупљеног и у свет понетог, из штале, дворишта, куће, из подрума, из поља, мириса траве и конопље из завичајног миљеа...

Познавање тог простора и разумевање таквог живота у њему, тај антејски спој са тлом на коме је и сâм писац поникао, то потпуно сагласје и дубинско разумевање, тај трајни дослух са свим живим у њему, све то у изобиљу доприноси аутентичности којом је прожета Кекановићева прича о земљацима из истог рода, Западне Славоније: о убогим, са нечим у себи, по њих саме, или по друге увек кобним обележјем, као да је реч о казни за ко зна кад и од кога почињени грех; о проклетству, о помереним, о наopakим, онима што су увек мимо света, невољом, ожилцима, видним и невидним, оним у души, изровашени, све са неизбежним, генетским кодом обележени, по свим меридијанима расељени, као олујом разнети и широм света развјани... Причом о њиховим свакојаким, а увек по нечем и необичним, несвакидашњим удесима, тако сугестивно испричаном, и то најчешће у првом лицу, да се чини да нам је казује сâм актер или

догађају најближи сведок, писац Кекановић посредно показује и сву моћ и магичност тог злокобног места живљења људи са коренима у рајско-пакленој долини између обронака Папука. Њихова прича, или прича о њима, таква је да сажима оно најбитније што им се све догодило да би постали то што јесу управо тим треном за причу: људи са расцепом, провалијом, са безизлазним бездном у себи, са драмом какву само зла судбина, невоља ствара и достојна је незаборава.

Писац их налази тамо где су му и самом постојани корени чији је изданак, где се и на први поглед препознају и са мало речи, ћутке, у тишини добро разумеју: у свом вјерују и у свом језику, при повратку тим стазама и богазима „*igje sam nekad sreћan bio*“, у пределу из којег његово детињство и младост нигде не измичу, већ трају и удесницима, посебно у безнадежном трену, дају преко потребну, оздрављујућу и отрежњујућу снагу.

Небитно где да их „спремне за причу“ налази, увек су неком муком, собом или другим забављени, свеједно где да се живот-прича збива, на селу, у старачком дому, на велеградској периферији... Или у лову (честа тема Кекановићеве прозе, било да је реч о причи или о роману, *Вейрово срце*, на пример), у дивљини, али увек затечени при муци да се у себи самом, од свих остављени, нађе поузданији ослон/упориште за нови пут до власти-тог дома – пут до себе; да се изнова пронађе некакав смисао за ход ка оном што се зове сутра, да се запати стадо (прича „Кумић“)...

Свеједно да ли су у самом средишту или на маргини живота, аутор непрестано одгонета сав тај вечношћу постојани, пустошним славонско-панонским ветровима неизмењени, пркосни свет, али и тај судбински менталитет, то зло у човеку, у свету, у свевремену... И било где да се „сретну“, прича је спона међу њима, између писца и његових „јунака за причу“, бива мост међу људима и добима.

Уз све друго, причом Драга Кекановића нај-уверљивије се показује колико је тешко постати, бити и опстати као човек. Увек, а тек у доба безверја и нечовештва, кад сила влада, а Бог земљом не ходи. Или кад „*долином ходи човек развијен у сирелца*“ (Миодраг Павловић).

Специфичност прозног концепта Драга Кекановића разазнатљива је и по композицији приче складне наративности, лепог стила, садржају увек примерене форме.

Занимљиво је да су већ на самом почетку готово сваке приче, после веома важне почетне, увек ефектне реченице (клице из које израста добра прича), издвојени они аутору, у погледу драматичности, најзанимљивији делићи из паклених биографија његових централних ликова, потом их, током нарације, најчешће по вертикали и најчешће ретроспективно, повратком у прошлост, у време једино извесно, одгонета. Постепено, брижљиво и само оно што је у карактеру, што је одраз/одлика њиховог менталног склопа, тиме и у самој причи оног најбитнијег, показујући притом изузетан и приповедачки дар, али надасве и умеће, знање у обликовању психолошког профила, једнако и главних и споредних актера. И чини то као да је пред њим (док пише), а читањем и пред нама, под пуном светлошћу, у фокусу, заумно сценско збитије у којем сви партнери играју „један за другог“, показујући управо на тај начин вештину остваривања композиције у чијој основи је и оно што је за причу најбитније: животни, драмски изазов.

Захваљујући управо таквој композицији, Кекановићева самосвојност бива разазнатљива и по начину остваривања наративног тока, који најпре иде ка уздизању до драмског заплета, до неизвесног у самом средишту драмског чворишта, да би се кратким резом прича окончала треном после којег речима више нема места. После чега настаје празнина, болна шутња, настаје тишина.

Све то овај зналац/стваралац и добре приче, али и добре драме, добро одабраним, у сваком погледу изазовним садржајем, препознатог и „преузетог“ из пресне, сурове јаве какву ни машта не може да надмаши колико то сам живот зна да удеси, складним, мирним приповедањем, разумљивим језиком чини да и њему (не само у раним радовима) такође својствену медитативност, сав тај преплет стварног и заумног, чињеничког и лирског, упркос понекад и тешкој проходности кроз његове веома дуге, дуге реченице, дубоком мисаоношћу учини приснијом, динамичнијом, тиме и занимљивом, истовремено и сценичном, стварносном, потресном причом-повесницом ширег и дубљег дејства, универзалнијег значења. Јер, актере својих прича, превасходно њихов психолошки портрет, сав тај лавиринт у њима, Драго Кекановић осветљава не само пуким саопштавањем, казивањем о оном што и како чине. Осветљава их присним „извештавањем“, као да се причом неком поверава. И чини то знатно више оним што би се могло именовати дубоким доживљајем последица тог, доиста, и могућег збитија, зналачким психолошким понирањем у њихову свест, сугестивним, рекли бисмо и поверљивим/присним „казивањем“ о оном шта и како мисле кад им се у најдраматичнијим и по живот пресудним тренуцима/деловима живота/-приче све то збива. Тако их с више непосредности, с погледом у њихов и невидни и нечујни свет, понирањем у њихово биће, у психу, потпуно, без остатка разоткрива.

Предочавањем тока мисли које су, у ствари, одраз, одблесак, ехо, последица, или су у причи претеча оног најдраматичнијег у „стварносном догађају“, писац нам најуверљивије и (по)казује какво је тада, у кључном, најдраматичнијем трену, право стање њихове душе. А стање душе, подсетимо, најстварноснији је и најискренији одраз живота, јер рефлексивна је оног суштинског, односно суштственог у бићу, у свеукупном и физичком и духовном,

људском идентитету. Потрага за тим, у човеку као и у васељени, најтишим и најскрвенијим, покренут болом или осећањем вечног присуства смрти, за тим, како и сâм писац у младости записује „*звукoм шћo долази из дубине вјeкова, или из oћромних ѓрoстћрансћaвa свeмирa*“, за тајном *насћанка* и *несћанка*, за идентитетом, јединке или народа, следом управо таквог осећаја да се сваком причом увек изнова „*oћварају шћaјне свијeћова*“, а што траје све док се не догоди крик или истина од које више ником и нигде нема никаквог избега, чини се Кекановићевим првим и најбитнијим стваралачким изазовом.

Следом управо те нити коју је, све по захтеву, или по мери властитог осећања за вредности овог прозаисте пажње вредним избором виднијом учинио и приређивач овог издања, Александар Јовановић, сажета је и изнова је потврђена и она одавно већ уочена посебност у Кекановићевом прозном концепту/поступку, када је реч о такође специфичном ауторском начину творења приче без пресуднијег угледања на друге. И увек је то писање/творење по властитом науму. Брижљиво и увек на свој начин, са сигурношћу. Доследно, у погледу стила, форме и језика, а све по мери оног што је његов концепт и што је њему у свему примеран и наум и остварљив досег.

Из приче у причу, почев од оних младалачких поетско-прозних записа и списка (објављених 1965. и 1971. године), као што је прозаида „Кло-рофил и тинта“, којом се отвара и књига „Изабране приче“, до прича којима се заокружава ова голема прозна путања, прича свему пређашњем сродног концепта („Један савјет ноћним шетачима“ (2013), и „Сашивено од донесеног материјала“ (2014), све су, како то и сам приређивач и аутор поговора напомиње „*у књићу сћављене, сходно аућшоровим сућесћијама, на она месћа која им, ћо времену насћанка и формално-смиsaоним својсћвима, ћрићадају*“.

Међу корицама једне књиге као под истим кровом, сада су Кекановићеве понајбоље приче, остварења антологијске вредности. И тако су у целину уклопљене као да су делови једног ткива, јер вешто су повезане, већим делом и уланчане, тематски, композиционо, стилски и језички, зналачки, мудро у целину сабране да се чини како им је само то збирање између корица једне књиге до сада и недостајало како би се очитијим показало, виднијим учинило оно најбитније при осветљавању његовог концепта: један писац, један доследно грађен прозни концепт, а у њему истанчана, самосвојна, чврста, брижно остваривана, самосвојна прозно-поетска нит. Праћењем/следом те нити, изаткане изванредном синтезом класичног и модерног, са трајним нагласком на егзистенцијалистичком поимању живота, времена и човека, живота његових јунака записом/причом најпре затечених, па осветљених у свевремену, стижемо коначно и до сазнања о списатељевом истанчаном, широком и дубоком и рационалном и интуитивном осећању неког другог и друкчијег у себи.

Јасноће ради, а уместо епилога само једног од свих могућих приступа при осветљавању и те како самосвојног прозног концепта, замислите само овакав приказ из записа „Клорофил и тинта“ раног, тада више песника него прозаисте Драга Кекановића:

Сједиће на тераси ојчињени шом, чак и за ово доба јодине изузетном јојавом. Одакле шај сшрашни најор биља, иишаће се. Одакле шологи снаје свјетлости? Предмети око вас сајоријевају у некој унушрашној вашири која јродуре до саме површине и шек се шу, на шој кобној јраници, зауставља. У вршу се, изненада, јред вама јојављују билке сасвим неубичајених облика и боја. Не, вратиће се ако јрешијосшављаће да су давно унишћене нашим коншиненшалним зимама. Ево их,

зайањујућом су брзином заузеле цијели врџ, ђењу се уз зидове кућа до самој крова. С времена на вријеме ђред вашиим су очима, као од удара неке клорофилне муње, расјада ђамнозелени листи. А сунце никако да зађе: равница, обриси шума, далека брда у ђлавичастом ђламену. Шђо се ђо збива са сунцем; Шђо с вама? (...) Сабрани, ђошово сиђурни да се више нишђа неће збиђи (да ли се уођће ишђа збило?) врађађе се у своју радну собу ђгје вас очекују књиђе и рукођиси. Настављађе рад ђри блађој свјеђлостђи и не слуђиђе колике вас ођасностђи ђек сада чекају. Не ођварађе ђрозор јер знађе да на ђтераси још увијек сједи један човјек, ођчињен и нијем, и да је ђођђуно налик вама.

Призор у коме је човјек на тераси најпре опчињен, а потом и смирен, утешен оним што се пред ђеговим оком стварно догађа, или се то само у ђеговој мисли збива, а до тог трена ни мисли о томе: да ли тако нешто уопште и постоји? Да ли је све на јави или у сну виђено, стварност или шапат демона чије је лице (можда и оно са замагљеног огледала при јутарњем умивању) однекуд му је знано?

Са сећањем на то лице и на тај трен збивања чуда/вечног живота, (збиља одакле толико снаге свјетлости?), мисао, можда одгонетка: то лице је, као и онај човек са терасе, у свакој причи са страница књига Драга Кекановића, само у различитим животним добима, у различитим позицијама, различитим стањима, трену за увек друкчију причу примереним улогама.

Живи и – посматра нас.

Или је причом о другом и сђм ухваћен нечијим погледом?

УСРЕД ПРАЗНИНЕ

Ово је, поштовани, стоти или сто и први пут да кршим завјет тишине и шутња и да газим једну давну заклетву. Давно, наиме, још као млад писац завјетовао сам се у једном лирском есеју, у *Зайџусу о тишини*, у духу оне Тертулијанове максиме *Credo quia absurdum*, (Вјерујем, јер надилази разум) да нећу посредовати између читалаца и мојих (будућих тек) наслова. Окрутан је то завјет, наравно, јер сам себе осудио на самоћу и тишину, а своје будуће приче, приповијетке, новеле и романе пустио низ воду, што би се рекло, ионако загађене бујице књижевних (и можда најмање – књижевних) превирања. Тешко је повјеровати, али неко сам вријеме успијевао у своме науму. Без већих потешкоћа, моје су приче налазиле угледне издаваче, а тиме и читаоце, био сам читан и награђиван млади писац од кога су се очекивала и значајнија остварења, налазио сам своје име и у крижаљкама и у укрштеницама. Ах, бијаху таква времена...

Средином осамдесетих година прошлога вијека морао сам се, међутим, први пут одрећи свог завјета. Хтио не хтио, морао сам се јавно огласити. Избио је, најприје, велики скандал око мога сценаристичког читања лектирне приповијетке „Тена“ Јосипа Козарца. Ватру јавне полемике потпалио је неки локални СУБОР (мериторан за екранизацију књижевних дјела?!) са партијском квалификацијом (каже ли се тако?) да сам својим сценаријем наружио једно од најљепших дјела националне књижевности и дубоко увриједио све Славонце, мртве и живе, и оне који ће се тек родити. Недуго затим, овај пут изван фокуса јавности, нашао се на тапету мој први роман *Поштомак сјена*. Далеко од јавности, на највишим партијским форумима (каже ли се

тако?) и на њиховим идеолошким комисијама подуго се вијећало о томе у којој је мјери млади писац оскрнавио тековине револуције, и треба ли тај роман забранити, а младом писцу одмјерити примјерену казну. У оба та случаја прошао сам без казне, само са опоменом *да не ѿаласам, да се не иѿрам с ваѿром*, и са оним благонаклоним упозорењем које би се могло подвести под ону стару латинску сентенцу: *Шѿо доликује Јуѿиѿеру, не доликује...* Благонаклони су били, да, моји цензори, и ја их ни у оваквој радосној и лијепој пригоди, не могу, ето, заборавити...

Отад сам, међутим, престао записивати те такозване аутопоетичке текстове и заклињати се на невиђено. Уосталом, сажетији текст о своме приповиједању од оног *Зайиса о ѿиѿини* нити умијем нити покушавам написати, јер сам га, парадоксално или не, написао прије својих наслова. И то је књижевност, ето, у томе је њена моћ и њена немоћ, чаролија њеног конструкта, онај прелијепо сјај вјечне сумње који нас држи буднима толике године и који нам, упркос томе што нам ништа не иде на руку, не допушта да одустанемо.

Паралелно некако са кршењем завјета шутње падају и моја прва барања пера у трње и одустајања од приповиједања. Тако сам се, није срамота рећи, склањао под скуте театра и драме, иза рефлектора филма и телевизије, али то не би дуго потрајало, и сваки би се пут испоставило да сам на тим атарима само надничарио, и да сам се онда, чим бих зарадио довољно за крух и хљеб, враћао причама од којих сам побјегао. Мало пажљивији читалац моје библиографије лако ће уочити да сам и писао и објављивао на махове, са великим размацама између два наслова, и са повеликим раздобљима шутње. То су ти периоди одустајања. Наравно да се у њима радило на себи, како се каже, да се сакупљала грађа, или шта то већ јесте, за нове наслове, али ни санаге за коначним редакцијама текста и воље за објављивањем није било: упркос,

за данашње околности, сасвим пристојним понудама и митењима. Да, понекад ми се чини да бих морао саставити цијели један каталог својих одустајања, и можда га једног дана и направим. Знам и шта би заузимало прву каталожку јединицу. Био би то онај застрашујући осјећај немоћи, тамо још у прошлом вијеку, датиран у 1965. годину, када ваш приповједач, последије објављене збирчице стихова *Свјећлосћ шума*, одједном нашао пред спознајом да је његово пјесничко врело пресушило, нагло и одједном, баш онако како је и надошло. Знао сам, наравно, да су многи прозни писци (а међу њима и мени најдражи) почели са стиховима, али ме та чињеница није могла утјешити. Тада сам први пут одустао. Други пут је било шездесет и осме, трећи пут седамдесет и прве, (вјерујем да те године говоре саме за себе), па случај *Тена*, па случај *Пошомак сјена*, али нећу даље у том набрајању, не, не бојте се, нећу злоупотријебити ову лијепу прилику за тако мучна присјећања и нелагодне успомене; у мојим је причама ионако превише нелагоде.

Ускоро су, уосталом, из неког до тада непознатог круга пакла (јер одакле би иначе дошле?) пристигле оне фантазмагоричне и страшне деведесте, и са њима је са свих страна почела надирати празнина. Са поразима, нестајањем и одласцима сродника и најближих одавно смо се помирили, али ја ни данас не умијем срочити тачније име том осјећању и стању у ком сте затечени неочекиваним сазнањем да некога више нема у вашој улици, да је тај заувјек негдје отишао, и да из простора једног бивствовања, нечијег поздрава, смијеха, оних обичних и свакодневних ријечи, одједном надире само хорор вацуи, пустош и мук, ништа и ништавило. Ви сте у том часу беспомоћни, на начин на који беспомоћни никада нисте били. И лишени сте свега, осим ријечи. Ни њих, у ствари, немате у том часу, али слутите да вас барем оне нису напустиле, и да су вам барем оне још преостале. Само оне. Барем оне. Оне су, да, све што вам

је дано. И што вам нико не може одузети. У таквом неком часу, јесте, ви немате право ни некаква одрицања од било каквих ваших списатељских завјета, јер пустош и мук, не заборавите једнако надиру, и на вама је, схватите то већ једном, да ријечима, чиме би другим, испуните ту страшну празнину. Тај потхват, наравно, граничи са немогућим, али за вас бијега више нема, и ви сте заробљени у једној ситуацији коју нисте ни прижељкивали, а камоли сањали, али нема вам друге, нико још није изишао из своје коже, па ни ти нећеш, твоји су те земљаци, твоји читаоци, на крају крајева, напустили, и оставили су те самог, у застрашујућој тишини њиховог одласка, па је на теби да поновиш ријечи староримског хришћанског апологета *Credo quia absurdum*, и да коначно разабереш да ту страшну празнину можеш испунити само њима, и једино њима, ријечима.

Колико сам разбрао, толико сам написао.

У Зајребу, крајем октобра 2015. године

ЗАПИС О ТИШИНИ **(Друја посланица пријатељу)**

Овдје је вријеме заустављено, заправо, извјесна је само прошлост и будућност; тишина нас учи да немамо садашњост. Она је граница на којој прелазимо из једног свијета у други. Враћа која воде у тишину, враћа су пакла. На том прагу ми збацујемо са себе све обмане и враћамо лицем у лице са својим бићем. Повраћање у њу је повраћање с опасном путовања на којем су нас вребале дивље звијери илузије и илузије дивљих звијери, странујуће с којих нема повраћање, лажне грађојености, помори у којима нема ничеј другој осим празнине, ушакмице с лажним циљем, фантазијана. Тишина је једина моћност, једино у њој још јесмо.

Теби је познатија она кишњаска легенда о сликару и њезажу. О сликару који је тако вјерно насликао њезаж да се по ничему, ни у најмањем детаљу није разликовао од оној у природи. О сликару који је послије тога нестигао у своје њезажу. Погрешно је претпоставио лудило за узрок таквој одлуци. Јер, он, сликар, није нестигао, он се само вратио у своју тишину. И пред нама стоји, пријатељу, данас тај људи. Нисмо ли се већ одавно одлучили, а да то нисмо ни знали? Нису ли наши излети (у оно што смо с њавом називали сувремено) већ унапријед били осуђени на пројаси? Јесмо ли одвећ слаби? Или смо одвећ јорди? Јер, сада знаш што нам предстоји и пошито смо сигурни да смо изабрали онај наш њави њезаж.

xxx

Кроз нашу је тишу собу прохујало:

Славље које никаквим ријечима не може изобразити једно лице сасвим бљедуњаво и уморно. Беспомоћан крик улашеној дјети. Једна ружа од које нам ништа није остало осим мириса у усомени, десетак стихова који су нас молили убити и многа тога неизговореној.

И послије свега, сасвим изненада остали смо сами.

Прихватијајући тишину, ми, у ствари, прихватамо самоћу. Једини звук који се љу јавља је сјећање. А сјећање је тишина самршника. Тишина је љања. Стога.

xxx

Тишина није простор. Она је заборављање времена. Ријеке не теку у тишини, оне стоје, а обале ошјечу. О то дивно вријеме у коме смо стигали на обалама широких ријека!

xxx

Покушај у својој празној соби, удаљеној од свијета, пријатељу, изговори ове ријечи: РУЖА? СМРТ? ВРИЈЕМЕ? ПРОЉЕЋЕ? ТИНТА? Или неке друге које за тебе имају више важности. Одмах ћеш примјетити да се изубљене, осуђене ријечи враћају свом њавом смислу. Одговор на она три љањети-

чна Гауїуинова ѿиѿања: Огакле долазимо? Шѿо смо? Куда идемо? Крије се у ружи, смрѿи, времену, ѿрољећу, ѿинѿи... Пјесма је израз ѿиѿине. Тиѿина је неисцрѿна.

xxx

Ниси ли већ ѿолико ѿуѿа ѿокушавао да избјеинеш ѿу сулугу и сасвим безразложну ѿомисао која ѿе ѿако изненада оѿсијегала: ѿомисао да ѿобјеинеш! И никада јој, наравно, ниси моѿао одољеѿи, она је увијек била јача од свих разлоѿа који су се заснивали на разуму и лоѿици. И ѿи би бјежао ѿада, бјежао без циља јер је ѿвој једини циљ био бијеѿ сам. Али када си најокон сѿиѿао до ѿравоѿ циља, до ѿиѿине, када си ѿодиѿао вео ѿајне, шѿо си оѿкрио? Исѿо оно шѿо и Новалисови Ученици у Салсу. Јер само си ѿо и моѿао оѿкриѿи. Твој лик ѿе је чекао. Као шѿо ѿуѿника чекају даљине. Тиѿина је наш ужас и наша нага, ѿријаѿељу.

xxx

На ѿвоме сѿолу јабуке: цијело се једно ѿо-дишње доба исѿроѿило на сокове. На ѿвоме сѿолу књиѿа: цио се један ѿудски живоѿ исѿроѿио на ријечи. О како су нас оне изиѿрале! И није само ѿиѿина исѿред и иза јабуке, исѿод и иза књиѿе, ѿиѿина је и у ѿима. А нама нишѿа друѿо није ѿреосѿало осим ѿе јабуке и ѿе књиѿе. Проклеѿи...

xxx

Како се осјеѿаш ѿред ѿим бескрајем ријечи, дубоко доље у дубинама ѿиѿине до којих (ѿи ѿо знаш) никада нећемо досѿјеѿи: с једне сѿране, оне измичу сваком нашем ѿокушају да им се ѿриближиш, да их досеинеш, а с друѿе, ѿак, оне нас вребају (и ѿо знаш), ѿама у којој се скривају ѿуна је злокобне слуѿње. Оне, ѿе ријечи, (нисам ли већ рекао) наше су ѿроклеѿсѿво и наша нага.

xxx

П. С. – Ничеѿа шѿо би ѿе изненадило, ѿријаѿељу. Ничеѿа шѿо би ѿе ѿокренуло. Само ѿонеки бунцају о револуцији. Осѿало је ѿоѿово исѿо.

(„Студентски лист“, бр. 23/24, Загреб, 1969)

СЕЛЕКТИВНА БИБЛИОГРАФИЈА ДРАГА КЕКАНОВИЋА¹

Монографске публикациије

1. КЕКАНОВИЋ, Драго
Svjetlost šuma / Drago Kekanović. – Osijek : Narodno sveučilište „Božidar Maslarić”, 1965. – 35 str. ; 20 cm. – (Vrbaci ; 2)
Bilješka [o piscu]: str. 35.
2. Mehanika noći, spisi / Drago Kekanović. – Zagreb : Studentski centar Sveučilišta, 1971. – 111 str. : ilustr. ; 20 cm. – (Biblioteka Razlog ; 49)
Bilješka o piscu: str. 109.
3. Dionis* / Drago Kekanović. – Osijek : Narodno sveučilište „Božidar Maslarić”, 1973. – [11] str. ; 21 cm. – (Miniteatar ; 3)
4. Večera na verandi : pripovijetke* / Drago Kekanović. – Zagreb : Naprijed, 1975. – 182 str. ; 21 cm. – (Jugoslavenski pisci)
5. Ledena šuma i druge kratke priče / Drago Kekanović. – Zagreb : Centar društvenih djelatnosti Saveza Socijalističke omladine Hrvatske, 1977. – 107 str. ; 20 cm. – (Suvremeni hrvatski pisci ; 10)
Beleška o autoru na korici, beleška o delu na presavitku kor. lista. – Str. 103–106: Bijeg iz doline / Inoslav Bešker.
6. Potomak sjena : roman* / Drago Kekanović. – Zagreb : Naprijed, 1978. – 124 str. ; 20 cm. – (Jugoslavenski pisci)

¹ Први део Библиографије рађен је по хронолошком принципу, како се обично раде персоналне библиографије, други по алфабетском принципу, због лакшег сналажења. Коришћени су ISBD (m) (International Standard Book Description (monography) и ISBD (cp) стандард (Међународни стандардни библиографски опис саставних делова). Све јединице осим означених звездицом рађене су de visu.

7. Zagłada / Drago Kekanović ; wybór i przekład Marii Krykowskiej. – 1. wyd. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1985. – 162 str. ; 20 cm
Beleška o autoru na korici.
8. Ivanjska noć / Drago Kekanović. – Beograd : BIGZ, 1985. – 211 str. ; 20 cm. – (Nove knjige domaćih pisaca. Kolo 2 ; 23)
Tiraž 2.000. – Beleška o piscu: str. [213].
9. Panonski diptih / Drago Kekanović. – Zagreb : „August Cesarec”, 1989. – 196 str. ; 20 cm. – (Biblioteka Literae)
Sadržaj s nasl. str.: Nijema kapela ; Nož za pupoljke.
10. Američki sladoled / Drago Kekanović. – Zagreb : Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 1997. – 157 str. ; 19 cm. – (Plava biblioteka)
Tiraž 500. – Bilješka o piscu: str. 157.
11. Рибља стаза / Драго Кекановић. – 1. изд. – Сремски Карловци : Каирос, 1997. – 165 стр. ; 20 см. – (Библиотека Каирос ; књ. 3)
Тираж 1.000. – Белешка о писцу: стр. 165. – Белешка о делу на корици.
12. Амерички слатколед / Драго Кекановић. – 1. изд. – Сремски Карловци : Каирос ; Нови Сад : Будућност, 1998. – 139 стр. ; 21 см. – (Библиотека Каирос ; књ. 5)
Тираж 1.000. – На пресавитку кор. листа ауторова слика и белешка о њему.
13. Na nebu i druge priče / Drago Kekanović. – 1. izd. – Sremski Karlovci : Kairos, 2002. – 122 str. ; 20 cm. – (Biblioteka Kairos ; knj. 13)
Podatak o godini izdavanja preuzet iz CIP-a. – Tiraž 1.000. – Na presavijenom delu kor. lista slika autora i beleška o njemu.
14. Вепрово срце : ловачки роман / Драго Кекановић. – Београд : Српска књижевна задруга, 2012. – 158 стр. ; 19 см. – (Српска књижевна задруга ; коло 104, књ. 702)
Тираж 1.000. – Белешка о писцу: стр. 157–158.

15. Вепрово срце : ловачки роман / Драго Кекановић. – 2. изд. – Београд : Српска књижевна задруга : Инвеј ; Врбас : Витал, 2013. – 205 стр. ; 18 см. – (Библиотека Златни сунцокрет ; књ. 13)
Тираж 1.000. – Стр. 183–189: Лов као конструкт утопијског / Јован Зивлак. – Стр. 190–193: Приповедање као мера постојања / Никола Страјнић. – Стр. 194–198: Стреле и обреди / Владимир Гвозден. – Напомена о издању: стр. 199–202. – Белешка о писцу: стр. 203–204.
16. Усвојење / Драго Кекановић. – Сремски Карловци : Каирос, 2013. – 140 стр. ; 21 см. – (Библиотека Каирос ; књ. 38)
Тираж 500. – Белешка о писцу: стр. 139–140. – На корицама ауторова слика и белешка о њему.
17. Усвојење / Драго Кекановић. – 2. изд. – Сремски Карловци : Каирос, 2014. – 140 стр. ; 21 см. – (Библиотека Каирос ; књ. 38)
Тираж 500. – Напомене и објашњења у белешкама уз текст. – Белешка о писцу: стр. 139–140. – На корицама ауторова слика и белешка о њему.
18. Изабране приче / Драго Кекановић ; приредио Александар Јовановић. – 1. изд. – Сремски Карловци : Каирос, 2015. – 284 стр. ; 20 см. – (Библиотека Каирос ; књ. 44)
Тираж 500. – На корицама ауторова слика и белешка о њему. – Стр. 269–280: Приповедање о нестајању и меланхолији – о *Изабраним причама* Драга Кекановића / Александар Јовановић. – Стр. 281: Напомена приређивача / А. Ј. – Белешка о писцу: стр. 283–284.

О Д. Кекановићу

19. АГИЋ, Нихад
Nekonvencionalna proza / Nihad Agić. – Prikaz: Mehaniка ноћи, spisi.
U: Lica. – God. 2, br. 6 (1972), str. 186–188.

20. АНДРИЋ Гуцулић, Мирко
Четири уметничка врхунца / Мирко Андрић
Гуцулић. – Приказ: Вепрово срце.
У: Просвјета. – Бр. 113 (2013), стр. 59–60.
21. АРСЕНИЈЕВИЋ, Видан
Земља и доба над њом / Видан Арсенијевић. –
Приказ: Ледена шума.
У: ТВ новости. – Год. 15, бр. 705 (30. јун 1978), стр. 23.
22. АЋИМОВИЋ Ивков, Милета
Трагична прича / Милета Аћимовић Ивков. –
Приказ: Вепрово срце.
У: Летопис Матице српске. – Год. 189, књ. 491, св. 3
(март 2013), стр. 369–373.
23. БЕШКЕР, Инослав
Bijeg iz doline / Inoslav Bešker.
У: Ledena šuma i druge kratke priče / Drago Kekanović. –
Zagreb : Centar društvenih djelatnosti Saveza
Socijalističke omladine Hrvatske, 1977. – Str. 103–106.
24. БЛАЖЕВИЋ, Неда Миранда
Drago Kekanović: Potomak sjena / Neda Miranda
Blažević. – Prikaz.
У: Republika. – God. 35, br. 9 (rujan 1979), str. 907–908.
25. БОГУНОВИЋ, Марко
Semper tua dicar imago / Marko Bogunović. – Prikaz:
Veprovo srce.
У: Nova misao. – Br. 22 (jul–avgust 2013), str. 70.
26. БРАТИЋ, Радослав
Оживљавање породичног духа / Радослав Братић. –
Приказ: Потомак сјена.
У: Књижевност. – Год. 34, књ. 64, бр. 9 (септембар
1979), стр. 1430–1438.
27. ВЕСКОВИЋ, Младен
Драго Кекановић: немогућност повратка / Младен
Весковић.
У: Размештање фигура : критике и есеји о савременој
српској књижевности / Младен Весковић. – Нови Сад :
Матица српска, 2003. – Стр. 17–21.

28. ВИСКОВИЋ, Велимир
 Drago Kekanović : Potomak sjena / Velimir Visković. – Prikaz.
 U: Dometi (Rijeka). – God. 13, br. 7–8 (1980), str. 101–103.
29. I ruralno može biti urbano / Velimir Visković. – Prikaz:
 Ledena šuma.
 U: Oko. – God. 5, br. 146 (20. X – 3. XI 1977), str. 23.
30. Modernost ruralnog / Velimir Visković. – Prikaz:
 Potomak sjena.
 U: Mlada proza : eseji i kritike / Velimir Visković. – Zagreb : Znanje, 1983. – Str. 33–38.
31. Montaža atrakcija : (Drago Kekanović) / Velimir Visković.
 U: Mlada proza : eseji i kritike / Velimir Visković. – Zagreb : Znanje, 1983. – Str. 22–32.
32. Montaža atrakcija ili Umjeće nadrastanja realnosti / Velimir Visković.
 U: Pitanja. – God. 9, br. 9 (1977), str 64–68.
33. The prose writings of Drago Kekanović / Velimir Visković ; translated by Slobodan Drenovac.
 U: Most (Zagreb). – Br. 1–2 (1985), str. 6–15, n. s.
34. Uzroci i učinci mijene u Kekanovićevu pisanju / Velimir Visković. – Prikaz: Večera na verandi.
 U: Oko. – God. 3, br. 107 (22. 4 – 6. 5. 1976), str. 16.
35. ГВОЗДЕН, Владимир
 Ovo nije kraj : jedan pogled na srpski roman u 2012. godini / Vladimir Gvozden. – O romanu Veprovo srce.
 U: Polja. – God. 58, br. 479 (januar–februar 2013), str. 57–58.
36. Стреле и обреди / Владимир Гвозден.
 У: Вeproво срце : ловачки роман / Драго Кекановић. – 2. изд. – Београд : Српска књижевна задруга : Инвеј ; Врбас : Витал, 2013. – Стр. 194–198.

37. Стреле и обреди / Владимир Гвозден. – Приказ: Вепрово срце.
У: Повелѣа. – Год. 43, бр. 1 (2013), стр. 151–153.
38. ДЕЛИЋ, Јован
Болна параболо о Вепровом срцу / Јован Делић. – Говор приликом доделе награде „Светозар Ђоровић”, Билеће, 2012.
У: Летопис Матице српске. – Год. 189, књ. 492, св. 3 (септембар 2013), стр. 328–337.
39. ДЕМИЋ, Мирко
Освјештење кроз несрећу / Мирко Демић. – Приказ: На небу и друге приче.
У: Просвјета. – Год. 9 (34), бр. 54 (664) (децембар 2002), стр. 59.
40. Hronika osipanja / Mirko Demić. – Prikaz: Na nebu i druge priče.
У: Pravi odgovor. – Br. 43 (19. novembar 2002), str. 39.
41. ДОНАТ, Бранимир
Astrolab za hrvatske borhesovce / Branimir Donat.
У: Teka. – God. 1, br. 1 (studeni–prosinac 1972), str. 110–111.
42. ЖИГО, Боже В.
Poetska kronika / Bože V. Žigo. – Prikaz: Potomak sjena.
У: Slobodna Dalmacija. – God. 37, br. 10576 (7. IV 1979), str. 7.
43. ЖУПАН, Ивица
Drago Kekanović: „Potomak sjena” / Ivica Župan. – Prikaz.
У: Polja. – God. 26, br. 251 (januar 1980), str. 33.
44. Moderno romaneskno štivo / Ivica Župan. – Prikaz: Potomak sjena.
У: Istra. – God. 17, br. 7 (1979), str. 104–107.
45. Роман модерне структуре / Ивица Жупан. – Приказ: Потомак сјена.
У: Књижевна реч. – Год. 9, бр. 143 (25. април 1980), стр. 14.

46. Slojevito, zanimljivo i moderno romaneskno štivo / Ivica Župan. – Prikaz: Potomak sjena. U: Republika. – God. 35, br. 7–8 (srpanj–kolovoz 1979), str. 774–777.
47. Slojevitost romana / Ivica Župan. – Prikaz: Potomak sjena. U: Домети (Сомбор). – Год. 7, бр. 21 (лето 1980), стр. 111–114.
48. ЗАБРДАЦ, Љубица
Drago Kekanović: Ledena šuma / Ljubica Zabrdac. U: Požeški list. – God. 25, br. 2 (18. I 1978), str. 6.
49. ЗИВЛАК, Јован
Лов као конструкт утопијског / Јован Зивлак. U: Вепрово срце : ловачки роман / Драго Кекановић. – 2. изд. – Београд : Српска књижевна задруга : Инвеј ; Врбас : Витал, 2013. – Стр. 183–189.
50. Лов као конструкт утопијског / Јован Зивлак. – Приказ: Вепрово срце. U: Златна греда. – Год. 13, бр. 135–136 (јануар–фебруар 2013), стр. 83–84.
51. ИВАНДИЋ, Сањин
Moderan realizam / Sanjin Ivandić. – Prikaz: Potomak sjena. U: Istra. – God. 18, br. 9 (1980), str. 106–109.
52. Potomak sjena / Sanjin Ivandić. – Prikaz. U: Val. – Br. 75–76 (20. rujan 1979), str. 14.
53. ИВАНИЋ, Душан
[О Драгу Кекановићу] / Душан Иванић. – Насл. дао каталогизатор. U: Књижевност Српске Крајине / Душан Иванић. – Београд : БИГЗ, 1998. – Стр. 301–303.
54. ИВАЊЕК, Жељко
Dokada mladi pisac* / Željko Ivanjek. U: Polet. – (16. XII 1977).

55. Polifonijska freska / Željko Ivanjek. – Prikaz: Večera na verandi.
U: Studentski list. – God. 31, br. 12–13 (13. V 1976), str. 16.
56. Proza s pravog mjesta / Milan Ivkošić. – Prikaz: Večera na verandi.
U: Vesnik u srijedu. – God. 25, br. 1242 (28. II 1976), str. 36.
57. ИВКОШИЋ, Милан
Dvije literarne pismenosti / Milan Ivkošić. – Prikaz: Mehanika noći, spisi; Abudlah Sidran, Potukač.
U: Vjesnik. – God. 32, br. 8890. (16. XI 1971), str. 6.
58. ЈАКШИЋ, Бранка
Drago Kekanović, Ivanjska noć / Branka Jakšić. – Prikaz.
U: Traženja. – God. 16, br. 32 (prosinac 1985), str. 71–72.
59. ЈАУКОВИЋ, Миодраг
Putevima neoromantizma / Miodrag Jauković. – Prikaz: Ivanjska noć.
U: Književna kritika. – God. 17, br. 1 (januar–februar 1986), str. 142–144.
60. ЈЕРКОВ, Александар
Киклоп и отровани вепар у роману / Александар Јерков. – Приказ: Вепрово срце.
У: Вечерње новости. – Год. 60 (20. јануар 2013), стр. 20.
61. Na tragu romana / Aleksandar Jerkov. – Prikaz: Potomak sjena.
U: Student. – God. 44, br. 1–2 (16. I 1980), str. 7.
62. ЈОВАНОВИЋ, Александар
Приповедање о нестајању и меланхолији – о *Изабраним причама* Драга Кекановића / Александар Јовановић.

У: Изабране приче / Драго Кекановић ; приредио Александар Јовановић. – 1. изд. – Сремски Карловци : Каирос, 2015. – Стр. 269–280.

63. ЈУРИШИЋ, Јаков
Tragikomika života / Jakov Jurišić. – Prikaz: Večera na verandi.
U: Odjek. – God. 29, br. 10 (1976), str. 18.
64. КРСТАНОВИЋ, Здравко
Prevazilaženje mehaničkog jezika / Zdravko Krstanović.
– Prikaz: Potomak sjena.
U: Off. – Br. 2 (1979), str. 127–128.
65. КУПРЕШАНИН, Бранка
Književna zagonetka u „Potomku sjena” / Branka Kuprešanin.
U: Požeški list. – God. 26, br. 5 (8. II 1979), str. 6.
66. „U njegovom odlasku tajne nema” / Branka Kuprešanin.
– Prikaz: Potomak sjena.
U: Traženja. – God. 10, br. 19 (lipanj 1979), str. 123–125.
67. ЛАКОВИЋ, Александар Б.
Алузија посредног и пренесеног обраћања / Александар Б. Лаковић. – Приказ: Вепрово срце.
У: Багдала. – Год. 55, бр. 497–498 (јул–децембар 2013), стр. 117–123.
68. ЛЕБЕДИНСКИ, Славко
Усред свакидашњице / Славко Лебедински. – Приказ: Вечера на веранди.
У: Борба. – Год. 55, бр. 286 (16. октобар 1976), стр. 12.
69. ЛЕНДВАЈ, Ана
Potomak sjena / A. [Ana] Lendvaj. – Prikaz.
U: Večernji list. – God. 23, br. 6135 (26. VII 1979), str. 13.
70. ЛУКШИЋ, Борис
Receptura ubire dažbine / Boris Lukšić. – Prikaz: Mehanika noći, spisi.
U: Telegram. – God. 1 (11), br. 5 (521) (5. XI 1971), str. 9.

71. МАКОВИЋ, Звонко
Svijet neotvorenih očiju / Zvonko Maković. – Prikaz: Mehanika noći.
U: Kolo. – God. 9, br. 12 (prosinac 1971), str. 1249.
72. МАЛЕШ, Бранко
Nadomak sjena / Branko Maleš. – Prikaz: Potomak sjena.
U: Oko. – God. 6, br. 183 (22. 3 – 5. 4. 1979).
73. МАНДИЋ, Зоран М.
Изгнаничка стаза* / Зоран М. Мандић. – О роману Рибља стаза.
U: Borba. – God. 76, 120–123 (30. 4 – 3. 5. 1998), стр. II.
74. Кекановићеве сеобе / Зоран М. Мандић. – Приказ: Рибља стаза.
U: Дневник. – Год. 57, бр. 18327 (4. фебруар 1998), стр. 18.
75. МАРИНКОВИЋ, Душан
Кекановићев простор приче* / Душан Маринковић.
U: Летопис Српског културног друштва Просвјета. – Бр. 8 (2003), стр. 521–556.
76. Нова потрага Драга Кекановића / Душан Маринковић. – Приказ: Амерички сладолед.
U: Просвјета. – Год. 4 (29), бр. 27 (636) (октобар 1997), стр. 40–41.
77. Novi domet Draga Kekanovića / Dušan Marinković. – Prikaz: Na nebu i druge priče.
U: Просвјета. – Год. 10 (35), бр. 56 (666) (мај 2003), стр. 52–53.
78. Стазе историјског нестанка / Душан Маринковић. – О романима Д. Кекановића.
U: Просвјета. – Год. 5 (30), бр. 28 (638) (фебруар 1998), стр. 43–45.
79. МАРКОВИЋ, Миливоје
Породична издаја / Миливоје Марковић. – Приказ: Потомак сјена.
U: Борба. – Год 57, бр. 343 (16. децембар 1978), стр. 12.

80. МАТАНОВИЋ, Јулијана
 На мајуру још увијек казују приче : slovo o regionalizmu i „regionalnom” Kekanoviću / Julijana Matanović.
 У: Quorum. – God. 5, br. 4 (27) (1989), str. 19–23.
81. Prezantjevan tekst / Julijana Matanović. – Prikaz: Ivanjska noć.
 У: Republika. – God. 42, br. 1–2 (siječanj–veljača 1986), str. 195–198.
82. МАЧКАЛА, Иван
 Ljudi na prekretnici / Ivan Mačkala.
 У: Požeški list. – God. 23, br. 2 (15. I 1976), str. 6.
83. Ljudi na prekretnici / Ivan Mačkala. – Prikaz: Večera na verandi.
 У: Riječi. – God. 4, br. 1–2 (siječanj–travanj 1976), str. 138–140.
84. МИЈОВИЋ Кочан, Стијепо
 Sjene prošlosti, sjeme budućnosti --- / Stijepo Mijović Kočan. – Prikaz: Potomak sjena.
 У: Studio (Zagreb). – Br. 792 (9. VI – 15. VI 1979), str. 83.
85. МИЛАШИНОВИЋ, Светлана
 Лов на живот / Светлана Милашиновић. – Приказ: Вепрово срце.
 У: Свеске. – Год. 23, бр. 108 (јун 2013), стр. 82–84.
86. МИРКОВИЋ, Милосав
 Сувласник судбине / Милосав Мирковић. – Приказ: Ивањска ноћ.
 У: Илустрована Политика. – Бр. 1402 (17. IX 1985), стр. 12.
87. НЕГРИШОРАЦ, Иван
 Кобне шале Драга Кекановића / Иван Негришорац. – О Рибљој стази.
 У: Летопис Матице српске. – Год. 176, књ. 465, св. 1–2 (2000), стр. 101–113.

88. НЕДИЋ, Марко
Изгубљени завичај у прози Драга Кекановића /
Марко Недић.
У: Летопис Матице српске. – Год. 192, књ. 497, св. 6
(јун 2016), стр. 864–877.
89. Млада хрватска проза / Marko Nedić.
У: Dometi (Rijeka). – God. 13, br. 6 (1980), str. 29–36.
90. ПАВИЧИЋ, Јосип
Porez na prošlost / Josip Pavičić. – Prikaz: Potomak
sjena.
У: Vjesnik. – God. 40, br. 11327 (7. III 1979), str. 7.
91. ПАВКОВИЋ, Васа
Реч о књизи приповедака Усвојење Драга Кекановића,
награђеној Андрићевом наградом за 2013. годину /
Васа Павковић.
У: Свеске Задужбине Иве Андрића. – Год. 34, св. 32
(август 2015), стр. 357–361.
92. ПЕЈАКОВИЋ, Хрвоје
Потомак сјене / Хрвоје Пејаковић. – Приказ:
Ивањска ноћ.
У: Књижевна реч. – Год. 15, бр. 276 (10. IV 1986), стр.
28.
93. ПЕТРИНИЋ, П.
Osjećaj nepovratnog gubitka* / P. Petrinić.
У: Nedjeljni dnevnik. – (21. V 1998).
94. ПИЈАНОВИЋ, Петар
Очеви и деца / Петар Пијановић. – Приказ: Потомак
сјена.
У: Борба. – Год. 57, бр. 214 (11. август 1979), стр. 10.
95. ПИНТЕРИЋ, Нада
Drago Kekanović: Večera na verandi / Nada Pinterić. –
Prikaz.
У: Dometi (Rijeka). – God. 9, br. 11 (1976), str. 101–102.

96. Iskustvo forme i mašte / Nada Pinterić. – Prikaz: Potomak sjena.
U: Delo. – God. 25, knj. 25, br. 3 (mart 1979), str. 151–152.
97. Treća knjiga Draga Kekanovića / Nada Pinterić. – Prikaz: Ledena šuma.
U: Delo. – God. 24, knj. 24, br. 1 (januar 1978), str. 103–104.
98. ПОПОВИЋ, Ранко
Прича о промашеном времену : „ловачки” роман Драга Кекановића „Вепрово срце” / Ранко Поповић.
У: Трагедија без катарзе : огледи о српској прози XX вијека / Ранко Поповић. – Бања Лука : Филозофски факултет, 2014. – Стр. 238–243.
99. PREPOZNATLJIVO, punokrvno, zrelo. – Prikaz: Večera na verandi.
U: Vikend. – Br. 401 (30. I 1976), str. 51.
100. ПРИМОРАЦ, Страхимир
Večera na verandi* / S. [Strahimir] Primorac.
U: Teka. – God. 11 (1979).
101. ПРОТИЋ, Предраг
Prvo lice pričanja / Predrag Protić. – Prikaz: Panonski diptih.
U: Борба. – Год. 69, бр. 215 (2. август 1990), стр. 7.
102. СТОЛИЋ, Драгана
Истинитост ловачке приче / Драгана Столић. – Приказ: Вепрово срце.
У: Београдски књижевни часопис. – Год. 9, бр. 31 (јун 2013), стр. 136–139.
103. СТРАЈНИЋ, Никола
Приповедање као мера постојања / Никола Страјнић.
У: Вепрово срце : ловачки роман / Драго Кекановић. – 2. изд. – Београд : Српска књижевна задруга : Инвеј ; Врбас : Витал, 2013. – Стр. 190–193.

104. СТРУНК, Дирк Хинрих
Začarani čitatelji hrvatske kratke proze / Dirk Hinrich Strunk.
U: Dometi (Rijeka). – God. 13, br. 6 (1980), str. 19–28.
105. ТОМАШЕВИЋ, Б.
Lice i naličje / В. Tomašević. – Prikaz: Večera na verandi.
U: Glas Slavonije. – God. 33, br. 9473 (2. III 1976), str. 15.
106. ФРИДЛ, Сњежана
Hrvatska književnost nije utihnula u ratnom vihoru* / Snježana Fridl.
U: Glas Slavonije. – God. 67 (17. III 2010).
107. ХАЈДУКОВИЋ, Божур
Likovi u senci naracije / Božur Hajduković. – Prikaz: Večera na verandi.
U: Mladost. – God. 56, br. 1000 (14. V 1976), str. 15.
108. ХОДОЊ, Жељко
Drago Kekanović, Potomak sjena / Željko Hodonj. – Prikaz.
U: Revija. – God. 19, br. 3 (svibanj–lipanj 1979), str. 108–109.
109. ХОРОЗОВИЋ, Ирфан
Наставак саге о златној долини / Ирфан Хорозовић.
– Приказ: Ледена шума.
У: Путеви. – Год. 24, бр. 1–2 (јануар–фебруар 1978), стр. 135–136.
110. ШАПОЊА, Ненад
Крај трилогије / Ненад Шапоња. – Приказ: Рибља стаза.
У: Аутобиографија читања : критике и есеји / Ненад Шапоња. – Београд : Просвета, 1999. – Стр. 74–76.
111. Потоп једног света / Ненад Шапоња. – О роману Рибља стаза.
У: Политика. – Год. 95, бр. 30562 (21. новембар 1998), стр. 38.

112. ШУКАЛО, Младен
Парадокси књижевне историографије и књижевно наслеђе крајишких Срба / Младен Шукало. – О књижевном делу Слободана Селенића и Д. Кекановића. – *Zusammenfassung*. – Напомене и библиографске референце уз текст.
У: Зборник Матице српске за књижевност и језик. – Књ. 43, св. 2–3 (1995), стр. 497–507.
113. Парадокси књижевне историографије и књижевно наслеђе крајишких Срба / Младен Шукало. – О књижевном делу Слободана Селенића и Д. Кекановића. – *Zusammenfassung*. – Напомене и библиографске референце уз текст.
У: Књижевно наслеђе Српске Крајине / [главни и одговорни уредник Марија Клеут]. – Нови Сад : Матица српска, 1997. – Стр. 335–345.

**СРПСКИ ПРОЗАИСТИ
ВАН МАТИЦЕ**

СРПСКИ ПРОЗАИСТИ ВАН МАТИЦЕ

Информативни преглед

Тема овогодишњег сусрета „Српски прозаисти ван матице“ покрива значајан сегмент савремене српске књижевности. После распада заједничке државе велики број српских писаца остао је ван Србије, ван свог основног књижевног и језичког простора, а један њихов део, и песника и прозаиста, отишао је у иностранство и пре распада некадашње заједничке државе. Најчешће је реч о добрим писцима, о ауторима о којима вреди и треба говорити, тумачити њихова дела и знати да она припадају корпусу савремене српске књижевности, без обзира у којем простору живе њихови аутори. Важно је, такође, истаћи и следећи моменат – већина наших писаца који живе у иностранству, ван свог језичког и културног простора, истовремено су и преводиоци, прави амбасадори наше књижевности у иностранству или страних књижевности код нас, и то је веома важан моменат у доживљају њиховог књижевног дела и њихове укупне културне активности.

Назив данашње теме „Српски прозаисти ван матице“ можда је у овом случају најпогоднији. Изабран је уместо термина „српски писци у расејању“ или „у дијаспори“, који је много шири и првенствено би обухватао писце у другим земљама, у Европи, Америци, Аустралији итд., а изоставио би ауторе који и даље живе и пишу у некадашњим југословенским републикама. Неки од учесника данашњег разговора говориће и о писцима који су стварали и који и даље стварају ауторску прозу која припада српској књижевности у оним срединама у којима су и пре тога живели, дакле у некадашњој заједничкој држави, односно у садашњим посебним државама некадашње Југославије, такође и у

нама ближим државама, у такозваном окружењу. Тих писаца има доста, учесници данашњег разговора најавили су да ће говорити о некима од њих, верујем да ће помињати већи број, али ће се у излагању усредсредити на ауторе чије дело боље познају. Такође је једна од могућних данашњих тема и разматрање књижевног дела оних аутора који одавно или онедавно живе и стварају у не само нама ближим земљама, него и оним сасвим удаљеним.

И управо да би представа о српској књижевности ван матице, посебно о њеним прозним ауторима, била потпунија, подсетићу сада на оне наше писце који живе и пишу у неким европским и ваневропским земљама. Почећу од Француске. У тој земљи је некад боравио велики број српских писаца, од Ракића, Дучића, Боре Станковића, Диса и Винавера, преко Црњанског, Драинца, Љубомира Мицића, међуратних надреалиста и Растка Петровића, па до Данила Киша седамдесетих и осамдесетих година претходног века и Милована Данојлића, који и сада живи у Француској. Данас је тих писаца много мање, али ипак неколико њих живи и ствара у Паризу. Један од таквих је, на пример, Властимир Станисављевић Шаркаменац, по професији архитекта, а по вокацији књижевник, у првом реду песник. Он је занимљив и продуктиван аутор, с већим бројем књига у различитим жанровима. Један његов роман, односно трилогија, говори о Леонарду да Винчију и његовом стварном или мистификованом боравку у Источној Србији. Шаркаменац такође има и неколико приповедачких књига. Други прозни писац је Владан Радоман. Неколико његових романа, *Зелена враћа*, *Земља у изнансџву*, *Мимоход*, код нас је објављено управо последњих година. У Паризу је написала највећи број својих књига и Милена Ноковић, веома плодна ауторка. Два њена романа, *Ноћ њада на Косово* и *Злајна киша над Самаркандом*, имала су по неколико издања код нас. Неколико успешних романа

код наших издавача објавила је и Злата Живадиновић, која је такође живела и писала у Паризу. У Француској дуго живи и театролог Милан Буњевац, који је последњих година објавио три приповедачке књиге код нас.

Наших прозаиста има и у Енглеској и Немачкој. Између осталих, то су у Енглеској, после Борислава Пекића, Весна Голдсворти, призната романсијерка и песникиња и у другим земљама, посебно по роману *Измишљање Руриџаније*, затим Соња Батинић-Бесворд, чији је роман *Сејшов завеш* управо изишао у Београду за Сајам књига, док јој је роман *Ловци времена* објављен раније. У Лондону живи и пише и Радомир Путниковић, познати писац за децу и добар аутор басни, тренутно можда најбољи баснописац у српској књижевности. У Немачкој, поред већег броја прозних аутора који у тој земљи бораве одраније, већ готово три деценије, почев од оружаних сукоба у нашој земљи деведесетих година, живи и пише и Бора Ћосић, али он своје књиге углавном објављује у Србији. У Немачкој је једно време боравио песник, есејиста и преводилац Златко Красни, а стваралачка последица тог боравка је веома добра путописно-дневничка књига *Пешчани њуш бр. 5*. (Путописна проза, од Исидоре Секулић, Јована Дучића, Растка Петровића и других писаца тог жанра, важан је и незаобилазан индикатор доживљаја страних култура у српској књижевности.) Неколико година је у Немачкој боравио и песник Стеван Тонтић, који је управо док је био тамо објавио роман *Твоје срце, зеко – ѝриче раскомаданој романа*, а такође је наше читаоце упознао с низом савремених немачких песника. У Немачкој, па затим у Пољској, дуго је боравио и Јанко Вујиновић, у чијим романима *Паника у инџерсиџију* и *Књија о храсџу* има доста мотивских трагова тих боравака. И у Шведској има српских писаца. Међу њима је и признати приповедач и романсијер Звонимир Поповић, чије су књиге углавном објављиване на шведском. Он, ме-

ђутим, пише и на српском, неколико његових прозних књига објављено је и код нас. На шведском је, док је живео у Стокхолму, објављивао и сликар и писац Лазар Димитријевић, који је роман *Стокхолмски њразник леџа*, који је награђен у Шведској, сам превео на српски и објавио у Београду. Српских прозних писаца има и у Мађарској, Румунији, Аустрији. У Мађарској су то: Предраг Степановић, Милан Степанов, Петар Милошевић, Драгомир Дујмов, о којима ће се говорити и на овој културној манифестацији. У Аустрији је, после познатог романсијера Мила Дора (Милутина Дорословца), дуго живео приповедач и романсијер Славко Лебедински, а једно време, као амбасадор, и Драган Великић.

Наших писаца има и у многим другим европским државама, на пример у Швајцарској и Италији. У Швајцарској, у Берну, веома је активна и као песник и као прозни писац, такође и као новинар, Милена Вукоје-Стаменковић, која је управо сада на српском објавила роман *Белин њпроуџао*. У Италији живи Тијана Ђерковић, која је, као и многи други наши писци који живе у другим земљама, такође и преводилац. Пре десетак година једну збирку прича је, на предлог Милисава Савића, понудила Српској књижевној задрузи. Добила је могућност, међутим, да је пре објави код неког другог издавача, па је то и урадила. Недавно је на српском објавила роман *Склони љубави*. И Милисав Савић је као лектор дуго боравио у Италији, али и у Енглеској, Пољској, Америци, и са тих боравака увек је у нашу књижевност доносио понешто, најчешће преводе и антологије приповедака из тих земаља.

Српских прозаиста има и на другим континентима, а не само у Европи. У Канади последњих година има доста српских писаца, нарочито прозних. Међу њима су: Давид Албахари, Миладин Мичета, Владимир Тасић, који редовно своје књиге објављују код српских издавача, а многи од њих у преводу и код страних, а истовремено у своје књиге уносе и део културног и егзистенцијалног простора

земље у којој живе. Један од наших писаца који живе у Канади, Радомир Батуран, који у Торонту уређује часопис *Људи џоворе*, управо је у Београду објавио роман *Кусџос Мезезија*. У српске писце у Канади условно се може сматрати и Негован Рајић, који је, ипак, посебан случај. Емигрирао је из послератне Југославије 1947. или 1948. године, отишао је најпре у Париз, па затим у Канаду. Он пише искључиво на француском пошто живи у франкофонском делу Канаде, у Квебеку, и по томе би био само канадски писац француског језичког израза и српског порекла, а не изворно и српски. Али он припада и српској култури јер су његове књиге, додуше тек однедавно, превођене на српски језик и имале су добру критичку рецепцију код нас. Његов роман *Људи крџице* својевремено је био проглашен за најбољи роман канадске књижевности за одређени период. И други роман, *Седам ружа за једну љекарку*, такође је био веома запажен у Канади, а и код нас. О њему је у Канади писано веома доста, тако да се његов аутор у потпуности интегрисао у француски део књижевности и културе не само у Канади него и уопште. Искључиво на француском пише и Љубица Милићевић. Оба њена романа, *Марина* и *Марина* и *Камениџи џуџи*, преведена су на српски.

Већина поменутих писаца углавном пише на српском, а један њихов број, као што су: Звонимир Поповић, Негован Рајић, Љубица Милићевић, донекле и Лазар Димитријевић, пише и на страним језицима. Ту се отвара могућност за разговор о томе колико писци као што су: Негован Рајић, Љубица Милићевић, Звонимир Поповић и други припадају српској књижевности у изворном смислу, а колико искључиво језику и књижевности земаља у којима живе.

У Сједињеним Америчким Државама има можда, као и у Канади, највише наших афирмисаних писаца. То су Владимир Пиштало, Никола Моравчевић, аутор историјских романа на енгле-

ском и на српском језику, међу којима је најпознатији *Албион*, *Албион*, објављен на српском у неколико издања, за њега је Моравчевић добио награду „Растко Петровић“, затим Матеја Матејић, добар познавалац историје православне цркве, песник и приповедач, чије су две збирке прича објављене на српском код наших издавача, као и Мирјана Радованов-Матарих, песникиња и прозаиста, с већим бројем књига објављених на српском код америчких и наших издавача. Сви ови аутори пишу на српском и на енглеском, али су код нас познати као писци који припадају нашој књижевности. Међу њима је био и Стив Тешић, својевремено један од угледнијих америчких филмских сценариста, био је и драмски писац и романсијер, за један сценарио (*Breaking away / Чешири манјуиа*) добио је Оскара. Његова два написана романа објављена су само на енглеском. Његова сестра, Нађа Тешић, такође је била писац и сценариста, а њене прозне књиге и драме, за разлику од књига њеног брата, објављиване су и у Србији. У Сједињеним Државама је две деценије живео и писао и Милан Оклопцић. У Београду је стекао праву књижевну и медијску славу романом *Калифорнија блуз*, после којег је објавио још три романа, такође на српском језику. У Сједињеним Државама повремено живи и Александар Петров, песник, књижевни критичар и романсијер, који прозу пише искључиво на српском, а поезију и на руском. Он је уредник за културу и књижевност листа *Американски Србобран*, најстаријег српског листа, који без престанка излази у Питсбургу од оснивања 1906. године до данас. (*Американски Ср-бобран* није престајао да излази ни у време Првог ни у време Другог светског рата, што значи да излази дуже и од *Полиџике* с обзиром на то да она није излазила за време трајања ни Првог ни Другог светског сукоба.) У Сједињеним Државама једно време је боравио и Момо Капор и отуд донео роман *Зое*, а садржину и политичке и судске последице боравка у Америци описао је у аутобиографском роману *Исјовесџи*. Међутим, најцење-

нији и најафирмисанији писац српског порекла који живи и пише у Сједињеним Америчким Државама свакако је Чарлс Симић. Добитник је већег броја њихових књижевних награда за поезију и есеј, између осталих и Пулицерове награде за књигу поезије. Иако је у првом реду песник, он је и преводилац са српског на енглески и есејиста, а управо у књигама есеја има и записе и сећања прозне природе, тако да се и о њему, у неком шире замишљеном разговору сличном овом, такође може говорити и као о аутору прозних страница.

И на другим континентима постоје писци који пишу на српском језику, или који су у ранијем времену писали на српском, да би доцније прешли на неки други језички израз. Тако у Аргентини, у Буенос Ајресу, као новинар живи и ради писац и преводилац са шпанског на српски, Бранко Анђић, припадник генерације прозаиста који су се код нас јавили седамдесетих и осамдесетих година претходног века, притом радикално реформишући српску књижевност, посебно њену прозу. Бранко Анђић, који је и веома продуктиван преводилац и пропагатор латиноамеричке књижевности, активно објављује своју прозу у Србији. И у Аустралији постоји један познати писац српског порекла, али он пише искључиво на енглеском, иако је још у младости, када је живео у Србији, писао на српском. То је Сретен Божић, или Б. Вонгар, по којем литерарном имену је тамо познат. У Аустралији је доста цењен као писац, поготово због тематских усмерења посвећених животу аустралијских домородаца Аборицина. Неколико Вонгарових књига преведено је на српски језик и објављено у Србији.

Помињани писци само су неки од много већег броја оних који пишу на српском и објављују код нас или који су српског порекла и чије књиге се преводе на српски. Наши писци су у иностранство ишли силом прилика, најпре из економских разлога, после Другог светског рата и из политичких. Неки су се као писци формирали доцније, у другој језичкој средини, после напуштања наше земље,

као Негован Рајић или Чарлс Симић. Неки су, међутим, отишли као аутори већ објављених књижевних дела. Сви они, међутим, представљају посебан сегмент српске књижевности. То је тзв. изгнаничка књижевност. Она овде, такође из политичких разлога, није била позната све до осамдесетих и деведесетих година претходног века, јер су је у највећем броју случајева писали аутори који су из наше земље отишли из идеолошких разлога. Поједини међу њима су у своју прозу и поезију повремено уносили и неке политичке сугестије, па је и то могла бити нека врста запреке за правремену рецепцију њихових књига у нашој средини. У сваком случају, они могу бити, а неки међу њима и јесу, веома значајни као аутори, тако да се сада о њима све више с разлогом код нас говори и пише. Предраг Палавестра је пре неколико година објавио више текстова о тим писцима. Данас, ипак, може да се направи бољи и информативнији критички преглед свих наших књижевника, песника, приповедача, романијера, драматичара, који су у иностранству писали на српском језику, поготово ако су писали и на страним језицима и ако су се као такви афирмисали у њима.

У ближем упознавању са њима може бити веома корисна и ове године објављена једна важна књига за нашу данашњу тему. То је биографски лексикон Милене Милановић и сарадника под насловом *Српски писци у расејању од 1914-2014. године*. Ту се налазе кратки биографски и библиографски подаци о већини писаца који су отишли и остварили професионалну и књижевну каријеру у иностранству. У лексикону се, међутим, не налазе српски писци из бивших југословенских република. Ту, на пример, нема ни Драга Кекановића, који живи у Загребу, ни Мирка Демића, који је до рата деведесетих живео у Хрватској, а сада живи у Србији, нема ни Ранка Рисојевића, ни других писаца који живе у Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори, Словенији или Македонији. Налазе се, међу-

тим, српски писци из Мађарске, Румуније, Италије, Аустрије и других земаља. На основу података из поменутог лексикона и на основу непосредног упознавања са објављеним делима српских писаца који живе у другим државама ван бивших југословенских република, исто као и оних који живе у новим државама на простору некадашње Југославије, може се рећи да се значајан део данашње српске књижевности ствара и у иностранству, али се ствара и у тзв. региону, како се данас често означава простор некадашњих југословенских република. Најважније је, међутим, истаћи и поновити чињеницу да сви такви писци недвосмислено припадају српској књижевности. Неки од њих, више или мање, активно учествују у књижевном животу тамошњих средина, па због тога имају двојну књижевну припадност. Али њихова основна, доминантна припадност је припадност српској књижевности. О некима од тих писаца данас ћемо чути релевантна критичка тумачења, надам се да ће бити исцрпна и богата и да ће пружити мало јаснију слику и о позицији тих писаца у средини у којој живе и о њиховој позицији у српској књижевности у целини.

О ГРАНИЧНОСТИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

У геополитичким и културним приликама које су се крајем прошлог века на словенском југу знатно измениле, питање положаја српске књижевности опет је постало актуелно. Суочени са околношћу сужавања културног круга због прогона и исељавања, ми смо напречац доведени у ситуацију да се изнова питамо о статусу српске културе, о простору који је она запоседала, на коме се остваривала, развијала. Заправо, доведени смо у ситуацију да се изнова питамо о основама, вредностима и перспективи нашег културног постојања, и идентитета. Знајући да се питање идентитета нарочито „рефлектује кроз културу“¹, наше поимање савременог тренутка довешће нас и до питања **граничности**. Биће потребно да се запитамо о томе на којим се географским просторима данас аутономно развијају и обликују садржаји и вредности српске културе и књижевности као њеног неразлучивог и веома важног дела, посебно имајући на уму околност да је српски културни, верски и језички простор шири од простора данашње српске државе. Тако ћемо оживети и бројне расправе које су се временом о тој темељној теми водиле, осветљавајући, притом, и нека од веома подстицајних гледишта и ставова. Једно од њих изнео је у краћем огледу „Дубровачка традиција“ знаменити историчар књижевности, Јован Деретић.

Расправљајући о статусу дубровачке књижевности, он је констатовао како: „она има гранични положај у оквирима српске књижевности.“² Пред-

¹ Петар Пијановић, *Српска култура 1900-1950*, Службени гласник, Београд, 2014, стр. 41.

² Јован Деретић, „Дубровачка традиција“, у *Опелги о српској књижевности*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2007, стр. 104.

става о граничности је на размеђи векова кроз верско-грађанске сукобе постала један од најживљих и најважнијих исказа наше националне и културне самосвести. Она је нарочито била изражена у недоумицама и описима књижевних историчара и антологичара. Пишући о књижевности крајишких Срба, Душан Иванић је потпуније одредио обухват појма граничности утврђујући да се он исказује: „као тематика, као културна оријентација, као један од атрибута националног идентитета или као прелаз између двију и више литература.“³ Истичући нарочито и то да се: „књижевно наслеђе крајишких Срба/Срба у хрватској дјелимично изучавало као дио Хрватске литературе. У једним изучавањима није довољно уочавана посљедица граничности тога наслеђа по морфолошко-тематске аспекте књижевних дјела. У другим, на хрватској страни, готово редовно је игнорисана српска националност тих писаца, или је, у бољим случајевима, помињана припадност српском етносу.“⁴ Сличном разумевању положаја српске књижевности у родној Хрватској окренут је и увид Небојше Деветака. Он је установио како: „Књижевност крајишких Срба, баш као и њихов живот, прати усуд граничности и скрајнутости.“⁵ А тај је „усуд“ из живота сада премештен у поље сећања, у литерарну топику, и тако је постао још један од живих симбола урушавања и српског културног простора. Његовог уситњавања и драматичног смањивања. Због тога се потреба о поновном разматрању и одређивању граница наше културе императивно намеће. Јер, старе представе и одређења више нису у потпуној сагласности са стањем на терену, а нове нису довољно ни добро

³ Душан Иванић, *Књижевност Српске Крајине*, ДП БИГЗ – издавачко предузеће, Чигоја штампа, Београд, стр. 353.

⁴ *Исто*, стр. 351.

⁵ Небојша Деветак, *Антологија српској ијесништва у Хрватској двадесетом вијека*, Српско културно друштво „Просвјета“, Загреб, 2002, стр. 13.

диференциране, дефинисане ни утврђене, те је данас нужно да сазнања књижевне и културне историје буду усаглашена са ситуацијом на просторима где су до скоро, у већем броју, живели Срби. А како је „у данашњем свету борба за идентитет заменила (...) идеологију“⁶, док је сам идентитет постао „перцепција наше суштине“⁷, онда постаје јасно због чега се: „Криза идентитета са којом се суочава западни свет може (...) свести на појам страха.“⁸ Управо је организована, стална и растућа брига за очување и особености национал-нокултурног идентитета, културне посебности, постала једно од битних обележја периода од завршне деценије минулог века до непосредне савремености. А та је брига била узрокована и растућим „страхом“ за очување вредности српске националне културе, пошто је наступило раздобље верско-националних сукоба (једног локализованог вида „сукоба цивилизација“ – како би у наслову и садржају своје књиге рекао С. Хантингтон).⁹ Тај драматични период су, као израз потребе за идентитетским самопотврђи-

⁶ Доминик Мојси, *Геополитика емоција*, прев. Милица Чечур, Клио, Београд, 2012, стр. 28. Треба рећи да се сам појам идентитета данас схвата прилично дивергентно. На другој страни: „Истраживачи више не сматрају идентитет као суштину, непроменљиви атрибут појединца или колектива.“, Жан-Клод Руано-Борбалан, „Изградња идентитета, у *Идентитет* (и), Појединац, група, друштво“, зборник, прев. Станко Цефердановић, Клио, Београд, 2009, стр. 6.

⁷ Д. Мојси, *Истио*, стр. 29.

⁸ *Истио*, стр. 111.

⁹ Видети у: Семјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација*, прев. Бранимир Глигорић, ЦИД, Подгорица, Романов, Бањалучка, 2000. А у вези са тим: „Ако се чини да један пример може да послужи као ослонац за тезе Семјуела Хантингтона о „судару цивилизација“ онда је то онај о ратовима који су разорили Југославију током деведесетих година.“, Жан-Франсоа Госијо, „Религија и идентитет: југословенски случај“, у *Идентитет* (и), *Истио*, стр. 391.

вањем,¹⁰ међу осталим обележиле и књиге зборничког и антологијског прибира и избора српске књижевне баштине.¹¹

Када се пажљивије погледају наведене и сличне књиге, може да се запази и то како је у њих уграђена и састављачева намера за јаснијим маркирањем и диференцирањем текстова унутар ширег текстовног корпуса. Наиме, видно је да је једна од превасходних намера њихових састављача садржана у самосвесном настојању да у њу буду укључени они књижевни текстови који по духу језика и ауторском опредељењу припадају корпусу српске књижевности, али и они који се због новостаре ситуације на словенском југу, која је усмерила потребу за националним самоодређењем, буду накнадно опредељени као легитимни део њихових садржаја. Разумећемо да начела по којима су ове књиге

¹⁰ У савременим транзицијским евро-интеграционим процесима: „највећа искушења везана су за опасност губљења верског и националног идентитета“. Бојан Јовановић, „Светосавско завештање“, у *Љубав и оцрашћане*, Партенон – Ars Libri, Београд, 2011, стр. 255. „Идентитет је интегритет, а интегритет је способност самоодржања, и то важи како за појединце тако и за народе. Морамо да се супротставимо овом систематском разарању идентитета, прије свега разарању националног идентитета.“, Богољуб Шијаковић, „Насиље у име хуманости? 24. март 1999. – годину послје“, у: *Историја: Насиље: Теорија*, Архипелаг, Београд, 2012, стр. 123. „Потрага за идентитетом може се схватити као трагање за оним што ја у суштини јесам.“, Чарлс Тејлор, *Извори сојсџва* Стварање модерног идентитета, прев. Софија Мојсић, Академска књига, Нови Сад, 2008, стр. 283.

¹¹ Ево неколико илустративних примера таквих књига: Здравко Крстановић, *Злаћна џјена од мора*, Народне пјесме Срба у Хрватској, Рад, Београд, 1900, Слободан Вуксановић, *Песме са јранице*, Антологија емигрантске српске поезије, Просвета, Београд, 1995, Радивоје Микић, *Анџолоџија савремене џоезије Рејублике Срјске*, Матица српске Републике Српске, Бањалука, 2001, Здравко Крстановић, *Чудесни кладенац*, Антологија српског пјесништва од Барање до Боке Которске, Српско културно друштво „Зора“, Београд, 2002, Даница Андрејевић, *Анџолоџија косовско-мејџохијске џоезије (1960-2012)*, Ненад Грујичић, *Пројнани Орфеји*, Антологија српске избегличке поезије, Бранково коло, Сремски Карловци, 2015.

састављане нису јединствена, као и да су због просторног или тематског одређења њихови обухвати и досези различити, али ће нам бити прече да сазнамо како се у њих укључују прилози наших писаца са ширих географских и културолошких подручја. А то није мала ни безначајна принова.

Нарочито је занимљиво „откривање“ српских писаца из дијаспоре. За песнике који су отишли у емграцију из различитих, а најпретежније идеолошко-политичких разлога, Вуксановић каже да је: „њихово стваралаштво изгубило равноправност у односу на књижевно стваралаштво у матици.“, али да загранични песници „нису изгубили национални идентитет“.¹² А то се данас у културама и књижевностима „малих народа“, или „малих књижевности“, сматра за веома важно. Без обзира на дистинктивно доста заоштрено изнето сазнање како је једна од особина „малих књижевности“ и та „да је у њима све политика“ и да у њима све поприма „колективну вредност“.¹³ Такво запажање указује на потребу да се, бахтиновски речено, идеолошка вредност речи/текста сада једнако узима у обзир колико и њихова аутономна књижевно-уметничка вредност. Јер се за српски језик и књижевност поново води „рат“.¹⁴ А његове су манифестације изразите у вези са делима оних писаца чији је идентитет вишеструк. Пример за то је дело Иве Андрића чије је књижевно опредељење неспорно,¹⁵ али које

¹² Слободан Вуксановић, *Исџо*, стр. 9.

¹³ Жил Делез, Феликс Гатари, *Кафка*, прев. Славица Милетић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1998, стр. 28-29.

¹⁴ Видети о томе у: Душко Певуља, *Обнова србисџике*, Хрестоматија, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бањалука, 2013.

¹⁵ Видети о томе: Предраг Палавистра, „Уз Андрићеву националну опредељеност“, у: *Књија о Андрићу*, Београдско издавачко-графички завод/Српска књижевна задруга, Београд, 1992, стр. 335-348. и Жанета Ђукић-Перишић, „Припадност и опредељеност: Андрићев језички идиом“, у: *Писац и њрича*, Академска књига, Нови Сад, 2012, стр. 331-339.

се ипак ситуира у хрватску и босанску књижевност,¹⁶ о чему се непрестано воде расправе. Пишчево опредељење и српско културно становиште, са којим је оно неразлучно повезано, аргументовано је потврдио/одбранио Мило Ломпар у расправи *Дух Самојорицања*.¹⁷ Слична су настојања (стратегије релативизовања и присвајања) везана и за дело Меше Селимовића – што је познато, али и за дело Данила Киша – што је мање познато!¹⁸ Таквом, нимало безазленом и занемаривом, „помјатенију јазиков“ присуствујемо и данас, а оно ће се умножити и појачати истеком ауторских права. Због тога је важно да се истиче самосвесно опредељење аутора за магистралну линију српске културе, у оним случајевима где може да се иницира основ за релативизацију припадности. А у вези са тим је једнако битно истаћи потребу да се новоформиране представе о граничности српске књижевности (дела појединих писаца) изграде и утврде у сагласности са објективним изразима ауторске воље. А она може да буде и двојно опредељена – као у случају дела Владана Деснице. Такви случајеви указују на осетљивост и деликатност феномена граничности код опредељивања писаца ка једној од две књижевности какве су српска и хрватска. Тај проблем није лак, ни лако решив. И не може му се приступати партикуларно.

Равојем догађаја у савремености и уклањањем са нашег савременог сазнајног хоризонта корпуса југословенске књижевности (Киш је казивао да је последњи југословенски писац) процес поделе по основи граничности још није у потпуности окончан, него се продубљује и наставља. Пример

¹⁶ Видети: Миливој Солар, *Књижевни лексикон*, Матица хрватска, Загреб, 2007, стр. 15.

¹⁷ Мило Ломпар, „Југосфера“, у: *Дух самојорицања*, Прилог критичи српске културне политике, Орфеус, Нови Сад, 2011, стр. 271-321.

¹⁸ Видети о томе у: Викторја Радич, *Данило Киш, Живот & дело и бревијар*, Форум писаца, Београд, 2005.

књижевности Мирка Ковача чини се веома илустративним за актуелизовање таквог поступка/процеса. Сматрало се, наиме, да све његове књиге које је објавио у Београду припадају српској, а да оне које је од деведесетих година минулог века објављивао у хрватској припадају корпусу хрватске књижевности. Али, приметно је како се поновљена издања његових ранијих књига кроатизују и тако накнадно припајају корпусу дела хрватске књижевности. А управо је тај поступак кроатизације језика био граничан и диференцијалан за коначно опредељење Иве Андрића. Он је, подсетимо се, неуобичајено оштро реаговао на поступак објављивања књиге његовог приповедног избора у Матици хрватској 1947. године. Књига је, на основу ауторовог договора са уредником Петром Шегедином, објављена, али са обиљем измењених, кроатизованих речи. У писму од 23. маја те године писац је издавачу упутио оштар протест због таквог „*неојравнаној и бесмисленој*“ превођења.¹⁹ Тај Андрићев резолутни гест са разлогом се сматра јасним изразом његовог опредељења за припадање српској књижевности.

Иако су ове чињенице познате, описиване, коментарисане и потврђиване, оне се опет доводе у питање од стране неких хрватских и бошњачких писаца, научника, професора... И управо због тога је потребно да се оне изнова актуелизују. Јер је, поновимо, пишево јасно опредељење прва и коначна истина, како текстолошка, тако и она која се тиче припадности одређеној националној књижевности.

Постоје и други примери неупитног опредељења писаца који су занимљиви и репрезентивни управо због двојног припадања/опредељења. Случај писца српског порекла, Сретена Божића Вонгара, који је савремени српски и аустралијски писац, говори у прилог чињеници да је таква позиција могућа и одржива; да његов пример није

¹⁹ Ж. Ђукић-Перишић, *Исто*, стр. 335.

једини и да ће се таква опредељења у будућности, у глобализованом свету помешаних идентитета, јављати и множити. Али оне (велике) писце који су своје опредељење јасно исказали, као што су Андрић и Селимовић, није могуће без грубих огрешења и изневеравања њихове воље другачије посматрати. Њиховом вољом не треба манипулисати – то би могао да буде објективизован закључак у вези са њиховим посматрањем из угла текстологије и лиминологије за коју је чврсто везана етика.²⁰ Док савремени ствараоци могу да накнадно изражавају, па и мењају своја опредељења, све у складу са животним приликама, њиховим схватањима и позицијама у којима се они нађу, затекну. Али, треба рећи и то, да то „опредељивање“ у једном трену ваља да постане коначно. Јер, јесте „идентитет сачињен од многобројних припадности; али неопходно је инсистирати исто тако на чињеници да је он један, и да га доживљавамо као целину.“²¹ Таква целина је и српски културни модел који је са сопственим традицијама коренски повезан и који је интегративан и, уз све „расколе у култури“, способан да у себе прими, сажме и очува различитости које се у његовим оквирима потврђују и укровљују.

У том погледу, и ово узгредно размишљање о феномену граничности/лиминалности чије се појављивање и савремено „бујање“ обележава и као извесна аномалност, простор маргинализације,²² али који помаже у разумевању, диференцирању и ситуирању одређених случајева различитости, због којих се јавља толико гласова (неодмерених исказа и гестова) супротстављених гледишта. А ту се већ треба ослонити на дистинкцију „оца“ лиминологије: „Не претпоставља разлика супротстављеност,

²⁰ Видети о томе у: Аљоша Пужар, *У шамни вилајет*, Културни студиј лиминологије, Издања Антибарбарус, Загреб, 2007, стр. 45.

²¹ Амин Малуф, *Убилачки идентитети*, прев. Весна Цакелић, Paidea, Београд, 2003, стр. 40.

²² А. Пужар, *Ишио*, стр. 49.

већ супротстављеност претпоставља разлику; (...) Кажемо не само да разлика по себи није „већ“ противречност, већ да се она не да свести на противречност нити одвести до противречности, зато што је противречност мање дубока од ње.“²³ Овај увид може да буде од извесне помоћи у сазнавању и разумевању оних „спорова у култури“ који су тенденциозно заострени, без много увода у чињенице, као и оних нејасноћа које пролазе из „ситуационе логике“ савременог начина живота који подразумева чешће измене животног простора, културних поља и модела, односно идентитета, пошто „лимит и трансгресија иду руку под руку и нераздвојни су“.²⁴ А нарочито у разумевању заједничке културне прошлости која се не може волунтаристички присвајати – какав је случај са дубровачком историјом и књижевношћу. Јер, ваља поновити и истаћи сазнање да оне поседују: „одређену меру аутохтоности и посебности“²⁵, због чега треба разумети и прихватити да је: „Идентитет Дубровника (...) у самом карактеру мале, градске републике и њене идеологије посебности и слободе.“²⁶ – чему треба додати и то да он није у потпуности нити искључиво сводив на данашње уже национално именоване (српско-хрватске) редукције и одређења.

Један се закључак подразумевајуће намеће – ситуација унутар српског културног, језичког и верског простора се битно изменила, са трајним последицама. Границе су се приближиле и умножиле. Потребно је оформити нову свест и на њеним основама изградити нову културну стратегију. А како се код нас кобно касни са израдама нацио-

²³ Жил Делез, *Разлика и ђонављање*, прев. Иван Миленковић, Федон, Београд, 2009, стр. 94.

²⁴ А. Пужар, *Исџо*, стр. 62.

²⁵ Злата Бојовић, *Исџорија дубровачке књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 2014, стр. 72.

²⁶ Радован Самарџић, *Велики Век Дубровника*, Завод за уџбенике, Београд, 2010, стр. 623.

налних енциклопедија, лексикона и речника српског језика, онда је јасно да ће системске реакције и решења опет каснити или без оправдања изостати. Остало је да се у афирмацији и одбрани вредности националног идентитета ослањамо на индивидуалне напоре радишних и самосвесних појединаца. А када се о писцима ради, од свих могућности којима би могли да се приклоне она која је преваходно укорееена у „сам језик“²⁷, чини се да треба да буду резултат сваког свесног стваралачког избора – будући да: „језик јесте и највиши догађај људског постојања“.²⁸ А стваралачка везаност за језик²⁹ подразумева и активирање сасвим одређеног модела културе и традиције. И у томе би могао да се постави и оствари темељни и највиши досег пишечевог „патриотског“ и сваког другог стваралачког деловања. Јер: „књижевност која не верује у светост језика, у себе не верује.“³⁰ Тој „светости“ треба да смо трајно посвећени.

²⁷ „Желели бисмо да размишљамо о језику, и једино о језику. Сам језик јесте – језик, и ништа осим тога.“, у: Мартин Хајдегер, *Мишљење и њевање*, прев. Божидар Зеџ, Нолит, Београд, 1982, стр. 171.

²⁸ *Исио*, стр. 137.

²⁹ „Језик је све чиме писац располаже“, Милован Данојлић, „Писац и језик“, у: *Чишћење алаша*, Независна издања Слободана Машића, Београд, 1982, стр. 72; „Верност земљи је, за писца, оданост језику.“, у: Милован Данојлић, „Писац у завичају“, у: *Писма без адресе*, Књижевни гласник, Београд, 2012, стр. 30.

³⁰ Милован Данојлић, „Писац и језик“, у: *Чишћење алаша*, *Исио*, стр. 75.

ИЗБЕГЛИШТВО КАО СУДБИНА

*„Носиће ли свеїлостї у себи га бисїе
обасјавали њуї залуїалима?“¹*

Да ли су залутали људи који су изгубили огњишта и домовину у потрази за местом под сунцем? Може ли књижевност да им обасја пут? И да им послужи као путоказ како да пређу врлетном стазом преображења у мрачним временима?

Пошто се, по мишљењу господина Брадића, главни догађај 32. дана „Српске прозе“ одиграо јуче на концерту где су Трстеник, публика и гости, имали прилику да присуствују музичкој промоцији једне скромне књиге, данас нам преостаје да са музике пажњу пренесемо на уметност речи. Један од гостију и значајних културних радника рекао је: „После овако сјајне и неконвенционалне промоције можемо да завршимо – даље није потребно ни настављати.“ Да ли бисмо ми смели да послушамо савет тог театарског радника и да скратимо причу или да смањимо доживљај, јер музиком је, наводно, све речено. Имам слабост да не могу да поделим такво мишљење, мада после надахнутог излагања господина Аћимовића Ивкова морам да вам признам извесну збуњеност пред величином и непрегледношћу овогодишње теме. Израз „непрегледност“ у лексиконима термилошким не фигурира, нема га као што зна просечан интелектуалац невелике начитаности; то је била једна од главних тема великог представника немачке школе Јиргена Хебермаса, који је стално настојао да расветли феномен „die neue Unübersichtlichkeit“, нове непрегледности која је завладала светом и са којом смо

¹ Драган Недељковић, *Врлеїна сїаза їребражења*, 2004, стр. 45.

сви суочени, и да се предложи одговор уколико постанемо свесни актуелности те „нове непрегледности“ коју је створила ова информатичка епоха и са којом је појединац у страховитој несразмери снага суочен. Мене је као модел за превладавање те страховите ситуације у којој се појединац са свим помагалима електронских медија осећа прегажен, немоћан, ограничен, беспомоћан, лиминиран (говоримо о лиминалном) опоменуо франкфуртски филозоф Хабермас који се вратио у крило немачке нације изневеривши Јевреје, осниваче франкфуртске школе која је била критичка мисао Европе у другом једном периоду и један од водећих пунктова критике немачке идеологије чије је последице Европа добро осетила. Па и данас у ренесансном виду, обновљеном, такође осећа, не на најпријатнији начин. Тај модел који је предложен као упутство како да се превазиђе ова страховита несразмера новонастале ситуације која се огледа у *нейреједности* јесте такозвана *редукција комплексности*. Цела нова генерација немачких социолога ради тимски да понуди моделе како да се превлада та ситуација. Право да вам кажем, то што ми је пало у вези са предлогом ове теме јесте да се у вези са нашом емиграцијом, да употребим ту реч, која је везана за један сегмент старији од наше епохе, као што знају историчари јесте како да се суочимо са једним аспектом на најболнијем статистичком нивоу који не можемо игнорисати. Како о једном делу националног корпуса који се расуо у 91 земљи света. Срби данас живе, једна половина нације живи расејана у дијаспори. Поред ове спољне емиграције која је ужасно слојевита и која је остала изван наших социолошких истраживања, рекао бих, као споредна ствар, односно овај део људи који се откинуо од матице као **сувишни људи** за које нема места под овим сунцем, и који морају свој пут и своју носталгију за срећним и бољим животом да потраже тамо „где свога нема и где брата није“ и где хладно сунце туђине озрачује душу врло стра-

шним зрацима. Поред ове емиграције, то бих морао да напоменем – појам емиграције је амбивалентан, ми смо имали, уколико тај термин има политичке конотације, и имамо и даље **унутрашњу емиграцију**. Унутрашња емиграција, то је онај део интелигенције стваралаца, писаца, којима је књижевност једино иностранство, и који на домаћем тлу, потиснути са сцене, активно још могу да се изразе путем књижевног израза и то на индивидуалном плану као крик човека беспомоћног у пустињи. Иако су у крилу свог национа, у крилу своје сабраће, и по језику и по мукама, они су нека врста апатрида у својој земљи. Видите, оно што мени није јасно и са чиме сам се борио и што нисам разрешио, то је питање у ком делокругу компетенције би **емигрантска књижевност** требало да буде предмет проучавања. Опет, дозволите ми једну дигресију. Развијеније европске књижевности геополитички моћних нација, такозваних великих нација, имају у својим историјама националне књижевности и један значајан одељак, институте, тимове који систематски, континуирано истражују такозвану емигрантску књижевност. Навео бих две централне нације, (не знам како је на англосаксонском тлу), али у Немачкој такви тимови раде, у Француској такви тимови раде, где држава као политичка институција води перманентну, свесну бригу о томе. Е, сад, све време док сам слушао ово изванредно излагање колеге Ивкова о емиграцији, имао сам утисак, наравно, да је оно и подстицајно. Господин Ивков је ставио у средиште питање **идентитета** лица-емигранта, којег је Владимир Димитријевић означио насловом своје књиге као „*personne déplacée*“. Наслов је аутобиографски и двосмислен: означава особу која је и „исељена“ и „депласирана“. Слична је човеку који се након дугог лутања окреће завичају пошто је обиграо круг света. Не могу да се не сетим и Ихаба Хасана, једног од модерних писаца и теоретичара, иначе сјајног ученика Ауербаховог, једног Јеврејина, тема

је интересантна – један Палестинац, Ихаб Хасан, постаје ученик Ериха Ауербаха, прогнаног Јеврејина, који је интерниран у Турску, што је врло занимљиво. И, наравно, тангира нашу тему. Један низ појединих случајева које не можемо да обухватимо тангира, такође, ову тему и ту видим једну од главних тешкоћа да се о њој говори целовито. Ихаб Хасан, наиме, тврди да је питање идентитета централно питање XIX века и модерне. Постмодерна је избацила у први план други атомизирајући појам разлике, диференције, и то почиње са немачке стране али, по Хајдегеру, то значи повратак националном, племенском идиому да би се размотрило из тог угла светско питање. Омиљени Хајдегеров песник, перјаница његове носталгичне идеологије за великим Германством, за Трећим рајхом, јесте Хелдерлин, Хелдерлин који је и сâм био емигрант и унутрашњи и спољашњи, који у једном тернутку вапаја сажима целу трагедију немачке беде, у немачки израз, „deutsche Misere“ – немачка беда! „Пријатељи моји, стигли смо прекасно!“ Ступили смо прекасно на европску сцену. Када су други, моћнији народи већ приграбили, уграбили и поделили светски плен – мисли се на колонијализам. Е, тог Хелдерлиновог стиха, не бих га се сетио да један од историчара, Хелмут Плеснер, није написао запажену и сјајну студију, (преведена је код Зорана Стојановића, у „Књижарници“, у Новом Саду – „Закаснала нација“. Иначе, и он је, такође, живео као изгнаник. Морао је да бежи из Немачке у Холандију, и тек после ослобођења Немачке се вратио. Дакле, опет емиграција, емиграција која мисли другу мисао, живи други живот, промењени идентитет. Кад сам прочитао тај наслов, помислио сам у први мах да се он односи на наш национални пут и на српски национ. Закаснала нација на историјској сцени – то смо вам ми Срби. Само за разлику од Немаца немамо тако самокритичног историчара и мислиоца какав је Хелмут Плеснер. Да ли је закашњење узредни феномен, као што Е. Блох мисли у

својој филозофији разновремености развоја разних народа, можда с правом, или је фатални удес судбине неослобођених малих народа – то је отворено питање и за историчаре и за историчаре књижевности. Наше доба је донело, такође, једну недоумицу када су извесни историчари објавили као кризу вере у могућност писања историје књижевности, управо због пољуљаног националног идентитета. Мени се, као и вама, допала привлачна теза колеге Ивкова. Опште је познато, да би једна наука постојала као засебна научна дисциплина, мора да има оделит предмет. Јасно омеђен, као посебна научна дисциплина, према школској дефиницији ауторитета у теорији књижевности, Ренеа Велека, коју смо сви учили. И заиста, тамо где не можемо дефинисати границе једног предмета, односно конституисати предмет, не може се конституисати ни методолошка дисциплина. Са тим огромним проблемом су суочени модерни историчари књижевности и зато ми можда имамо велики проблем да је прошло, можда, време писања историје књижевности. Зашто Срби који имају огромну емиграцију од преко четири милиона исељеника немају историју емигрантске књижевности? Да ли је прошао тренутак за тај посао, не можемо знати, јер видимо да се историја у цикличним превртањима враћа и окреће. Можда би нам могао притећи у помоћ један филозоф који је, такође, био изгнаник, који припада аналитичкој школи, а аналитичка школа је, као што знате, господо, доживела изванредан васкрс у нашем веку као противтежа критици идеологије, управо франкфуртској школи на англосаксонском крилу где у „Трактатусу логичко-филозофском“ Л. Витгенштајн покушава да одговори на питање где су границе нашег света, дакле, лимитално питање које Витгенштајн врло систематски, логички и аналитички – промишља. И он предлаже нешто што је у недостатку бољег могло да буде једна сламка за коју би се историчар књижевности могао прихватити. Границе нашег света су гра-

нице нашега језика. Критика мора да ради свој посао. Свакодневни живот књижевности без критике, новинске и сваке друге, незамислив је. Чак и историја књижевности, по Драгиши Живковићу, мора бити критички артикулисана, па ћемо имати или књижевност белих слонова, значи само значајни писци као што нас Марко Недић подучава, или ћемо уочити и масу аутсајдера који се бацају и с ону страну језика и нагло, преко ноћи, постајемо песнички народ што је већ био једном у прошлости овде, народ песника, нећу да додајем ове друге клептомане и остале. Моји драги Трстеничани знају да волим да кажем – ми смо народ песника и лопова. Још нисам чуо неког да скочи и да ме ухвати за гушу и да каже – о чему ти причаш, човече, то није тачно!

Ја сам данас хтео да говорим о једном професору који је одједном открио да код њега приповедачки дар није затомљен трајно и то је открио зато што је и сам делио судбину са емигрантима тако да је више од половине свог животног века провео на француским универзитетима, и тамо остварио значајну каријеру, али пред крај је схватио да је наука пролазна, да су научници ефемериси, да је професорска слава нешто што се брзо заборави и да његов приповедачки дар није усамљен. Читав један талас постмодерниста, универзитетских људи каже – у реду, наука је лепа, али од уметности се живи с ону страну заборава. Реч је о Драгану Недељковићу, нашем познатом компаратисти, русисти који се прославио књигом „Универзалне поруке руске књижевности“ и који је у Француској заиста служио као један, оно што компаратисти треба и даље да буду, посредник, најтежа ствар, али и најкориснија, између источног, словенског света, у коме је он формацијски формиран и француског, западног света. Он је и сам припадао том ужасно слојевитом народу избеглица које су живеле тамо и поделио је судбину са тим светом, мада на један достојанственији начин. У свом

обимном опусу научника, Драган Недељковић нам је оставио један есеј на који желим да укажем – „Избеглиштво као судбина“ (2001), наслов који је осенчен драматичним потпитањем: „Нисмо ли сви ми на неки начин избеглице?“ У данашњим условима масовне избегличке кризе 2015. и 2016. године то питање добија још шире и актуелније значење. Оно не обухвата нити погађа само колективну судбину четири милиона српских апатрида расутих у 91 земљи широм планете. Писац Д. Недељковић је проблем избеглиштва захватио у много широј и дубљој, метафизичкој комплексности. На изванредан начин, сви они бегунци који беже од судбине у потрази за неким сигурнијим уточиштем су припадници „емигрантског народа“. Професор Недељковић наводи мисао В. Набокова, емигранта у двоструком смислу: „Сваки истински писац емигрира у своје дело и тамо остаје.“ Реч је о књижевном стваралаштву као својеврсном унутрашњем егзилу. За Набокова је тај добровољни егзил покушај „бекства од смрти, пробање да се она надживи, да се остави трајан траг и оствари „живот вечни“, да се заслужи „царство небеско“ већ на земљи, постајући славан или незаборављен у своме роду и човечанству“; ту он не своди проблем на праксу спољашњег апатрида, него говори о томе да је сваки писац суштински, на неки начин, изгнаник из овог света, да је избеглица. И Срби су народ који је обележен том судбином са два лица, а оба су неразлучиво повезана у *српски конџрајункт* – у **сеобе и деобе**. Тај судбински контрапункт остварен је уметнички у делима двојице најрепрезентативнијих српских романсијера: М. Црњанскога и Д. Ћосића. Откако постојимо и знамо за себе, ми се померамо, ми се **селимо** и ми се страховито **делимо**. А ко се сели, тај се не весели; и ко се дели, нема мира. Тако нас је Бог, којег више волим да узмем као инстанцу него као историју, него историјски логос, поделио и расуо по свету као Јевреје. Но, ту, међутим, има једна страховито крупна

разлика. Јевреји кад су било где у свету имају у невољи два спасоносна преимућства: Библију и знање страних језика. Уз то долази и њихова пословична солидарност којом се ми Срби не можемо похвалити. Прво преимућство – они су народ књиге. Ми, Срби, хтели то или не, нисмо народ књиге. Што пре то схватимо, то ће бити наше закашњење за историјом мање. Ми тек треба, и надокнадимо историјске дефиците, да постанемо народ књиге, ако желимо опстанак и спасење на ветрометини историје. То је порука до које сам дошао не својом главом него читајући, између осталог, и наше писце. Као што рече филозоф *Трактијуса...*, границе нашег света, то су границе нашег језика. Један од српских филозофа, Михајло Ђурић, мислио је да су Срби народ који никако не може да утврди, геополитички, своје границе: државне и етничке. Сећам се овом приликом, једног од поглавља „Светлости из дубине“ професора Недељковића које се односи на ту недовршеност, на српски народ као на закаснили национ недовршених послова и незаокружене државности; проф. Недељковић завештао је потомству три књиге које је написао пред крај живота, у сумрак живота, три светлости своје: „Светлост издалека“, „Светлост изблиза“ и „Из дубине светлости“. У њима је настојао да осветли јасним бојама мрачно лице своје епохе. Последња наведена књига из светлосне и (светлоносне) трилогије је најпотресније сведочанство. Најпотреснија јер је професор Недељковић у њој проговорио као неко ко је и сам постао делом *интелектуалне емиграције*. Радећи као гостујући професор на француским универзитетима, нужно је морао долазити у контакт са српском емиграцијом у Француској; добро је упознао њихове не увек веселе ни успешне судбине. Често је позиван да помогне нашим радницима – „гастарбајтерима“ у иностранству у време санкција речју и делом, духовно и материјално; јурећи за пословима у Париз, на одбрану докторске дисертације чији је ментор био доживео страховиту

саобраћајну несрећу са породицом. После 47 дана лежања у коми, на самрти, чуда француске медицине су га вратила у живот, њега, супругу Владанку и ћерку Ану. Дакле, вратио се по други пут међу Србе и међу Французе, о чему каже у једном тренутку ове исповести – „Преживео сам, а био сам само један корак од смрти – како би то било дивно.“ И док је лежао на самрти, у француској болници, аранжира се у коми, као визија, један чудесни сусрет између човека који је обележио нашу унутрашњу сцену и био председник Српске академије наука, У тој сцени сусрећу се у једном полемичком окршају Медаковић Дејан и филозоф Жак Дерида – двојица апатрида, на свој начин. Жак Дерида, такође, говори о једној сјајној интелектуалки која је наше време снимила у несветлим бојама, Ханелоре-Хане Арент, Јеврејки немачког порекла, (иначе једног брилијантног критичког ума), која је морала 1939. године да напусти Немачку и да се обретне у Америци у егзилу попут толиких изгнаних Европљана; иако протерана из своје домовине, Х. Арент није у Америци писала на енглеском; остала је верна немачком језику. Па кад су је упитали: „Добро, Ханелоре, ви сте изгубили немачку отаџбину, родом сте из Хановера, али зашто ви и даље своје књиге пишете на језику својих омражених злостављача и непријатеља јеврејског народа – на немачком?“ А она каже: „Шта друго да урадим, јер језик је наша прва и последња мајка.“ Уверен сам да ове речи Х. Арент потврђују, заправо, исту мисао коју нам је Витгенштајн (такође за време рата емигрант) завештао – да су границе нашег света границе нашег језика, прве и последње. Тај наш свет који је наша економска емиграција, а ту имате и спортску емиграцију, па политичку, па имате избеглице, ту је интелектуална, универзитетска емиграција – то је невероватно шаренило, читаво једно човечанство апатрида које је Гајатри Ч. Спивак (емигранткиња у Америци) означила термином „**нација избелица**“. У ту нацију избеглица спадају и писци-апатриди.

Они, међутим, и даље стварају на матерњем језику, јер једино владају његовим стваралачким потенцијалима. Међу тим одбеглим несрећницима, имате пустолова, имате сјајних људи, интересантних и ромнанескних судбина. Те необичне и пустоловне судбине све су вам то јунаци књига професора Неделковића *Свештосћ изблиза* и *Из дубине свештосћ*; – на страницама тих књига врви од Срба, имате Цигана, имате наших Јевреја, наших Словака и кога све не. Једна од тих наших Јеврејки, Београђанка, је јунакиња ове књиге, жена која је рођена у Канади, али је преко језика својих родитеља, који су стари Београђани остала верна народу српском и у време овог бешчашћа, док су нас наши моћни западни пријатељи злостављали, крвнички и бездушно, Мирјана Флајшман, дозволите да изговорим њено име, прикупља огромну помоћ да се помогне једном бомбардованом и каштигованом народу. Мирјана Флајшман има и за овај моравски крај заслуге. Она је удата за једног француског филозофа, независног, самосталног, и у трећем арондисману Париза, на 4. спрату, у њиховом стану се стиче огроман број српских бескућника који срећу траже по свету а не у домовини. Мирјана Флајшман је докторирала на неком од америчких универзитета, једна сјајна интелектуалка; иначе је била и саветник Добрице Ћосића на лондонској конференцији, где су се борили да се колико – толико очува шта се спасити може. Кад је она имала толико снаге, жеље и воље да се жртвује за нас, можемо и ми који минут више овде, у њој познатом Трстенику, да посветимо. Знате, има у Врњачкој Бањи, у оној дворани „Замка културе“ један полуконцертни клавир на коме је госпођа Марина Милић-Апостоловић, такође, имала свој концерт пре него што је овде стигла. Не бисмо тај концерт могли чути у Врњачкој Бањи, ни сви гости, да није штимован својевремено из фонда Мирјане Флајшман која је дошла и рекла: „Људи, моја музичка култура ми не дозвољава да српски уметници и они који нису

српске националности, свирају на тако лошем клавиру!“ Дакле, та жена која кад је дошла у Београд да доведе помоћ српском народу каже да је њу „највише поразила ужасна несолидарност међу Србима у тим часовима тешких искушења“. У моралној обавези сам да ту храбру и пожртвовану жену поменем, јер нам је она као добротвор притекла у помоћ у најтежим часовима. И још због нечега. Она и њен муж имају двоје деце. Муж њен, Ален, је католик, а она је Јеврејка Мојсијеве вероисповести. Шта мислите које су националности њихова деца Николај и Рахела? Они су крштени, господо, у Студеници, као православци. И надам се да ме тај податак искупује за прекорачење времена. Но, то није све, кад је сторија о овим српским пријатељима у питању. Има још један детаљ. Можда знате, у манастиру Градац је био један руиниран, рушеван конак у који се тешко могло ући и опстати. Они који су походили манастир знају то. Данас је тај конак сјајно обновљен. Обновљен је бдењем, бригом и новчаним средствима Мирјане Флајшман и господина Алена Сегонда, њеног супруга, једног иначе, сјајног човека који, долазећи у Србију, каже: „Ја се у Београду не заустављам, тамо је неподношљиво, не осећам се добро у београдској вреви; Београд, то није сва Србија, ја залазим у дубоку Србију. А шта вам је дубока Србија. За мене је дубока Србија: Краљево, Жича, Градац, Студеница, Врњачка Бања и ...Трстеник.“

Такви пластични и незаборавни ликови су јунаци Недељковићеве мемоарске прозе у којој је јарким бојама осветлио једно мрачно доба у Европи крајем XX века. Међу Србима они се не осећају нити понашају као странци. Њихови светли примери, будућим поколењима треба да служе, попут Арчибалда Рајса, за наук и опомену, памћење и опстанак.

ЗАПИСИ О ГРАНИЧНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Постоји у нашој критици једна доста озбиљна и аргументована теза, према којој је за висок ниво савремене српске књижевности веома заслужна компликована и углавном несрећна српска историја, и она даља, и она новија.

То би изгледало отприлике овако: Срби као народ имају проблематичну привилегију да им се национална судбина често и драматично прелама, да им се национално ткиво болно раскида скоро сваких двадесетак година, а онда ти историјски ломови производе душевне потресе иза којих се помаља фантастичан, за књижевну обраду богомдан простор.

Најкраће речено: што се теже живи и опстаје, то су нам описи живота сложенији, дубљи и увјерљивији.

По овој невеселој теорији, наш запуштени национални ентеријер у ствари је веома инспиративно полазиште за разноврсна умјетничка трагања, а несинхроно пулсирање народног бића и његових малаксалих енергија у литератури се исказује као драгоцену градиво.

И заиста, није тешко установити да су се на ободу српских земаља по правилу јављале водеће фигуре и гласови те изнуђене реторике – са сјевера Црњански, са југа Његош и Љубиша, са истока Бора Станковић, са запада Матавуљ, Кочић и Десница – и тако, тим феноменом укрштања тзв. периферних снага и њиховим дозивањем преко мапе, преко разних трауматичних зона, настаје наша национална духовна граматика.

Данашњи примјери такође су веома увјерљиви: српска духовност у стопу прати судбину српског национа, и то судбину свих његових дје-

лова, снагом за коју никад не знате из каквих дубина долази и каквим моћним оружјима располаже.

Па да погледамо, ако је то могуће у ограниченом времену, по чему је та гранична књижевност конститутивна за српску националну духовност, да видимо како се то гранично писмо уграђује у наш живот – не као некаква музејска вриједност, само за специјалисте, него као подстицај да будемо и као људи и као народ бољи, солидарнији, да уочимо шта је то у књижевности што нас као народ држи на окупу. Знам да је то једна старинска амбиција, али можда вриједи покушати.

Хтио сам овом приликом да нагласим стратешки (национални) аспект књижевности, оно што нам још може помоћи да се конституишемо као озбиљна и одговорна заједница читалаца и слушаца. Као озбиљна нација. Ми смо, у ствари, невидљива црква читалаца и слушаца, осјетљивих на риме и мелодијске резервоаре нашег језика. Док слушамо, рецимо, стихове народне поезије, или наше највеће лиричаре, или приповједаче, јасно нам је да ту негде и ми припадамо. Да је то још један јак разлог да останемо заједно.

Да би се одбранило оно што је карактеристично за наш идентитет, та инвестициона линија мора стално бити допуњавана симболичком и језичком праксом. Свака група која жели да сачува себе саму и оно што сматра својим, неизоставно мора да у слух својих потомака инвестира акустичке и сликовне матрице преко којих се касније генерације могу вратити у то заједничко окриље.

ЊЕГОШ – УДАР САМОСВИЈЕСТИ

Размишљао сам о томе највише поводом Његоша. Зашто је нама, данас, Његош толико важан? Зашто је његова поезија, у овој општој српској пометњи, прилика за опомену, за обнову, за удар српске самосвијести?

Прије свега зато што је Његош заиста наш врхунски образац – не само епски и лирски, него интелектуални и духовни. Он је својим блиставим стихом уредио наш национални ентеријер, он је својом мисаоном и емотивном снагом успоставио неку врсту српске културне и политичке граматике. Још више, он је створио драгоцене и спасоносни етар српског заједништва, у коме и данас одзвањају снови, наде и трауме милиона Срба широм свијета.

Тај фантастични прелаз од ЈА до МИ – који до Његоша, на таквој духовној висини, нисмо познавали – то је огроман допринос Рада Томовог, са Цетиња.

Такође, никада се не смије заборавити: оно што је у Његошево вријеме заиста постојало, било је неколико поробљених и депримираних српских територија. Тада он ступа на сцену, буди и позива Србе да остану заједно.

Сада, ми опет имамо тешко рањено, раскомадано национално ткиво, наше су земље опет у завојима. У таквим околностима, страховито је важно знати шта је Његош стварно писао, да то не би остало само успомена.

Читати Његоша, евоцирати Његоша, то не значи само вратити се у једну протеклу егзистенцију, да би је лакше смјестили у музеј или маузолеј, него то значи разумјети како се развијала његова мисао, како су његови текстови настали, како су сачували свој јединствени интензитет. То дакле значи садржај његовог писма укључити у садашњост.

Данашња Црна Гора нарочито, а ни данашња Србија, рекло би се, нису свјесни конститутивне, заснивајуће тежине Његошевог писма. Не осјећају Његошеву апсолутну савременост и огроман значај његових стихова за националну самоодбрану. Да, пустињак цетињски, у суровом контексту, али духовне силе које он покреће својом појавом, акцијом и писмом не смирују се ни данас. Понајбољи, најмудрији међу нашим прецима нису се устручавали

да истакну Његошеву величину. „У целој нашој књижевности постоји само један горостас – и то је Његош“ – констатовано је Слободан Јовановић још 1925. године, маркирајући топографију српске културе. Ево још неких имена: Иво Андрић, Милош Црњански, Исидора Секулић, Николај Велимировић... Јован Скерлић, Јован Цвијић... „Са јаком националном душом, знајући и дубоко осећајући народни живот, боље но ико, он је моћно изразио народну душу и више но ико био велики национални песник српски.“

Дакле, обликотворна ријеч владике Петра Другог преносила се са генерације на генерацију, као чврсти темељ и ослонац, у најширим народним и највишим интелектуалним круговима, претварајући се у класични знак српске културе и духовности.

АМПУТАЦИЈА СРПСКЕ ДУШЕ

Кад неки народ стицајем околности изгуби дио територије – у часној борби, повлачењем или властодржачком трговином – онда се та несрећа обично приписује вишој сили, која је, ето, искористила прилику (а прилике се, нарочито балканске, ипак мијењају – тако гласи утјега).

За губитак дијела духовне територије, међутим, алиби више силе не постоји, и што је још горе – тај процес је обично неповратан. Народ из чијег памћења и колективне маште лагано ишчезавају – као да их никад није ни било – најдрагоцјенији завичајни предјели, оживотворени у дјелима понајбољих писаца, народ који више није у стању да их призове и употреби као одомаћене менталне слике и ослонце – неминовно је осуђен на туђе, помодне и трговачке обрасце мишљења и живљења. Најкраће речено: губитак дијела српске духовне територије – то је сваки пут ампутација дијела српске душе... са катастрофалним последицама.

Зашто све ово причамо? Велике писце, и кад су нам сасвим при руци, обично помињемо формално и јубиларно, понајвише јер нам то ствара

привид да смо заједница великих читалаца, а комплименти које повремено уручујемо на одабране адресе у ствари су вид колективног самохвалисања. Наводно: ако смо имали такве људе, ваљда смо и ми, и само због тога, изузетни. Типичан примјер било је обиљежавање Његошевог јубилеја, и у Србији и у Црној Гори, при чему се строго избјегавало цитирање и тумачење недвосмислених Његошевих порука. Ријеч је, дакле, о некој врсти бездушнoг отаљавања посла, без икакве свијести о конститутивној тежини националне књижевности, о њеном егзистенцијалном утемељењу, о њеној способности да нас као народ држи на окупу.

Кад тако из сопствене куће истискујемо Његоша, лако је претпоставити каква се амнезија развија у дубљој сјенци, тамо где не допире ни онај јубилејски трачак свјетлости, тамо гдје званична национална култура нема ни знања ни храбрости да припита: гдје нам је душа? Гдје нам је племенити заступник српског Југа, Стефан Митров Љубиша? Гдје нам је, рецимо, Владан Десница? Или Симо Матавуљ. Или Михаило Лалић. Ко данас уопште чита нашег великог приповједача Михаила Лалића?

Приповиједање је, кажу, души посланица. Али – опрез: не само посланица! Оно је такође скривени господар идентитета заједнице, диспозитив који страховито обавезује, нарочито у случају опасности. Ту пребива темељна снага приповиједања: прича и њено преношење заједници прибављају њено право – и њену логистику. Означавање мјеста и тренутка, употреба локалних датости, поступци кодирања важних порука – све оно што је и данас ту.

Одрећи се великог писца, то значи одрећи се дијела себе, покрити сопствене очи сопственим длановима и тако насумице корачати кроз историју. Игнорисати, рецимо, Лалића и Булатовића, и

њихову моћну прозу, као да о нама има много тачнијих, суровијих и љепших слика, креираних са више страсти, разумијевања и љубави, то себи може да допусти само нека потпуно ошамућена, некултурна и несрећна заједница. А ето, и у Црној Гори и у Србији управо то се дешава: заборав Лалића, Булатовића и њихових тешких лекција, узорних образаца не само приповједачке умјетности, него и етичке и политичке драме, и трагичних раскола, патње и љепоте једног малог народа.

Неко је то већ рекао, али да поновим: више се о Црној Гори и мјесту Црногораца у интегралном српском оквиру може научити из такве прозе, него из тона историографске, етнографске, социолошке, политолошке и сличне грађе коју су нагомилали тзв. експерти нације, са заслугама и привилегијама.

У сваком случају, ја ни Београд ни Црну Гору више не могу замислити без њихових бескрајно сурових и бескрајно њежних сновиђења. Тачно је: Лалић свој неумољиви рукопис чврсто веже уз реалистичко стабло српске књижевности, под примотром етике, тамо гдје се историја и појединац суочавају најдиректније и најтрагичније. Усмјеравајући писмо лавиринтом етике, знао је Лалић чега се све мора одрећи, али је и његов улог био огroman. Искренији и темељитији од других, он је морао да буде свједок и сензор траума – и сам опчињен расколима, очито недовршеним.

Његов моћни приповједачки глас помаже нам да распознамо главне карактерне црте епохе – не само оне прошле, него и ове садашње. Веома је важно да се Лалићевом имену и дјелу укаже поштовање, не само зато што је то поштовање умјетнички заслужено, него и зато што – излазећи у сусрет његовој комплексној прози – показујемо да смо достојна адреса његових писама у будућност, да наша захвалност може надокнадити недовољно знање о величини тог дара.

То значи: усвојити српску традицију, са свим њеним мучним конфликтима. Тек тада постајемо власници сопствене историје. Садашњост, међутим, испоставља властите захтјеве, читање посустаје. Текстови губе супстанцу која их је вјековима уздизала ка висоравни националне духовности. Свједоци смо, а понекад и саучесници, игнорисања највидљивијих и најчитљивијих трагова српског идентитета – пред нашим равнодушним погледом нестају дјелови српске душе – најдрагоцјенији завичајни предјели, оживотворени у дјелима наших понајбољих писаца.

ЧУЈЕМ ГА И САД

Знам, наравно, колико може бити опасна прича о Србима одавде или оданде, па ипак, нека буде речено и ово: неколико најраскошнијих приповједачких гласова српској књижевности подарила је управо Црна Гора, тачније речено – људи који су на њеној данашњој територији рођени и без чије би моћне маште њена слика била неизмјерно сиромашнија. Један од таквих људи био је Миодраг Булатовић.

У вријеме кад се он појавио на сцени, југословенска књижевна култура била је организована тако да подстиче осредњост, да хвали идејну и стилску неутралност, да уважава критеријуме тзв. прогресивне маште. Умјетник који би се попут младог Булатовића одлучио на прелазак преко границе, преступник чију етику и естетику друштво не би могло контролисати – брзо би био осуђен или на јефтину естрадну славу или на траљаву екскомуникацију.

Булатовићу, међутим, та култура није успјела да наметне властиту мрзовољу, импотенцију и грижу савјести. Никакав табу ту се није могао одржати. Говорило се о нечувеним мистификацијама, о нарцисоидности и стилској неуједначености, о врхунском лиризму и готово религијској завичајној инспирацији, али је он на помало демонски начин све

те категорије напросто суспендовао, покрећући приповједачку и биографску интригу која ради свој посао сама од себе, мимо свог ђаволски радозналост и претенциозног творца.

И шта се догодило? Књиге патетици и мелодрами жустро наклоњеног љубитеља клиника ускоро постају прворазредна чињеница наше литературе. Кроз успоне и падове, њој ће Булатовић подарити многе бриљантне странице.

Проза Миодрага Булатовића хвата се у коштац са изазовима о којима се већина људи не усуђује ни да размишља. Он, међутим, ужурбано и с радошћу силази у тај пакао, и одатле шаље свој бритки извештај. Притом, иронија и натурализам Булатовићевог језика учиниће ту ствар понекад једва подношљивом, али он никад није ни показивао жељу да изађе у сусрет уредној машти колектива. Улогу преступника преузимао је свјесно и добровољно, и кад треба и кад не треба.

„Навалио сам на овај рукопис као глупонем на телефон“ – поручује Булатовић свом енглеском преводиоцу. Таква је била његова списатељска страст, и тако је морамо разумјети. На дјелу је готово „де садовски маневар“, субверзивни потез који велике европске књижевности познају и носе у свом глобалном рафинману. Један од разлога што је статус Булатовићеве прозе тако нејасан, што га колективни сензибилитет тако тешко ситуира, вјероватно лежи и у томе што наша књижевност није нарочито велика. Можда она заиста нема тај распон, јер није подносила довољно јаке дозе обесвјећења и антимиорализма, можда је превише скучена да би разарање крутог „добро-зло“ бинума подносила без последица.

А Булатовић никад није писао приче које чине да се читаоци осећају мудро и племенито – неке од најжешћих страница такву могућност директно искључују. И кад би се догадио сусрет лирске чистоте и наивног морализма, кад је невиност на помолу, онда је то невиност коју под хитно треба изгубити.

Немушта култура против које се он борио са толико страсти и хумора данас је опет на сцени. Лако је замислити како би ти вампири прошли у обрачуну са великим мајстором цинизма и демон-таже. Зато се о Миодрагу Булатовићу и у Србији, а нарочито у Црној Гори ћути, иако је без његових фасцинантних сновиђења тамошњи приповедачки пејзаж мало занимљивији од пустиње.

НЕКО ЈЕ ПРОШАО ОВИМ ПУТЕМ

У традицију улазимо као деца бојажљивих досељеника; то више никад неће бити повратак на сигурно. Изненада је потребно научити многе ствари: границе, имена сусједа, конфигурацију терена, локалне предрасуде. Датуме, обичаје, јединице мјера које важе само ту, одавно. А сва та имена, ти фини означитељи скоро ишчезлог амбијента – она се не уче сама од себе. Можда их наше ненавикнуто око неће ни примијетити. Какве се ватре овде потпирују, шта – упркос свему – наставља да трепери у слојевитом рукопису Стефана Митрова Љубише?

Најдрагоцјенија упутства леже по страни, смјештена у малене текуће контексте, запретана у мноштво хетерогених прича и дискурзивних фамилија, брижљиво инвестирана у оно што називамо домаћом језичком економијом, простодушним и махиналним самоописом једне за трагику опстанка чврсто везане националне свијести. Љубишино причање је души посланица. Али – оно је такође скривени господар идентитета заједнице. То је главна снага приповедачке гериле Стефана Митрова Љубише – све оно што као на длану, једним јединим погледом низ Боку и Паштровиће, детектује његова приповједачка стратегија.

Љубишина проза је народ малих прича. То, међутим, нипошто нису космополитски наративи, они који карактеришу западњачки модернитет, који се односе на обавезно превазилажење регионалног у корист општег, грађанског. Напротив: ов-

дје се наративна легитимација чува до краја, јер је и Исус рекао: „Љуби ближњег свог као самога себе“ – али не више него себе!

Ми смо, нажалост, с властитом прошлошћу повезани танким нитима. Не више усменом традицијом која захтијева живи додир с личношћу (свештеника, мудраца, приповедача), већ гомилама отуђених космополитских текстова, библиотекама неразумљивих књига. Шта се ту губи, шта неповратно измиче, знао је – више него ико – племенити заступник српског југа, Стефан Митров Љубиша:

Глава ѡунана италијанскијех и францускијех ѡисама, није моїла никако ѡриљубиїи своју властїиїу књиїу, као дијетїе кад їа дојиља једном одбије, шешко да се ѡовраїи маїтерином млијеку ѡошїо је окусило шїуђе и слађе...

Дакле, писање као повратак мајци, једином мјесту за које са довољно сигурности можемо рећи да смо тамо већ били. Да смо на сигурном. У оном дубоком и основном слоју Љубишиних приповести могуће је читати носталгију за потонулим паганским свијетом. Сан о властитој књизи непогрешиво је усмјерен према рушевинама словенског олимпа: та тиха мелодија везе потку свега што је Љубиша, главе пунане италијанскијех и францускијех писама, коначно и сам написао.

У његовим превојима забележене су хитре формуле народног надања и гатања. Рески звук бајалице, тамни симболи у којима не престаје да титра косовски завјет, подземном синтаксом изгравирано фантазам онога што је можда већ било, а можда тек треба да буде. Наша будућа прошлост.

Љубишино писмо је вјероватно последња достојанствена форма те болне садржине. Њен последњи осмјех. Он бира стегнутог срца: ријечи које нестају, ријечи које недостају, ријечи које се проналазе кад је скоро све друго изгубљено. Његове „причице“ нису само његове, то се лако може

установити, али он уопште не понавља оно што му је речено и оно што се увек говорило: увијек се нешто додаје. Љубиши примјерена црта није вјерност, није конзервирање: то су увијек мале суберзивне епизоде, серије одлазака и долазака, лажни трагови, дупла дна. Приповједачка герила („Молим њо прочићању сјалићи...“) дјелује у више праваца одједном, претварајући ове текстове у етнографски документ првог реда.

Ја нијесам никад мислио њисаји за шћамје, ни њрејњаји ионако њрејуне сандуке наших књијара сухојарним књијама, но видећи њргни расај шћо се њо шћамји чини лијејим нашим језиком, њуче ми срце од бола, њак се дадох и ја да нешћо њишем, као неки њросвјед њрошћиву шћаквој расаја. Да ли ћу усјјеји, бојим се њушћо, јер су се на њусћоши наше књије удомазејили облици шћућих кулћурних језика, као да одјенеш Херцејовца у француски фрак.

Ето ко нас, и зашто, позива да боље одредимо мјесто које заузимамо, ето ко нас води према територији која треба да постане трансакционо поље између Љубише и нас. Између нас и нас.

Као дијете, дакле, кад га дојиља једном одбије, и тешко му је да се врати материном млијеку, пошто је окусило туђе и слађе. Од родне Будве до Задра и Беча, одакле се јавља Рачети („као кукавац“) – то је лутање једне мисли, вјерне и завјерничке у исти мах. Сналажење у свијету без душе и чувства, конспирација, имена сусједа, датуми, обичаји. Лутање чији се трагови, ево, указују садашњости, с ону страну знања и дипломатије, у својој неупоредивој мањинској снази – да би нас прецизније погодили.

Ја знам да ви мене не њрјишће јер сам Србин народношћу, а њправославан вјером. Но, излазећи одавде, њјешим се мислећи да осћављам у Сабору младијех сила, њосћоду Вујајовића и Симића, који,

ако их је Српкиња задојила, знаћи ће бранићи законийа љрава своје народности и вјере, а ја ћу им с шрмова рукама љацакаћи.

Опет, дакле, дојиља, сада Српкиња, уз једно деликатно „ако“. „А ја овдје без икога“, „а ја ћу им с трмова...“, „А ја, којему је српско знамење на челу упечаћено, бранити ћу погажено право и слободу, док ми под грлом куца.“

Са српским знамењем на челу, из Беча, заступник Љубиша шаље поруку Грбљанима:

Браћо и Госјого!

Ваше часно писмо које сам примио овдје у Бечу, веома ме ушјешило јер видим да нијесам сирак но да имам јоши браће Срба који ће ме прошив мојих најадача држаћи, а ја нећу клонући духом, нећу ћу до последњеї часа живоїа моїа борићи се за љраво и инштерес моје миле домовине.

Ви сїе госїа мудри љак ћеїе знаћи разумјеїи да раїи који су мени неки Далмаїинци навјесїили, није друїо неїо шїио им сметам да не чине од нас Срба шїио сами хоће, љак мисле да ће им љоћи боље за руком ако им се ја с љуїа уклоним.

Но док ме љраїи ваша лијеїа узданица, нећу клекнући ни барјака из руке љушїиїи, био не био засїуїник, бићу вам вазда уздани браїи и друї на свакої муци за разлої и љравицу.

А сад примиїе, један љо један, од мене највруїију блаїодарности и брацки целив.

Ваш браїи и служиїељ Сїефан Љубиша

Један по један: прилазимо Љубиши као дјеца бојажљивих досељеника. Хоће ли то бити повратак на сигурно? Читати традицију, као да нам је све при руци, и све пред очима, као да се уопште не може промашити. А оно што је већ ту, што је наслијеђено у писаном облику, зна се, представља савременост било које садашности. Треба га само активирати.

НИ ДРЖАВЕ, НИ ПЕЧАТА

Ко још размишља о положају српских писаца ван Србије? Чини ми се – нико, или бар нико од оних који би на тај положај могли озбиљније да утичу. Повремено се чује понека стандардна жалопојка: ту смо, у Хрватској, у Босни и Херцеговини, у Црној Гори... говоримо и пишемо српски, покушавамо да опстанемо, али то јавност у Србији (и сама једва постојећа) уопште не региструје. И то је донекле разумљиво, јер је изолација таквих стваралаца споредна варијанта опште српске невоље, а писање је ионако потпуно приватна ствар.

Па добро, нећемо ни сад о томе, мада писање у непријатељском окружењу нипошто није само ствар естетике. Нагласићу нешто друго и различито, нешто сасвим индивидуално: трагичну депласираност даровитог српског писца ван Србије у односу на цјелину српског живота, српске културе и српске књижевности. Какве су његове шансе да се оствари, према чему да се равна и на чију подршку може да рачуна таква чудна појава, са својим плановима и сновима, са својим непорецивим, а скоро непотребним талентом?

Да би било јасније какав се страховит раскол овдје помаља, подсјетимо се Исидориних ријечи о Лази Костићу: „Војвођанин са великом вокацијом, то је у прошла времена значило готову трагедију. Можеш моћи и знати шта хоћеш, не можеш ништа постати и никуда се попети. Изузетан, можда велик, нигде ниси потребан, чак ни употребљив. Ко ће да ти даде своје име? Ако си музичар, у које земље музику спадаш? У које земље сликарство спадаш? Можеш ићи да молујеш српске сеоске цркве. А у које земље литературу спадаш? Немаш ни државе, ни печата; ни своје хијерархије у коју би нормално ушао било на високу грађанску дужност, било на висок уметнички ранг. Шта настаје у даровиту човеку, у моћној природи? Распињање, бес, стид од живота, мизантропија, самомржња, отрован карактер, бежање, ма куда, у Србију, у Црну Гору, у свет, до ђавола. А кад вас ни Србија ни ђаво неће...”

И даље, Исидора помиње избјеглиштво из живота у којем се не зна шта је право, а шта криво; у којем се не види циљ; а ако се види, није јасно да ли се ка томе иде преко побједа или преко пораза. Не стиже се никуда ни кад се ради добро, ни кад се не ради добро... да би завршила: „А време је одмичало, и фрагменти у животу и раду постадоше навика, па судбина, па трагедија.“

Зашто је овај прошловјековни опис тако немилосрдно савремен? Зашто смо се њега сјетили поводом српских писаца који данас живе и пишу ван Србије? Па зато што српски писац ту више не може да пронађе своје природно мјесто, не може да реализује своју аутентичну вокацију, јер му то званична државна политика не дозвољава. Са друге стране, он нема живи контакт са пулсирањем матичног националног ткива, не чује одјек својих ријечи, ни на једно судбинско питање отуда не добија озбиљан, логичан и разумљив одговор. Препуштен самом себи, он постепено губи своју снагу, а можда и свој идентитет, јер му је онемогућено да их практикује. Сад то већ личи на резерват, на сићушне енклаве патње и резигнације. Умјесто да му вриједности цјелокупне српске културе буду при руци, да их спонтано разиграва и да се у њима јавно потврђује, он је принуђен на тајност и приватност, као да припада народу другог реда, као да треба нечега да се стиди, као да је (у Црној Гори) окружен старим Грцима, а не новим Дукљанима.

Култура не значи само заједничко памћење, него и заједничке друштвене институције и свакодневне животне праксе. Култура није окамењена и апстрактна традиција, него њу чини језик друштвеног живота, отјеловљен у највећем дијелу људских активности. Да би (српска) култура уопште постојала, она мора бити присутна овдје и сада – у школама, медијима, економији, управљању... свуда гдје људи стварају, уче и доносе одлуке, свуда гдје проналазе смисао свог постојања. Ван властите култу-

ре, без тих пракси које чувају и унапређују идентитет, које га тренирају, и најотпорнији људи постају искоријењени, као имигранти.

Шта онда настаје у даровиту човјеку, у моћној природи, чули смо од Исидоре Секулић.

ПРОЗА СРПСКИХ ПИСАЦА ИЗ ХРВАТСКЕ – ПРИПОВЕТКА И РОМАН У ПРОШЛОСТИ И САДАШЊОСТИ – ПРИЛОГ ОБЈЕДИЊАВАЊУ СРПСКОГ КУЛТУРНОГ ПРОСТОРА

Прозно стваралаштво српских писаца рођених на тлу бивше Војне Крајине и садашње Хрватске, уклапа се у потпуности у све процесе у новијој српској књижевности (по периодизацији Станка Кораћа и Душана Иванића) и има свој (до сада мање изучаван) и доследан континуитет, а може се, уз неколико усамљених појединаца-зачетника реалистичке приповетке (попут Спиридона Јовића, на пример),¹ посматрати саставним делом реализма у српској књижевности, такође у жанру реалистичке приповетке, мада са закашњењем од три деценије, јер су своје прве збирке крајишки писци објављивали тек са почетком XX века, односно пре Првог светског рата, када је у српској матици увелико владала модерна. Штавише, овај огранак српске реалистичке приповетке створио је специфичан прилог у домену тзв. крајишке реалистичке приповетке, са прецизном тематском, језичком и поетичком сликом живота крајишког (личког) села и његових специфичности. Стварајући индивидуално, често са почецима и у оквиру хрватског илиризма (Буде Будисављевић), немајући међусобне везе у књижевном и јавном животу, ова група српских писаца-реалиста која је стварала најчешће у Загребу,

¹ Творац романтичарске песме, „Сећаш ли се оног сата“, пионир српске етнографије са својом Етнографском сликом Славонске војне границе (Беч, 1835), Спиридон Јовић, рођен у Петрињи (1801-Беч 1836), све више постаје интересантан и као писац првих реалистичких приповедака, објављиваних у бечкој „Српској зори“ (видети антологију Душана Иванића 2004, стр. 35-51).

али и широм Аустро-Угарске (Ријека, Мостар, Будимпешта, Осијек, Сремски Карловци), ипак је створила једну малу, али значајну и у књижевно-језичком смислу драгоцену српску реалистичку школу, концентрисану на живот крајишког сељака и српског села под управом Војне Границе и Аустријском царевином.

По редоследу појављивања, али и извесном тематско-стилском јединству овде се издвајају приповетке: Буде Будисављевића, Милана Будисављевића, Богдана Ластавице, Петра Петровића Пеције, Николе Вукојевића, до Милана Прибићевића и Вељка Милићевића, где се последња двојица, по значајним стилским иновацијама, ближе одликама модернизма. Разлог, зашто овај корпус није видљивије укључен у српску књижевност, односно, тек након више од једног века сагледавамо овај феномен, лежи вероватно у чињеници, што су, пре свега, сви наведени писци Крајишници релативно кратко живели, стигавши да објаве једва једну или две збирке приповедака (изузетак је Милан Будисављевић са три збирке), што се такође директно рефлектује на њихово недовољно присуство и проученост у корпусу српске књижевности. Свакако, да је томе кумовала, пре свега, удаљеност „од центра“ тј. српске матице, оличене у Новом Саду и Београду, најзад, што је њихово национално освешћивање понекад ишло спорије (Буде Будисављевић, рецимо, прву збирку штампа латиницом, а другу ћирилицом) – што је у доба обе Југославије био довољан разлог да се неки од њих сврставају у корпус хрватске књижевности. (Једини изузетак у том смислу је Милан Будисављевић, уредник „Бранковог кола“ у С. Карловцима) и Вељко Милићевић, који је одмах своју књижевну делатност везао за Београд и објављивао у њему.

У смислу поетичких особености, може се одмах рећи да је фолклорна приповедна матрица битно обележје укупног стваралаштва српских реалистичких приповедача са подручја бивше Вој-

не Крајине. Она је видна како у тематско-мотивском, тако и на језичко-стилском плану. Колико је усмена традиција основна духовна одредница Срба граничара, транспонована као грађа у писану књижевност, нарочито је видно у приповеткама Буде Будисављевића,² који се по свему може назвати зачетником сеоске реалистичке приповетке Крајине, и уопште, зачетником раног периода српског реализма (Иванић, 1998). Иако школован по немачким школама, „са позном свијешћу о припадности српској књижевности“ (Иванић, 1998, стр. 613), све његове приче описују стваран и суров живот личног села, Будисављевићевог ужег завичаја, са респективним тематским опусом у распону од транспновања фолклорног наслеђа, тзв. „старијег типа прозе“ (предања, хајдучке теме, крвна освета), до социјалне тематике живота личног села (распад кућне задруге, економска криза са укидањем Војне Крајине, масовна економска миграција у Америку, сеоска сиротиња), где су реалистички описани лички Срби, са својом „лично-српском фразом“ (Иванић), говором којим је писана и ова проза. Б. Будисављевић је оставио снажан и упељатчив уметнички спомен о могућностима српског реализма у његовим почецима на крајишком простору. Као добар пример за ово тврђење могу послужити три антологијске приповетке: „Вражја пећина“, „Максимова драга“, „Биједа“, од којих свака репрезентује по једну наведену приповедну поетику.

Неочекивано тематско јединство са његовим причама, показује и приповедни опус Милана Будисављевића,³ где се нарочито истиче његова антологијска приповетка „У међави“, као класично реалистичко остварење (другачије компонована и са

² Буде Будисављевић, *С личке їруге*, Загреб (лат.) 1913; *Из сїарої завичаја*, Загреб, 1914.

³ Милан Будисављевић, *Биједни људи*, 1899; *Приче*, Мостар, 1902; *Тумурни дневи*, Мостар, 1906; постхумно: *Изабране приповетке* (репринт), прир. М. Демић, СКД Просвјета, Загреб, 2006.

сасвим другачијом тематиком од много познатије приповетке истог наслова, Петра Кочића). Тематски заснована на суптилном и потресном приказу психо-социјалне нарави, где преосетљиви и увређени, али поносни сиромах, који је у међави помогао богатом газди, одбија неспретно и на увредљив начин понуђену помоћ себи и свом детету. И друга прича Милана Будисављевића сличних вредности, „У ноћи“, која не само што има исти наслов са много познатијом прозом Боре Станковића, већ је и по свом сензибилитету са њом у чудесном дослуху. За разлику од психо-социјалног конфликта у претходној, овде је писац сугестивно кроз драмски реалистички исечак из живота, ушао у интимни, породични живот, тачније односе мужа и жене, приказујући психопатолошку љубомору мужа у суровим условима патријархата, где је жена готово без икакве шансе да се избави.

„Златно тројство“ и нарочито стилско јединство са претходнима представљају и приповетке Богдана Ластавице, који је стигао за живота да објави само једну збирку.⁴ У невеликом опусу, започетом у збирци импресионистичким цртицама, пуну меру Ластавичиног талента представљају четири обимне прозе (помало уопштених наслова четири годишња доба), којима се придодаје и проза модернистичког усмерења „Из куће Грбића“. Новина приповедног поступка Богдана Ластавице је што приповедач више није непосредни учесник (и сведок) збивања, већ је постављен као објективан и неприсутан приповедач. Главне теме његових прича су глад – сурова личка глад („Љето“), економска миграција у Америку, постављена у интимни породични и трагични простор („Јесен“), док се нарочито у причи „Зима“ истиче једна ретка тема у српском реализму – чедоморство – тј. освета остављене младе жене, све дато из перспективе дечака. И остали

⁴ Богдан Ластавица, *Први ојкоси*, Ријека, 1910; репринт, прир. Д. Кекановић, СКД Просвјета, Загреб, 1998.

књижевници попут Николе Вукојевића, са такође свега две збирке,⁵ својим појединим остварењима („Голиња и Голињани“) дају упечатљиву, овог пута, класно-националну слику трагичне побуне личких сељака Крајине против аустријске власти. Најведрији у том смислу, Петар Петровић Пеција,⁶ са љубавном сеоском тематиком и готово водвиљским заплетима, слика лично село сочним и здравим народним говором.

Смену епоха представљају приповетке Милана Прибићевића и Вељка Милићевића, са модернистичком прозом која иако са истом тематиком, српску приповетку Крајине снажно богати. Иако су теме његових прича сеоске, приметни су поступци који увелико најављују нови ритам лирске прозе епохе модерне. Милан Прибићевић, такође са свега једном збирком приповедака,⁷ у антологијској приповеци „Са дна Комарева“, кроз слику сиромашне личке породице, стилски провлачи као лирски мотив – смрт једине кравице, хранитељке у кући – чиме интимну слику сиротињског породичног огњишта, и нарочито њених бројних укућана (деце), психолошки продубљује, ритмичким понављањем једне реченице у различитим варијацијама кроз различите наративне пасаже.

Вељко Милићевић,⁸ осведочени модерниста, показује се као писац изразитог реалистичког дискурса у новели „Вихор“, која се по сложености ближи малом роману. Овде поново срећемо тему о жени-чедоморки, до тада готово непознату у српској књижевности, која је, међутим, за разлику

⁵ Никола Вукојевић, *Сабране приповијести*, Загреб, 1911; *Новеле*, Будимпешта, 1913.

⁶ Петар Петровић Пеција, *Исход наших брда*, Осиек, 1909, Приче, Загреб, 1931.

⁷ Милан Прибићевић, *У мраку и мајли*, Мостар, 1902; постхумно: *Бадње вече Осјоје Бјелице и грује приповећке*, прир. М. Ј. Богавац, Урошевац, 1997.

⁸ Вељко Милићевић, *Приповећке 1,2* (постхумно), СКЗ, Београд, 1930-1931.

од Ластавице, раскошно психолошки продубљена и постављена у шири друштвено-социјални контекст у такође личком селу. Удес главне јунакиње, Смиље, ствара један нови тип жене у српском реализму (од девојке увучене у „однос“ са сеоским кицошем, будућим жандаром, до њеног порођаја, грубог одбацивања, до њеног чедоморства, затвора и новог „заната“ – проституције) и тек завређује пажљивију анализу и са родног аспекта, којем Милићевић даје значајан допринос.

2.

За сагледавање приповедне прозне продукције писаца са подручја Крајине/Хрватске, у међуратном и послератном периоду XX века, од непроцењивог је значаја антологија Душана Иванића (Иванић, 2004), једини до сада систематски преглед прозних остварења сачињен по антологијском принципу, из које издавајемо такође следећа незаобилазна имена у развоју српске приповетке са ових простора. То су, сем јединог класика са ових простора, Симе Матавуља, (о којем стога нећемо говорити) и „медитерански круг приповедача“, оличен у прозама Иве Војновића („Сирена“), Иве Ђипика („На мору“, „Чобани“) и Сибе Миличића („Агнец божји“). Ново раздобље у сваком погледу доносе приповетке Владана Деснице („Флоријановић“, „Посјета“, „Формалиста“, „Прољеће у Бадровцу“), где је сада у фокусу приповедања најчешће урбана средина (или село у процесу растакања), а главни јунак је интелектуалац, преосетљив, неусклађен са светом у себи и око себе, са осећајем безнађа и промашености живота. Историјски, Први светски рат и његов одјек обухватају две одличне приповетке Нике Бартуловића („Издајство Илије Берића“) и Стевана Галогоже („Чудне силуете“), док раскид са реалистичком традицијом представља одлична приповетка Петра С. Петровића („Доктор Марић“: „Све ћу Козарце и Веселиновиће, те идеализаторе села које држим у библиотеци у златном повезу,

бацити напоље.“). Личне драме јединке паланачке средине обрађују приповетке Милана Кашанина („Удовица“, „Виђење“), што се финализује до сасвим интимне брачне драме у причи Душанке Поповић Дорофејеве („Портрет Иде Новотни“), иначе једине жене заступљене у овој антологији.

Треће раздобље представљају приповетке савремених послератних српских писаца из Хрватске, које су не само тематски, већ и стилски у највећој мери хетерогене, у распону од експериментисања формом, до „потраге“ за садржајем, мада је зачуђујуће, да епопеја и страдања до геноцида, коју је доживео српски народ у Хрватској током Другог светског рата, овде нису нашли свог ваљаног приповедача. Са отклоном да ће ова проза тек доживети своју временску проверу, у антологији Д. Иванића су одабране још и приче: Светозара Бркића, Војина Јелића, Драгана Божића, Милоша Кордића, Срђана Воларевића, као и три приповетке Драга Кекановића („Лисица“, „Смрт Ђуре Лемаша“, „Сестра“ – одлична приповетка, која представља најсложеније разматрање односа живота и књижевности, и обрнуто) и четири Јована Радуловића („Голубњача“, „Линеа Гримани“, „Игра Аљоше“, „Максим Горки с Динаре“), чиме се сугерише и квалитативно, на које писце у једном ширем канону од крајишког у српској књижевности треба рачунати. У савременим истраживањима, мишљења смо да је овде своје место могла наћи и Милка Жицина, са неколико антологијских приповедака објављених непосредно уочи Другог светског рата, и непосредно након њега („Дјевојке из Кончарева краја“, „Малча“ и друге),⁹ као и Ковиљка Тишма-Јанковић, са расним језиком и неколико одличних прича

⁹ Збирка приповедака Милке Жичине тек недавно је објављена, кроз њено изабрано приповедно стваралаштво, *Нека што буде све* – приредила Р. Гикић, Службени гласник, Београд, 2014.

посвећених Другом светском рату у Лици.¹⁰ Своје место би овде можда могле наћи и неке приповетке Дејана Медаковића, као и Милене Северовић.¹¹

Разлог што овај огранак српске приповедне књижевности можемо ипак доживљавати као књижевност „кратког даха“, непотпуно и фрагментарно заступљених тема, односно, торзо једне, потенцијално далеко веће и значајније духовне творевине, лежи вероватно у подтексту који се ишчитава кроз сва наведена имена и њихове прозе – економска заосталост српског народа под туђим завојевачима, културна изолација, социјална и политичка обесправљеност у изразито католичким центрима, економска миграција због несносних услова живота, а потом и физички геноцид у Другом светском рату у НДХ, послератна „интегрисаност“ у Југославији, у ствари, убрзано губљење националног идентитета, да би преживели „остатак остатака“ једног народа и физички нестао крајем XX века са својих вековних територија, који су распадом Југославије припали Хрватској – све то говори да један огроман духовни потенцијал, витално десеткован, објективно и није могао више, а што нас приближава трећем делу овог излагања – крајишком егзодусу и прозном стваралаштву на ову тему.

3.

Ако смо до сада говорили о доминацији приповетке у прозној традицији српских писаца родом из данашње Хрватске све до краја друге половине XX века, порлом који се десио 1991-1995, експлодирао је у нову, романескну форму као доминирајући жанр, стварајући још увек довољно

¹⁰ Ковиљка Тишма-Јанковић: *Расиварање сна* (2007), *Сноморице*, Личке новине, Нови Сад, 2010;

¹¹ Дејан Медаковић, *Повраћајак у Ракишје и друге њриче* (1998); Милена Северовић, *Пречанске њриче* (2013).

неуочен феномен – крајишког ратног романа.¹² За разлику од изразитог одсуства ове обимније форме у ранијем крајишком књижевном стваралаштву (сем романа Владана Деснице и Јована Радуловића – укључених у општи канон), где се могу додати и као значајна остварења и романи Милке Жицине, нарочито постхумно објављени роман о ИБ-страдању, *Све, све, све* (Загреб, 2002; Нови Сад 2011), и проза *Сама* (са истом тематиком), трауматично искуство егзодуса Срба из Хрватске 1995. (за разлику од траума у НДХ из Другог светског рата), веома је брзо доживело своју књижевну артикулацију.¹³ У протеклом периоду од две и по деценије, односно нарочито са почетком XXI века, иако без веће тзв. временске дистанце, на тему грађанског рата у Хрватској и егзодуса српског народа из Републике Српске Крајине 1995, појавила су се квалитетна (и готово од критике непримећена) романескна остварења књижевника, како оних родом са простора Хрватске, тако и мимо њих. По квалитету се овде свакако издваја роман Моме Капора, *Леј дан за умирање* (2000), коме из политичких разлога за ту годину није додељена НИН-ова награда, иако ју је овај роман вишеструко заслуживао. Већ савремени класик писаца из Хрватске, Јован Радуловић, на ову тему објавио је два романа: *Прошао живић* (1996), са једним погледом на родну Далмацију у универзалнијем историјско-метафизичком смислу, док се тематиком петоавгустовског егзодуса Радуловић конкретније позабавио у роману *Од Блаје до Оињене Марије* (2009).

¹² О овом феномену више говорим у својој књизи *Српска књижевна Крајина – од баштине до егзодуса*, Прометеј, Нови Сад, 2015, стр. 331-354.

¹³ И приповедни жанр са овом тематиком је у сталном успону. О томе сведоче и приповетке Анђелка Анушића, сабране у две веома квалитетне збирке: *Пре блеска, а њосле олује* (2012), *Писмо Пејџу Кочићу и још њонекоме* (2014), о којима сам својевремено писала и говорила. Треба напоменути и збирку Драга Кекановића, *Усвојење* (Каирос, 2013), за коју је добио Андрићеву награду.

Међу првим одјецима на грађански рат и егзодус Срба из Хрватске, изузетно квалитетним остварењима појавили су се Владимир Јокановић, са романом *Есмарх* (Матица српска, Нови Сад, 1995), где у високо урбаном стилу говори о првим трагичним раздеобама у Осијеку 1991. године, док о истом периоду у Вуковару говори роман Бранка Бубала *Душа у њејелу* (2012). Везана за простор Далмације, истанчаним и истовремено драматичним приповедањем о егзодусу 1995. године, на изузетан, иманентно литерарни начин говори роман Роксанде Његуш, *Ошћисани из ружичасте зоне* (Просвета, 1995), готово потпуно непримећен од критике у време свог појављивања. Драматичност догађаја из августа 1995. (са искорацима и паралелама – прошлост, садашњост) у Лици, обрађују и романи Ковилке Тишме-Јанковић *Дозиви кроз Олују* (Матица српска, 2003), *Цвјетша* Срђана Воларевића, такође са тла Далмације (Народна књига, 2004), високосимболични језички експеримент у романима *Силазак сина у сан* и *Агресар изјубљених душа* Анђелка Анушића (Бања Лука, 2002, 2006), док се тематиком избеглиштва (и неспоразума са староседеоцима) бави трилогија Милана Воркапића (*Судбеници*, *Изјананици*, *Сајајници*, 2004). Све ове романе карактерише изванредан књижевно-језички и лексички слој, углавном реалистички проседе, али и високосимболични експерименти на трагу постмодерне, што чини не мале вредности и оригиналности како саме тематике, тако и бројних естетско-етичких начела (љубавне приче уткане у драматичне тренутке егзодуса, кроз мотив нестанка драге у колони или мртве драге, али и љубави као залог даљег живота).¹⁴

Просторно-временско-тематски, ови романи су пропратили, сем догађаја 1991 у урбаним срединама (Вуковар, Осијек), најчешће петоавгустовски

¹⁴ Треба напоменути и најновије романе на ову тему: Буре Маричића, *Стваране Евроје: пројаси Каранџаније*, као и А. Дворнић, *Боје Калеидоскоја* (Прометеј, Нови Сад, 2014).

егзодус на територији Далмације, Лике и Кордуна на граници са Босном. Стога је као право освежење и откриће деловао роман Драга Кекановића, *Вейрово срце* (СКЗ, 2012), уводећи на један очигледно високо сазрели и литерарн начин, квалитативну допуну тој тематици – судбину славонских Срба у планинским пределима Западне Славоније око Папука, а на почетку рата 1991. године. Интелигентно и камерно сведен колико на питку, толико и провокативну „ловачку причу“, роман Д. Кекановића је показао оно зрење једног дугог књижевног рада, који се жижно концентрисао на сводни и најдубљу, свакако и најболнију тему – изгнанство сопственог народа из својих вековних станишта на Папуку. Композиционо атрактивно уоквирен једним скупом пријатеља у Бечу, двадесет година након егзодуса славонских Срба (а они су били први „етнички очишћени“ из ових предела, још 1991), у доследној нарацији која припада главном јунаку (Ранку Мусулину), роман и његова комплетна радња смештају се у шуме Папука, где у камерној сведености срећемо само три лика – карактерна типа, али и оригинално упечатљива (старог Митра Трлаића, „сина шуме“, наратора и војника-дезертера), уочи рата 1991, за који још нико не верује да ће се заиста догодити. Основни покретачки мотив или „окидач“ читаве радње, драмски набој из поглавља у поглавље, јесте потрага ове тројице за ловином: вепром-капиталцем, о коме се испредају легенде у шумама Папука, пред крај те, 1991. године. Ова потрага је уствари бекство од времена (садашњег, задатог, историјског), које ова тројица покушавају да игноришу, мада су свесни да те њихове мале, појединачне егзистенције неће ту ништа моћи да измене. И управо кроз нараторово лутање шумом, исписане су најлепше странице ове прозе, које би се могле назвати и јединственом поезијом славонске шуме. Суштински то је за глав-

ног јунака и својеврсни, дефинитивни опроштај са завичајем, у којем се сачувано све оно најважније и највредније од чега је писац морао да се растане. Чистота која се тражи и налази само у природи, пред претећим људским злом, као и присуство животиња (ловачких паса, шумских), носи нешто од поруке и тог принципа – да се у сваком људском невремену човек може спасити само одласком, тј. повратком природи, њеним законима и вечној, непромењивој лепоти.

Но, ни у једном тренутку главни повод (по-трага за вепром) није запостављен. Кроз овај роман доминира једно древно „ловачко знање“, и ово је у целини једна „мушка прича“ и роман у славу мушком принципу, коме је подређено све: од слуша-лаца (у Бечу), до главних јунака (у шумама Папу-ка), чак и самих животиња (вепар-капиталац је оличење тог мушког принципа). Ако и има жен-ских ликова, они су одаљени и више у симболичкој функцији: као чежња (Нада), или издаја (супруга Јадранка, Хрватица, која је у полозима 1991, раски-нула и тај брак). Но, и сам одстрел вепра је депатетизован – проналазак болесне грдосије и његово „лако“ убијање, не доноси изворно, витешко задовољство и у суштини је један „антихеројски чин“. Начин, на који, уосталом, (неславно завр-шавају и сва три јунака у децембарском етничком чишћењу Западне Славоније – смрћу, регрутова-њем и избеглиштвом - главног јунака). Драго Кека-новић је романом *Вейрово срце*, написао уверљиво, аутентично и снажно дело, проговарајући о осетљи-вој и још увек тешкој ратној теми са самих њених почетака (1991), са временске дистанце од 20 година. Дајући роману камерни оквир, ван великих историјских тема, добро изабравши „угао посма-трања“, кроз наизглед „споредну причу“, однегованим језиком и рафинираним стилем, где нарочито долази до изражаја његова поезија шуме, Драго

Кекановић је остварио значајан роман, подижући први за сада, литерарни споменик Србима из Славоније у трагичном егзодусу српског народа из Хрватске и осталих њених региона.¹⁵

ЛИТЕРАТУРА

Славица Гароња-Радованац, *Српска књижевна Крајина: од баштине до егзодуса*, Прометеј, Нови Сад, 2015.

Душан Иванић, *Књижевност Српске Крајине*, БИГЗ, Београд, 1998.

Душан Иванић, *Приповијетка српских њисаца из Хрватске: Антологија*, СКД Просвјета, Загреб 2004.

Станко Кораћ, *Прејед књижевности Рада Срба у Хрватској*, СКД Просвјета, Загреб, 1976.

¹⁵ О сазрелости епохе и способности да се проговори о овој теми на начин који изазива општу пажњу српске књижевне јавности, говоре и награђивани романи, попут романа-синтезе *Гласови са Границе* (Завод за уџбенике и наставна средства И. Сарајево, 2016) Анђелка Анушића, као и роман *Повраћак у Аркадију* (СКЗ, 2014), потписнице ових редова.

Давид Кеџман Дако

ТРАГОМ УСУДНИХ СЕОБНИКА

*/О шемајици, самосвојности књижевној
концејџи и сџваралачким домџима Предраја
Сџејановића, Пејџра Милошевића и Драјомира Дујмова,
срџских џисаца који су рођени, живе и сџварају у
Мађарској, о њиховом сџварном и мојућем месџу у
савременој срџској књижевности/*

Пијемо вино црно као коб
Кидамо погаче беле ишчезавајућих дана
Урламо и шапућемо
Појимо свечане тропаре
И прастаре песме
Покајне и разуздане
- искупљујемо се.

(...)

ћутке полазимо тада
и целивамо се
грлимо немо у подсвесној слутњи
предстоји ли нам још сусрет који
за истим трпезама љубави
где су у сетном помену вазда сви с нама
и пију истом мером
и где сви ми
потиштено јењавамо
као наша усхићена
бесна
песма

Помаз (код Будима)
Стојан Вујичић, „Опроштајна“

Мала је, наспрам оног што давно, после не једне велике сеобе, а највеће под вођством Арсенија III Чарнојевића 1690. би, сувише малена, новим сеобама, не само напред, него и (оптирањем, повратком матици Србији по окончању Великог рата што се трагичноћу, а и како би друкчије уопште и могло реч ли је о нама какви удесни

одувек јесмо), сувише малена, за многе тамо у „горњој земљи“ што су већина готово и невидљива, под земљом сакривена, асимилацијом у другост истопљена, понајвише у небеса испарила данас та мала заједница Срба у Мађарској.

Колико нас је данас доиста тамо, велика је непознаница. Ко поуздано зна, тај из само себи знаних разлога, ћути. Ко би хтео да нас је више, тај оно „отприлике“ између две и по, а највише три хиљаде, множи са два, три, па и више пута, јер, казују, „догодили су се нови ратови којима се окончао страхотни век на Балкану, њиме и нове сеобе, а Мађарска најближа и повратак је увек краћи...

Било како му драго или како друкчије не може бити, а опет све по оној старој, од давнина знаној: ако је за добро, времена и људи у њему – има нас посвуда довољно. Ако је зло и наопако, има нас, опет, за невољу и превише. А и живети се негде и с неким увек мора! Док је главе на раменима, дотле има и наде. Све друго стиже кад може, срећа на пример, или, само још брже, несрећа, она у злим временима поготово, неизбежна. И кад год може, али и кад, још жешће, само кад би хтела, несрећа баш и не би морала злим наумом других, а и нашим тако доследним непристајањем на мирење са злом, да нам се догађа тако немило и у свим правцима.

Садржај је то, горко искуство, ризница незаборавна чији је ехо посебно разазнатљив у поетским (Стојан Вујичић и Петар Милошевић), а далеко више у прозним остварењима српских списатеља, од Јакова Игњатовића, тог међаша из доба за успон српског реализма све са оним што је и стварност и сасвим реална слутња оног чемерног, трагичног у историји Срба из Чарнојевићевог јата, до Предрага Степановића, Петра Милошевића и најмлађег (разлика међу њима, што је такође занимљиво је најмање десет година), Драгомира Дујмова, прозног писца у видном стваралачком успону.

Више је разлога што ову тројицу прозаиста стављамо у средиште наше пажње при слову о савременој српској прози на тлу Мађарске. Први је, дакако, садржан у ономе што је, у погледу самосвојности њиховог прозног концепта, односно обима и квалитета до сада објављених дела најпре њихов књижевни домет, али и допринос разноврсности, ширини остварених могућности стварања прозних дела са новом тематиком, њима и животом у Мађарској веома блиској, са садржајем који је непознаница у свету књижевности, него је и маргинализован од стране историчара.

Ваља, такође, као један од разлога за истицање места и значаја које својим досадашњим књигама прозе ови писци заслужују истаћи управо ту делом потврђену различитост у односу на друге српске писце, чиме су знатније допринели богатству савремене српске прозе, ма где настајала, једнако и у матици и у српској, ближој и даљој, давнашњој, или скорашњој дијаспори.

Свеједно да ли је по битности први или други разлог, али је као разложна чињеница такође битно управо то да је овом приликом реч о аутохтоним српским писцима у Мађарској. Сви су рођени на тлу Мађарске, ту непрекидно живе и стварају, дело им је са видним печатом оног што је историја и српског рода, српска баштина, радост и туга.

У њиховим причама и романима сливено је, дакако, на начин који је примерен њиховом прозном концепту, једнако и време оно прадавно, са одблесцима у легендама, митовима, предањима, књигама староставним, време оно подоста пре, али и неколико векова по сеоби са Чарнојевићем. Потом време оно не превише плусквамперфектно, а у њему прича о судбинама Срба и њима ближњих, по удесности блиских, ма којег рода и чије вере, чијег закона да су, а све после Великог рата (реалистичке приче Предрага Спепановића, приче и романи Драгомира Дујмова).

Време оно што је истим треном и давно прошло, и скорашње и у њему печат/живи жиг трена садашњег са готово пророчком, биће да је и то са озбиљним разлогом зналца историје и зналца књижевног посланства, умећа стварања, негативном слутњом још удеснијег трена будућег. Нечег чега у таквој силини и са таквим чудесним, понекад и фантазмагоричним призором ни у једном времену пре и не би, било да је реч о садржају прозног остварења или стилу, о модерности, а да је све у књизи такво да има значење прозног откровења. Значење великог одступа од оног што се до стереотипа готово устолочило у српској прози последњих деценија. Реч је о вредностима које су прозно дело Петра Милошевића (1952. у Калазу, код Сентандреје) довеле у сам врх српске прозе данас и од српског пера што до матице стиже одасвуд.

Прозна остварења тројице савремених српских писаца који живе у Мађарској, а што нам је такође битно у вредновању њиховог целокупног књижевног опуса, одликују се и језичком самосвојношћу. Стил често, код понеког бар у фрагментима, са одликама архаичности, а што, осим у погледу тематике, начина казивања о ономе што се и како се збило нашима којекуда, изван граница Србије, Југославије, широм земаљске кугле, а што је „бела тачка“, непознаница и за боље познаваоце српске историје, ове писце чини још занимљивијим, оствареним вредностима упечатљивијим.

Нераскидиви део стваралачке самосвојности у делима сваког од ових по нечем и изузетних прозаиста садржан је и у језику, речима (мноштво архаизама) у оном што је данас, као и вековима уназад, својствено говору Срба у Мађарској. Само, не увек и свуда, него, како то у песми „Опроштајна“ казује Стојан Вујичић, такође значајан српски стваралац са значењем међаша, не само када је реч о књижевности Срба у Мађарској, него и о целокупној српској духовности у овој земљи током ХХ

века. Онај говор који се чује кад „Пијемо вино црно као коб/ Кудамо појаче беле ишчезавајућих дана/ Урламо и шајућемо/ Појимо свечане тројоаре/ И прасћаре јесме/ Покајне и разуздане – искуљујемо се/“.

Колико је стил, тиме незаобилазно и језик писца изван матице, битан сегмент при достизању стваралачке аутентичности, сведочи и део исповести/признање писца и универзитетског професора др Петра Милошевића при речи о томе колико је живот у дијаспори посебан стваралачки изазов, а можда и потешкоћа: „У поезијивну рубрику убрајам добро познавање једне групе културе и књижевности, што продубљује перспективу сагледавања социјалне ситуације. Пресудним сматрам ишћање језика. У том појалу не постоји дијаспора, књижевност је уметност језика, а језик не зависи од јасноћа. Али далеко од материјалне простора, језик може да се заустави у развоју и постане ишћан и пошрошен. То је пошешкоћа, али уједно и изазов да се покаже да није све пошло.“

Полазећи, дакле, најпре од делом потврђених вредности, изузетним по тематици, садржајности, са свим битним одликама самосвојности прозног концепта, надасве од оног што чини лични печат сваког од ових аутора, као аутохтоне врхунце прозног стваралаштва Срба у Мађарској издвајамо, хронолошки, по старини дела Предрага Степановића (Мохач, 1942), Петра Милошевића (Калаз, код Сентандреје, 1952) и Драгомира Дујмова (Сентеш, 1963). О најбитнијим одликама њиховог прозног концепта и стваралачког домета, оно најбитније, бар у фрагментима.

Кај из северној расејања

Предраг Степановић, рођен 1942. године у Мохачу, прозни је писац, књижевни критичар, есејиста и универзитетски професор. Студирао је у Печују и у Будимпешти, радио је на Славистичкој

катедри Универзитета „Лоранд Етвеш“ у Будимпешти. Живи и ствара у Сентандреји. Аутор је дела: *Прејоловљени роман* (роман, 1982), *Малоірагске и грује приче* (1984), *Зайиси једној чийаоца* (есеји, критике, прикази, 1994), *Приче о малом зецу* (роман за децу, 1996), *Живеџи у Мохачу* (роман, 2006) и *Усудне речи* (збирка прича, 2008), на чијим су страницама осам изванредних, међу њима и прозних остварења антологијске вредности, настала у периоду од две деценије, од 1986. („Божићна прича“) до 2007. године („Прича о причи“).

Писац је то посве реалистичког концепта, директни настављач прозне нити Јаше Игњатовића, додуше не таквог опсега, такве тематске ширине, али такође загладаног у оно дубинско што је душа једног народа, Срба у завичајном Мохачу. Уочљива је, такође, блискост са прозним концептом Вељка Петровића.

Степановићеве приче плене пажњу најпре оном благошћу са којом прилази сваком свом лику, саосећањем, разумевањем невољника којег, најчешће причом затиче у трену кад својим, личним или националним удесом (у време рата, а и после) свакојаком немилицом уз зид притеран, мора сам да нађе исход из ступице, животом, смицалицама, свеједно да ли од људи или од самог Бога, али замке вешто удешене. Предуслов исходу је споразум са самим собом, јасан поглед и став према оном што следи кад зло мине.

Својим причама и романима Предраг Степановић је од потпуног заборава сачувао свој завичајни Мохач, себи у раном детињству и у младости блиске, драге људе, сећање на старе српске, али и обичаје других хришћана о божићним и ускршњим благданима, сву муку при ходу „ветрометином историје“, кроз готово цео XX век. Тако у приступу његовом делу *Живеџи у Мохачу*, оствареног у форми аутобиографског мозаик-романа, у коме преовлађује историја, Голгота наратора Ђуке Болманца (поглавља под насловима „Како је избио

Први светски рат“, „Долазак Србијанаца“, „Србијанско правосуђе“, „Одлазак Србијанаца“, „Оптанги“, „А онда је опет избио рат“...), Петар Милошевић запажа да „историјским гледањем на свет и на свој живот у њему, приповедач подржава главни модел српске књижевности коју, почев од средњовековних житија, преко народних јуначких песама и романтичарских балада и историјских драма до модерног и постмодерног романа, прожима историја надвишена над заједницом и појединцем, који се, како ко и кад, узвисује у њој или мрви у њој. Тој основној историјској оријентацији српске књижевности роман Предрага Степановића додаје нашу кап из северног расејања.“

Изузетно приповедачко умеће Предрага Степановића, посебно у творењу кратке реалистичке приче, углавном са тематиком из живота Срба на тлу Мађарске, потврђено на страницама књиге *Усудне речи*. Осам прича плус једна документарна проза „Прича о причи“ којом аутор обелодањује свој не само стваралачки удес настао објављивањем приче „Смрт цимбалисте Пиште“ на страницама „Књижевних новина“ 1974. године, чиме је изазвана забрана овог листа, кад насташе полемике, јавни напади на аутора као да је државни непријатељ број један, невоље одасвуд, па и у каријери, професорској, списатељској, коначно књигом овом обелодањена истина о оном чиме је и како је знатније обележен и његов живот, судбина писца Србина у Мађарској повезана са идеолошким (не)приликама у земљи-матици, али и у Мађарској.

Да је написао и објавио само књигу „Усудне речи“, са тако мајсторки оствареним прозним бисерима какве су, ваља их бар поменути, приче „Изгубљени гроб“ и насловна „Усудне речи“, било би довољно за улазак и опстанак Предрага Степановића у српској прози с краја ХХ и почетка ХХИ века.

Тематски јединствена, горчином садржаја, психолошки заумна, паклено понорна, стилски уједначена, с мером, без иједног сувишног изма-

ка/рукавца у нарацији, прича о бездетном човеку, уклетнику Аћиму Грубићу, Србину који се, мимо свих сународника у свом селу опире оптацији, напуштању свог дома, јер се и у мисли да је и пред Господом чист као суза, налази у позицији очајника од свих, па и од самог Бога напуштен, остављен, на земљи, а као у чистилишту, у трен након којег, не узмакне ли, следи лудило. – *Каг се већ њако лејо исјоведио у цркви, решио је да обиђе и јробове у којима су јочивали сви који су му некада нешто значили. И свој јроб да обиђе, јер кага је сахранио, јоред њеној вечној боравишња обележио је и своје. Обложио је камењем месћо где ће му искојати раку и где да јосјаве камени крст са уклесаним именом и јодином рођења: Аћим Грубић, рођен 1876-е, јреминуо... Човек без јорога мора да збрине и ју брију још за живиња... Каг је сјијао на узвишицу изнад Дунава, јробље је већ било јрекривено белим јокровом... Били су сви на једном месћу, на окују... Онда му одједном јаге у очи јразнина јоред жениној јроба. Њејовој није било. Ни каменој крсти, ни камења којим је обележио месћо за раку. Танки снежни јокривач јростјирао се на јлајкој јовршини, нишња се исјод њеја није назирало. Аћим јриђе месћу где је јребало да буде њејов јроб, разјрну снеј нојом и одједном јројрну. Боже, јомисли, јесам ли ја сишао с ума? Јрекрсти се, више за себе нејо за мрјве. Ухваји ја сјрах какав још никад осећао. Усјукну два корака, јојледом јређе јробове, јоново се јрекрсти, брзим корацима, као да бежи, крену јрема селу...*

Дакако, ноћ бесана, бунилом испуњена – Није дочекао да сване. Сјаковао је оно најнужније у јршљају за далек и јуј неизвесни, хлеба, соли, јарче лањске сланине, јлавицу лука... Врајта је, мимо свој обичаја, сад брижно закључао, јришао бунару, сјусјио кључ у воду и, не обазревши се, кренуо. Прва свејлостј дана зајтекла је Аћима на друму којим су јре коју недељу ојишли њејовој суселани. Прјио је снеј који је целе ноћи јагао и

наџадао до сред цеваница. Никоџа није срео, ни с ким се није џоздравио у џе ране саџе. Иза себе је осџављао само дубоке џраџове. А онда је сней и њих завејао.

Исџред и иза џрена садашњеџ

У свету савремене српске прозе уопште, дакле, без обзира где настаје, небитно да ли у Србији, или у дијаспори, у много чему је јединствен опус Петра Милошевића, универзитетског професора, песника, приповедача, романописца, књижевног критичара, историчара књижевности, антологичара, уредника новина и часописа, преводица, позоришног посленика... Стваралац таквог књижевног концепта каквог пре њега не би у нашој књижевности, а остварљив је само људима од великог знања о књижевности, о уметности, али и о умешности творења дела, са зналачки однегованим, избрушеним и постојаним критичким односом према свему ономе о чему пише, што зна и што осећа при посвећењу одабраној теми, према свету, чини се често и превратничко-заумним идејама, а што ће само на себи својствен начин речима по белини папира учинити видним, чујним, могућим светом, измаштаном, осим осталог, и захваљујући реалнијем погледу на време минуло и трен садашњи под притиском свега минулог, а у свести нам непролазног. Или, како је то говорио песник Душан Матић: „Прошлост дуго траје.“

Петар Милошевић је писац управо таквог критичког односа и према темама из оновремене и ововремене српске стварности која је недељива границама и чини се зачудном, ванвременском, једнако и стварном и надреалном, све до тешке појмиљивости тако спознатог или домаштаног света, света и живота у њему који нам се читањем показује као свет могућ само у прози фантастике или на позоришној сцени. Све по оној Шекспировој максими „Живот је позорница“, чему је Милоше-

вић вишестраном активношћу, па и бављењем театром у различитим улогама, не само списатељском, такође веома близак. Све је то очито, рекли бисмо и видно и у самом мозаично-сценском концепту његових романа, посебно дела *Mi же Sent-andrejci* (напомена: није грешка, пишемо дословце као што је то сам аутор написао наслове, а и многе речи на страницама свих књига, намерним, смисаоним комбиновањем ћириличног и латиничног писма).

Засигурно, данас и немамо таквог српског писца са којим бисмо могли да га поредимо. Ту и тамо могуће је наћи само далеке дослухе, свеједно да ли по блискости у начину како се ововремени писац односи према историји, према митовима и легендама, према мотивима, садржајима истргнутим из баштине српског народа, а углавном им се прилази(ло) с дубоким наклоном, подобнички, без икакве сумње у оно што нам казују књиге староставне, уџбеници историје, причом о темама у разним варијантима већ обрађеним, о догађајима и људима којом се иде ка потврђивању нечег давно нам знаног, ка наглашеном родољубљном, патриотизму, или, како то чини Милошевић, сумњичаво, критички, превратнички, јеретички, хуморно, иронично, све до сарказма и гротескности. И тек у нечем да су распознате понеке блискости, ти већ речени тек посредно наслућујући Милошевићеви дослуси са другим писцима сродног му не толико књижевног концепта, него изазова, односно, погледа на књижевност, на поимање смисаоности самог творења књижевног дела, сродног му стваралачког сензибилитета, више су на нивоу слутње, више на нивоу емоције какву поједини призори који нас са страница романа Петра Милошевића подсети на оно што смо осетили читањем прозе Саве Дамјанова, такође писца посве модерног концепта и универзитетског професора. За обојицу је карактеристична ауторска смелост у „игри“ са историјом, са заслепљујућим митом, са предањима, јаловим

предрасудама, смислена ироничност, функционално извртање оног у националној свести окошта-лог, постављење с главе на ноге и обрнуто, да би се новом причом о вечитој теми стигло до и те како намерне, зналачки остварене уверљивости, до бистрог погледа у сваком, па и у правцу одакле нас непрестано гледа, прати, дави, кочи, заслепљује, успорава, или камени прошлост...

Помисао и на Милошевићеву блискост, у погледу става према прошлости и начину њеног тако једноставног, такође често иронично-хумористичног предочавања из угла оног који данас сведочи о оном што је и колективни, али и лични духовни пртљаг, са оним што осећамо читањем прозе мађарског писца Петера Естерхазија.

Кад дослуси и сродности и нису толико изражајнији, не би их требало ни спомињати, још мање поткрепљивати варљивим „доказима“, но споменусмо то тек као прилог тврдњи да је Петар Милошевић од оног стваралачког соја који нема узора при самоостварењу свог књижевног концепта. Има ли га, толико је добро скривен да би и он, попут Милоша Црњанског, могао рећи да је, у књижевности, дакако, „сам себи предак“, или: Ја немам претка!

Први корак на књижевној сцени би у знаку лирике (збирка песама *Sentandrejski tipik* (1990), а свет прозе је ступио објављивањем књиге приповедака *Наћи ћу гpyioi* (Издан, Будимпешта, 1994). Уследило је објављивање романа: *London, Pomaz* (1994, 2014), *Mi же Sentandrejci* (1997. и 2015), *Bitka за Sulejmanovac* (2001), *Websajt-stori* (интернет роман) (2002) и *Tinja Kalaz* (2013, награда „Борисав Станковић“).

Прозни првенац са четрдесет и две године и као потпуно зрео писац. „Милошевић је у сјајном низу дијалога, монолога који никад нису ван контекста алкохола (а његови јунаци, интелектуалци, трезни, мамурни или пијани до бесвести рас-

прављају о стварима духа: вери, љубави, музици, литератури...) прибегао једној, условно говорећи, мановско-пекићевској реченици, једној комплексној синтакси, наизглед парадоксалној и неспојивој са датим ситуацијама, али у суштини изузетно функционалној, јер осликава разумењу свест својих јунака и у исто време се чврсто држи једне високе књижевне писмености.“ – запажа у веома проицљивом критичком приступу овој збирци песник, књижевни критичар и преводилац, Предраг Чудић. И као да већ распознаје и цео будући, сада потпуно и обелодањени прозни концепт Петра Милошевића, којег се доследно придржава, а надградњом, примереној захтевом саме теме, свеједно да ли је то, примера ради, *(Post)љубавни роман*, како стоји у поднаслову дела *London, Pomaz*, или *Porodični rik-verc roman*, којим је, у погледу садржаја, доиста обележено дело *Mi же Sentandrejci*, објављен најпре у Будимпешти 1997, а друго издање 2015. у издању зрењанинске „Агоре“, Чудићево запажање о стилу и о језику у делу Петра Милошевића једнако се може применити и на све друго што је током минуле две и по деценије савременој српској прози стигло из његове књижевне радионице. „Са бројним уметнутим реченицама, са често тешко ухватљивим асоцијацијама, са повишеном унутрашњом температуром, Милошевићева реченица звучи аутентично. Препознавање прозног писца за мене је увек почињало од реченице, а већ после неколико реченица знао сам да ли том писцу, односно тексту, треба веровати. Реченица Петра Милошевића мени звучи аутентично. Самоиронијска, пре свега, ова књига повезаних приповедака приморава нас да јој верујемо као књизи којој је духовни харикири једини циљ. Има ли модерна литература племенитијих циљева? – упитношћу такође трајном закључује Чудић своју умну, а неповргнуту, критичарску дијагнозу.

И данас се за сваки од романа Предрага Милошевића може рећи да су остварени као збир, као мозаик потпуно заокружених, мајсторски искриста-

лисаних, па у већу целину сложених повезаних приповедачких фрагмената, као поетско-прозни, па и сценски призори који су оком/срцем самог аутора најпре били виђени и доживљени као живи филм, филм снимљен у процесу настајања, а *живої* им је заједнички именитељ. Виђено, доживљено и написано једнако и оно *испред* и *иза* трена садашњег, а све широм отворено за п(р)оглед у свим правцима, па и у оно што неминовно следи човеку и народу којима његови јунаци, потомци Срба из Чарнојевићевог јата, али и они, само тренутно у некој од дијаспора. Јер, као да нас овом упитношћу непрестано изазива Петар Милошевић, шта су векови за људе из јата којем и сам нераскидиво припада, за људе којима се само причиншава да су увек на свом прагу, под својим кровом, којима ни јака дневна светлост, ни разорна сила панонских ветрова не помаже да се до краја разбуде.

Проза Петра Милошевића чека целовитије критичарско осветљавање, а при томе ваља, такође као ауторску аутентичност, посебност, лични књижевни, дакако и људски печат знатније продрети у магичност његовове хуморности којом нас као народ, смело, лишен свих предрасуда, критички, без остатка разоткрива, скадањем маски и којекаквих костима који нам баш и не пристају, потпуно нас обелодањује и то тако да се после читања његових по свему оригиналних, ванредно успешних романа осећамо као да смо, коначно, испред размагљеног огледала у којем, бистрог ока и чистог срца, истовремено и тужни и осмехнути, видимо сва своја лица, али само (и коначно) какви јесмо.

Будући да у романима овог писца веома јасно разазнајемо и спознајемо снагу, по Бели Хамвашу оствареног јединства Мистеса и Мага (Мистес је велики познавалац ствари, а Маг и познаје и ствара, увек је жељан да сагледа и ону другу страну стварности, оно иза лица, те најсавршеније маске), ваља веровати речима овог писца исказаним као

одговор на питање/запажање професора др Предруга Степановића: Чини се да је љубав најјачи мотив који покреће ваше јунаке?

- Не само моје јунаке, зар не? – питањем ће на питање Петар Милошевић. – То је суштина и Борине *Кошћане*, тема драме и драма главне јунакиње. Љубав и уметност. Код *Кошћане* то је песма. Сликаство приказује оно што је видљиво, скулптура оно што је опипљиво, књижевност оно што је изрециво, музика оно што је неизрециво. То су слојеви уметности, а љубав их обједињује.

Следом сна – живећи и радоваћи се

Као и већина српских писаца, тако се и Драгомир Дујмов на књижевној сцени јавио збирком песама („Сунце се небом бори“, 1992. године), али током минуле две и по деценије далеко већу пажњу посветио је прозном стваралаштву. Било да је реч о приповеткама или о романима овог, иначе, веома плодног аутора (до сада објављене три књиге прича (*Зиужвано доба*, 2001, *Превозник ѿајни*, 2005. и *Будимске приче*, 2007. године), те пет романа (*Бели ѿушеви*, 2000, *Воз савесћи*, два издања, 2005. и 2009. године, награда „Растко Петровић“ Матице иселењика Србије, *Раскршће*, 2006, *Време месечарења*, 2014. и *Оіледало од зеленоі јасћиса*, 2015. године), о делима која су у свету савремене српске прозе (без поделе на прозу у матици и прозу у дијаспори) и те како разазнатљива. Најпре по тематској разноврсности, али и стилем који је плод знатнијег ослањања на класику (на рукописе из давнина, на легенде, предања, религијска дела). У понечем је уочљива и Дујмовљева блискост са прозом Јакова Игњатовића, Вељка Петровића и Милоша Црњанског. Евидентан је ослон на архивску грађу, поуздане документе везане за догађаје које уграђује у своју прозу, као и на оно што му се у књижевној баштини лепотом, сазнањем показује као довољно постојано и у градњи приче веома битно да може

издржати и слободнију стваралачку надградњу, без цитатности која би била сама себи сврха, а и то све са мером какву захтева прозни концепт, надградњом и прожимањем са новим приповедачким тенденцијама...

У погледу тематике његових и прича и романа, а што је такође једна од основних одлика његовог прозног концепта у целини, заједничко им је најпре то да садржај, а у њему и стваралачки изазов писању Драгомир Дујмов најчешће налази у далекој, многим незнаној прошлости и српског, али и других народа са којима су, с обзиром на нужност суживота, вековима делили и добро и зло. Дакле, изазов за писање налази понајприје у историји, коју и те како добро познаје, а у том давно-прошлом времену као мотивски изазов трагању и писању најпре су оне „беле тачке“, случајно или намерно створене непознанице (писање историје увек је у спречи са идеологијом, са политиком, нечијом геостратегијом), прећутане повести о Србијама, заборава на милост и немилост препуштена слова истине, односно они делићи из животописа, из биографија значајних, али стицајем околности временом заборављених људи, или, „само“ на друкчији начин, виђење и причом презентовање догађања из дубоко скривених хроника о драматичним збивањима у минулим добима. И увек је у његовим причама и романима реч о неком или о нечем што је као тема било, или је и сада подоста до невидела скрајнуто, занемарено, маргинализовано, далеко од главних путева којима се, иначе, стиже ако не и до потпуне истине, јер сувише је далеко за бистрији поглед, а оно *Post festum*, ипак, до нечег истини тако блиског, а књигом/словом овог писца о томе пред оком читалаца доима се, прима се као сазнање које нам је недостајало.

Изазов читању Дујмовљевих прозних остварења садржан је у постојаној интригантности садржаја са свим својствима откривачког, а тиме једнако и научне и књижевне пажње вредан рад.

Извесно је да захваљујући управо приповеткама и романима Драгомира Дујмова бивамо ближи са знању о томе шта се и како се некад и негде, трагично или смешно, али увек занимљиво, значајно у вековима испред нас доиста збило, а тајном је, или је вешто, увек зарад нечијих интереса, завереничком ћутњом било прекривено.

Између три до сада објављене књиге приповедака, са свим оним својствима без којих нема ни приповедачеве засебности, потпуно изграђеног личног печата, би и оста ненадмашна збирка „Превозник тајни“. Девет је прича, а све су о греху. Сабране међу корицама једне књиге доживљавају се као девет кругова пакла. Већина је остварена у форми самоисповести, што је својствено и причама из других његових збирки, као монодрама, или у садејству упоредних наратора, наизменично гласом „свезнајућег наратора“ и гласом грешника.

Приповедачка самосвојност прозног концепта Драгомира Дујмова очитује се и у склоности и вештини синтетизовања класичног и модерног. Захваљујући управо таквом стилском потупку, његове приче и романи имају боју вековима таложене патине, звучност безмерне даљине, али и динамичност модерног, јер од вешто „исечених“ фрагментата твори такву животну целину да се, утисак је након читања, некадашња јава друкчијом више не може ни замислити. Такав нараторски поступак заснован је на доследности овог прозаисте у примени метода темпоралног укрштања.

Ваља, такође, истаћи и његову склоност ка онеобичавању реалног и „припитомљавању“, односно, творењу привида постварења митског, фантастичног и магичног. Тиме и оно тек наизглед на јави немогуће, што би издвојено из контекста могло да делује посве надреално, ткањем/уградњом у „нову“ причу, у прози овог аутора често је у функцији разјашњења стварним животом задате енигме, те бива поуздано знаковље којим се време и догађај, човек у свему томе фантастично стварним и у пуноћи показује.

У савременој српској прози, било где да настаје, Драгомир Дујмов је нашао своје место захваљујући не само начином на који прилази остваривању зналачки изграђеног књижевног концепта, већ и избором тема, налажењем тајне без чијег откривања и нема занимљиве приче, романа. Већ на самом старту остварио је главни предуслов за налажење свог места у, иначе, пренасељеној књижевној сцени: пронаћи занимљив садржај за причу, а потом знати да га на свој начин и „доведеш“ до читаоца.

Писац је то великог замаха, дугог корака и дубоког даха који пером трага по недодирнутом простору на којем се великом скитијом исписивала историја српског народа. Тако је, примера ради, романом „Раскршће“ наставио са обелодањивањем већ у прозним првенцима назначеног наума: пронаћи изворишта приче, архивска документа, легенде, ослушнути митове, препознати у мноштву и следити удесне трагове судболомника, писати о мање знаном, скривеном, или о заборављеном из прошлости, а и те како битном са значењем преломног догађаја из живота Срба на тлу Мађарске. У овом случају тема романа је жестоки отпор мађаризацији, о преласку житеља Херцег Сантова (пограничног села у Мађарској) из католичке у православну веру, по једном, или о повратку под окриље старе вере, а по другом тумачењу, ове доиста „безвремене приче о неуништивом људском достојанству доведеном на брисани простор, на место судбинског раскршћа где се одвајкада преплићу и сукобљавају питања савести и судбине“.

Драгомир Дујмов је и врстан стваралац кратке прозне форме, новинске приче. Њима је испуњена збирка *Будимске приче*. Свака прича му је занимљива управо по томе што је непосредни повод за преображај оног садржаја из предања, из грађе преузете из сећања Срба из будимског Табана с краја XIX и првих деценија XX века, у ововремено

књижевно дело, најчешће у психолошку причу, нађен у оном кључном трену, односно у непосредном поводу којим се разоткрива оно најскривеније у менталном склопу главних јунака, оно суштинско у њиховом карактеру.

Тематиком, садржајем, начином на који је остварен, роман *Воз савести* Драгомира Дујмова јединствен је у савременој српској прози. Први пут је један озбиљан и зналачки остварен роман сав у знаку некад табу-теме: оптација, добровољно одрицање од мађарског држављанства и одлазак у Србију, односно у Краљевину СХС, Срба из Мађарске и њихов удес предочен као бумеранг наивности, заблуди, оном најгорем у српском, динарском менталитету које се може протумачити и као у судбинским, преломним тренуцима испољена неодговорност за властиту судбину; склоност покорвању миту, тешко излечиво, не само српско својство, национално романтичарство, а што, наравно, највише погађа најнижи друштвени слој, сиротињу, све оне искрене у вери, као и безостатној привржености свом национу и својој отаџбини.

Прозне целине овог романа, што је све у знаку доградње властитог књижевног концепта, остварене су као мозаични фото-албум, или као секвенце будућег филмског остварења младог заљубљеника у филмску уметност који оптира/одлази најпре у Србију, а потом и бродом за Америку, иде следом свог сна: да има властити кинематограф, да прави филмове и да њима, где год да се нађе, људима приушти радост. – *Живети и радоваћи се!* – кредо је који је тако лепо и зналачки уткан и у само име главног јунака Живе Радослава. „*Јер, као и сваки човек, и Баџањци су волели да сањаре, да уијају приче о бајковитим њределима, да се заносе и ѡредају мирисима бајрења и јорјована. Веровали су да ће их Бој – пише Дујмов – једном одонуд сајледаћи, да ће их узети ѡд своје и неће их оставићи као обележеној Каина да лушају ѡ ѡрновићом свећу.*“

Да је Дујмов прозаиста који поштује историјске чињенице, документарност, те да је и стваралац богате имагинације, потврђују једнако и потоњи романи: *Време месечарења* (2014) и *Оіледало од зеленої јасїиса* (2015).

Романом *Време месечарења*, већим делом историјско-документарног жанра, потврђује такав, од стране књижевне критике већ изречен суд о самосвојности у сваком, па и у погледу трајне пажње вредне тематске опредељености у свету књиге: писање о судбинама Срба на тлу Угарске/Мађарске. И све то чини с циљем да приповедањем о мање знаном, или готово непознатом, а од историје као науке скрајнутом и заборављеном, о оном што се кадикад, небитно кад, ал' доиста се догодило, тамо негде, близу ил' далеко, где живе потомци људи из давних сеобних колона, удесници/судболонници између два прага: оног давнашњег, у матици, и оног у земљи увек туђој, у којој под сенком предака вековима живе. У овом случају, у средишту свих тридесет и три поглавља овог мозаик-романа јесу кључна, судбинска догађања у пограничним градовима, у Баји и Печују, све са околином, који су се по окончању Великог рата 1918. године, по распаду Аустро-Угарске монархије готово три године, све до коначног успостављања демаркационих линија крајем новембра 1922. године, налазили на простору ничије земље. Дакле, ни тамо, у Мађарској, која ће Тријанонским споразумом да остане без готово две трећине некадашње територије, а ни амо, у Србији, односно у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, све док Мировном конференцијом у Паризу није пре-суђено/прекројено за вјеки и у вјеков испарцелисано и по науму великих сила запечаћено шта ће којем царству да припадне, па ком обојци, ком опанци. Као што се и данас чини. Без милости! Без људског саосећања! Јер, би и оста тако: сила Бога не моли!

Формом и садржајем, свим новинама у погледу концепта *Оіледало од зеленої јасїиса* жанровски је најближе малом историјском роману.

Њиме најпре потврда трајности, или доследности прозаисте Драгомира Дујмова у трајној и зналачкој привржености таквом тематском опредељењу/интересовању за писање о догађајима из далеке прошлости чијом се спознајом знатно лакше може разумети време садашње.

За разлику од мозаичности далеко обимније књиге *Време месечарења* (од око 430 страница), ово дело је саздано од знатно краће и чвршће про-зне целине која је тематски у потпуности усредсређена на осветљавање једног великог историјског догађаја са значењем такође судбинског, преломног трену у европској, знатније и у историји света: опсада Будима од стране Алијансе хришћанских европских држава и коначно, након неколико векова, што је језгро романа, ослобађање од Турака, 2. септембра 1686. године, после равно 145 година отоманске, моћне исламске владавине у овом делу Паноније. То је, истовремено, и сурова прича о верском рату, о оном вечном сукобу три религије, ислама, јудаизма и хришћанства, за чије ортодоксне следбенике, било да је реч о државницима, војсковођама, или о научницима, о вероучитељима, а најпре за политичаре, по старој и непревазиђеној дефиницији, рат *iproductum* *ipoliticum/misicis*, *само сада дружим средствима*.

Уместо епилога

У причама и у романима Драгомира Дујмова, делима од мноштва драма из страхотне, а мноштва потпуно незнаних повести из живота људи чији се потомци и данас, и с једне и с друге стране граничне линије, са сигурношћу оријентишу једино погледом у звонике својих храмова, ма где да су. Оријентир погледом у небо и у врхове крошњи липе у порти свог православног храма где је, засигурно, и онај безбедни кутак за молитву и за тиховање. Ходе, вековима тако, ходе кроз безмерје и кроз безвременје, те и не чуди што маломало, па себе саме, а

тек друге, у времену несигурном, попут месечара, тих будних сневача и ходача, оних причом оживљених у роману *Време месечарења*, подсећају на „сени предака који се сваке ноћи окупљају на бајским крововима и хватају равнотежу, као пајаци на жици.“

Мирко Вуковић

ДОКЛЕ СОВИН ХУК ДОПИРЕ

(Романи награђени и издвојени на конкурс
„Златна сова“ 2015)

„Од извора два пута, воде на две стране.“

Два су, само, могућа пута када добијете позив да учествујете на оваквом скупу високе респектабилности – и то ствар чини једноставном. Можете рећи да, или рећи – не. Но, ситуација је само привидно некомплицована.

Након што јесте учинили избор, неминовно ћете се осјетити као извраћени из утробе „Тамнога вилајета“; наравно, не у смислу кајања (мада се и то може урачунати), већ у смислу отварања туште нових запитаности, колебања и самодефинисања. Без обзира на коју сте страну нагнули и за коју сте се од двије опције определијелили.

Међутим, ја сам врло брзо, такорећи – на прву лопту, прихватио понуду из Трстеника. И то није био гест исхитрености или лакомислености – напротив, одраз је то једног подсвјесног стабилитета који долази од чињенице да сам нетом прије тога био дијелом жирија за додјелу награде „Златна сова“ и да ми искуства тог вишемјесечног ишчитавања (просијавања!) и валоризовања „на ситно решето“, у ствари, пружају погодан угао (позицију) и солидан перспектив кроз који могу (на другачији, надам се, начин) да прозорим нешто о „српским прозаистима ван матице“. Ето, то је, заправо, пресудило да мом драгом пјесничком колеги – „сараспетнику“ и организатору ове корисне сесије, Веролубу Вукашиновићу, кажем *ga!* и пустим да ме поводањ понесе.

Симплификујући проблематику до крајње границе могућег, знаменити амерички критичар Орвил Прескот (Orville Prescott)¹ устврђује: „Много

¹ Мимо својих радова у области историје књижевности и мимо свог антологичарског рада, Прескот је – и то је уистину

нераздевања у вези с критиком било би одстрањено, чини ми се, ако би се шире схватила једна основна истина. А она гласи да се свака критика састоји од свега две ствари: од обавештења и од дубоко личног мишљења.“² Та бескрајно вјешто, бескрајно проницљиво и бескрајно умно срезана, а самим тим и крајње изоштрена, фокусирана и ужижена опсервација додатно „охрабрује“ моју првотну, основну намисао.

Дакле, своје излагање, овдје, сводим на двије постуларне тачке ослонца: желим да вас (1) обавијестим о позицији, значају и смислу не тако давно установљене награде „Златна сова“ и исходиштима или консеквентним учинцима рада жирија у којем сам, на моју срећу и велико лично задовољство, овога пута партиципирао и (2) предочим вам своје „дубоко лично размишљање“ о трима награђенима, али и о два романа која је жири издвојио и препоручио издавачу (Заводу за уџбенике и наставна средства Источно Ново Сарајево) за објављивање мимо награде, у тзв. „редовној продукцији“.

I

Formalitatibus causa, допустите да сада пред вас подастрем неколико података и пружим вам неопходне информације („обавијестим вас“ – како би Прескот рекао, не доводећи притом, наравно, у питање било чију упућеност) у вези са наградом „Златна сова“. У поводу двадесете године постојања и рада „предузећа“, господин Раде Ристовић (поменимо то име, с разлогом, будући да је он идејни творац овога пројекта) је, потпомогнут својом амбициозном екипом из ЈУ „Завод за уџбенике и

фасцинантно – током каквих двадесет четири године (1942 – 1966), колике је био ангажован као критичар *The New York Times*-а, сваке седмице представљао по три или четири нове књиге.

² Орвил Прескот, *О приказивању књија*, Савременик, свеска 11, Београд, новембар 1970.

наставна средства“ а. д. Источно Ново Сарајево, у октобру 2012. године начинио смион, по свему резолутан искорак (када се у обзир узме укупан миље и социокултурна констелација локуса из којег иницијатива полази) и одлучио се за покретање посве нове награде која ће се додјељивати за необјављене романе (романе, дакле, у рукопису) писане на српском језику.

Незаслужујуће скромно је – без обзира на замашну медијску пажњу коју је конкурс изазвао – или барем не у паритетној мјери у којој она то завређује, говорено о оној круцијалној и детерминативној разлици, о изразитој линији демаркације која ову награду лучи од других и многобројних (па можда и – прекобројних!). Говорим о анонимности конкурса и чињеници да се овдје оцјењују, условно речено – „деперсонализовани“ текстови. То држим веома важним.

Овлашан, летимичан поглед (учињен постериорно, наравно!) на трогодишњу номенклатуру и нехотимично ће (подсвјесно ће) „сигнирати“ имена као што су: Милан Комненић, Мирослав Тохол, Миленко Пајић, Владимир Јагличић, Војислав Максимовић, Слободан Станишић, Бошко Ломовић итд. О томе да ниједан од ових „проминентних“ аутора није награђен у те три године може се, наравно, говорити на овај или онај начин (*pro et contra*), али ја бирам да говорим у контексту потврде обезбјеђивања, односно осигуравања објективности (у достатној мјери и високоме степену) приликом валоризације рукописа. Таква врста довођења текстова у „исту раван“, њихова – поново условно говорећи – криптогенеза, са друге стране, релативизује постојеће „системе вриједности“, а ономе ко се нађе у позицији да арбитра (у пуном естетском и етичком капацитету)³ пружа осјећај финога дегажмана спрам било које врсте ванлитерарне условље-

³ Разумије се: уз *conditio* да арбитар има „чисте“ на-мјере.

ности или, не дај Боже, котеријаштва – и то ми се чини као посебан квалитет овог концепта награђивања. Егида нечијега имена и књижевне „разглашености“ (извиканости) почесто има „дантоновски утицај“ илити учинак својеврсне колективне инфекције. А то се, као што можете видјети, овдје није догодило.

У новембру мјесецу те двије хиљаде дванаесте по први је пут расписан конкурс, већ у децембру пристигли су први рукописи, а негдје око Ђурђева дана конкурс је окончан, зауставивши се на бројци сто двадесет један – колико је до тога момента на адресу Николе Тесле, бр. 58 пристигло анонимних (шифром потписаних) „поштанских пошиљки“, уредно иштамбиљаних и протоколисаних. Наредне, 2014. године (очигледна асинхроност или хронолошка синкопа, разумије се, долази отуда што се конкурс расписује крајем једне, а затвара у првом кварталу наредне године), исти се „точак заставио“ на цифри осамдесет један, а трећи пут (ове, 2015) на броју шездесет један. (Оштријем оку неће промаћи факт да се сва три пута радило о пуној, округлој цифри и једним романом преко – „романом више“! Као да та јединица, случајно или не, служи за расад, зазива наставак низања и најављује нови циклус. „Принцип ризома“, рекло би се.) Сумарно, за три године постојања награда је у себе акцептирала скоро три стотине рукописних романа. Издашним и врло штедрим новчаним средствима (није без значаја и то рећи, будући да је ријеч о награди која по висини свога новчаног износа предњачи у односу на све књижевне награде у Републици Српској, али и на највећи број награда у матици) сваки су пут, у складу са Правилником, награђена по три романа. (При чему само првонаграђени „присваја“ епитет „Златна сова“ и, да вас, опет, са закашњењем „обавијестим“ тај је епитет 2013. године понио сликар и књижевник из Београда, Живојин Ивковић, и, наравно, његов роман *Обала*, а 2014. истакнути бањалучки књи-

жевник, Ранко Рисојевић, и наслов *Ноћ на Уни*). Мимо награђених, на приједлог жирија „Завод“ је прве године објавио још пет романа пристиглих на конкурс, наредне четири, а ове, како сам већ и нагласио – још два.

Да скратим: намјеран сам да се бавим искључиво трећом годином, оном у којој сам персонално учествовао у оцјењивању и доношењу одлука. Неписаном, али озбиљно обавезујућом конвенцијом држим немијешање и суздржавање од сваке врсте анализе или коментарисања рада претходних жирија, ма шта мислио и премишљао у својој уобразиљи.

Ово је, претпостављам, погодан тренутак да конкретизујем метафорички потенцијал онога поетизованог *Докле Совин хук гојуре*. Шта, дакле, имамо пред собом: првонаграђени роман двије хиљаде петнаесте године је *Бунцање*, Миодрага Лазаревића из Пожаревца, другонаграђени *Град за незбринућу гјецу* Драгана Тепавчевића из Бризбејна (расијање), трећу позицију узима роман *У сјећању на заборав* Саше Кнежевића (Пале), дочим један од двају за штампу препоручених, *Ране десетке* Илије Лакушића, долази из Подгорице, а други – *Међу живима* Душана Савића из Беча (поново, дакле, из расијања). Несувисло би било и помишљати на удио случаја у оваквој констелацији, нарочито уколико се сматрате неким ко жеђа за својом и боголикошћу живљења; ко се узда у богообразност свијета. Дакле: Србија (матица), Република Српска, Црна Гора – „Карадаг“, Аустрија – „стари“ и „зелени континент“ – Аустралија. Ето докле је кадар да добаци један Совин зазив. Ето и најваљаније потврде оправданости, смисла и општег значаја ове награде. Ето, најзад и онога што оправдава мој пристанак да учествујем на оваквој сесији.

II

Свјестан чињенице да нас тема држи у заграничју (изван граница матице!), првонаграђеном роману свеједно морам поклонити нешто, макар и

шкрте пажње – тек онолико колико је довољно за разумијевање неких међусобних релација и условљености међу овим романима. На страну виђење како се поједини аутори у матици налазе у неприродној, позицији „чардачења ни на небу, ни на земљи“. Крећући се изван оквира централног круга илуминације, изван видокруга критике и рецентне књижевне јавности, уопште, они ипак остају својеврсни литерарни апатриди у својој матичној земљи. Али то би могло бити једном сасма посебном темом, можда предмет једног посебног округлог стола и то ми долива довољно куражи да, ево, упутим организатору сугестију да размисли о тематизовању овог питања за неку од будућих година. Држим да би било крајње занимљиво из острашености „извући“ у авансцену и фино освијетлити такав „пресењени“ сој књижевника. Дозволите, сада, да економичности ради наведем онај прилично „компримовани“ текст који сам исписивао за задњу корицу Лазаревићевог романа: „Сањао сам да спавам“ – већ том тоником, већ својом првом реченицом, овај се роман самонајављује и самопрепоручује као екстраординаран. Оваквим реченицама почињу велики романи. „Бунцање“ је штиво осовљено на снажном умјетничком концепту: живот као кошмар у којем актер, у стању ониричке сомнабулности бунца најдубље филозофско-егзистенцијалне спознаје. У врућици једног трауматичног адолесценства, као у ускључалом лонцу, одоздо израњају снажни имажи, лица, утисци и сензације и наново се порињују у лужинасту течност врх које из трена у трен пуцају одушци (мјехурови) у виду дубоких сентенци, филозофема и афоризама: „Не пролази време, него живот“, „Невиних нема, а ми смо били невини“, „Кад не буде више ничега, свега ће бити“, „Недостајали смо сами себи“, „Плашиш се да изгубиш оно што немаш“, „Успомена је и оно што се намерно заборави“, „Човек не пати, он живи у патњи“, „Зашто неки пишу бог малим словом, кад је Бог велики?“ ... Исписујући се, такорећи, у духу најбоље традиције тзв. романа тока свијести (монтажа,

колажност, секвенционирање текста, техника унутрашњег монолога, укрштај тривијалног и супстанцијалног, хаотичност и ирационалност...) овај роман на упечатљив и узбудљив начин успијева да исприча цјеловиту интимну драму дјетета „разлученог“ од породице и одведеног у интернат у далекој планинској паланци. У острашењу, небраћен, обретен усред чопора у којему се хијерархија зубима одређује и успоставља он, хтио-не хтио, наврат-нанос, мора да упозна живот. То није живот *in vivo*; то је живот – наживо! Роман „Бунцање“ је литерарна операција на отвореном мозгу. Отворене главе – која је отворена књига – пред вама, на столу, у свој својој голотињској слабости, потпуно разоткривен, лежи ни још човјек, ни више дијете, онај који је у једном тренутку знао да устврди: „И спољашњост сам скривао у себе.“ (Крај ове нужне самоцитатности.)

Уколико сада ова три награђена романа изудимо до најелементарнијег нивоа теме, уочићемо како међу њима егзистира однос једне условне конкорданције. Једне суштинске повезаности. Најпростије говорећи – роман „Бунцање“ третира питање унутрашњег развоја адолесцента у школском интернату, „Град за незбринуту дјецу“ се бави судбинском потрагом за себедоличношћу једног штићеника дома за незбринуту дјецу у предратном и ратном Сарајеву, потрагом за поријеклом, личним и националним идентитетом, коријеном гријеха који је починио и темељима на којима се узнио град у којему се гријех закорјенчио, дочим се роман „У сјећању на заборав“ упушта у опричавање сложене приче двоје дјеце остављене од родитеља, двоје рођака који су се (срећа у несрећи!) обрели и одрасли у дому своје бабе и дједа, у ратним и поратним Палама.

Искористићу још једном право на сликовитост: узмите најприје роман „Град за незбринуту дјецу“ и на мјесто гдје би требало да стоји срце, по диктуму оне библијске синтагме „мисли срца“,

уметните у њега Лазаревићев „Бунцање“, потом ту новом крвљу прокрвљену, новоусталу „креатуру“ заодјените у широку кошуљу романа „У сјећању на заборав“ (будући да бисмо, заправо, заједничким именитељом ових трију романа могли означити „одрастање без родитељске пажње“) и најгорње дугме протните кроз запучак и скопчајте је „под гроцем“, а онда јој у руку тутните снизану плаштаницу једне реченице из кратке приче „Пелерина“ Давида Албахарија: „Сада знам, рекла је моја жена, лепота је пелерина на леђима света.“ Потом читаву слику потпишите другом Албахаријевом реченицом: „Свету је, кажем, спала пелерина и вуче је за собом...“

Тешко се отети утиску о преекспонираној синеастичности романа „Град за незбринуту дјецу“. Нема сумње да би се, користећи роман за предложак, могао снимити један одличан филм. Врло изгледно – врло гледан филм. Но, најприје морам рећи како и овај, као и роман „Бунцање“ започиње изузетном реченицом: „Сарајевско јутро ометено у развоју“, коју потом подупире и наредна: „Почињао је још један дан са специјалним потребама.“ Није тешко осјетити како је Драган Тепавчевић, исписујући текст, у уобразиљи, заправо, вртио свој целулоид. Целулоидна трака, напосто, све вријеме тече подно текста. Није тешко ни разабрати посљедице које је такав приступ оставио на текст. То што се аутор повео за филмичношћу, за сликом, за приказом, за „кадром“ консеквентно се одразило на сужавање, па повремено чак и ускраћивање могућности да се роман расније самооствари у језику, да се пуносно обликује примарним, језичким средствима. Донекле пресењен клишеатизованим, па тиме и предвидивим филмским структурама, поставкама и обртима, роман на моменте оставља утисак „већ виђенога“. Прије свега, можда, мислим на ту потуру у којој се неко враћа „на мјесто злочина“, долази у посјед фасцикле са записима свога покојног татора, одакле се рачвају два пара-

лелна и међусобно условљена тока приповиједања, али мислим, исто тако, и на укупну атмосферу те сарајевске, закашњеле мутације „црноталасне естетике“ – сидрановске, тачније, опсесије нижим, криминогеним миљеом махалске периферије, са маргина Сарајева и сидрановског тендирања ка бизарном и тешко сварљивом, и то је, и поред своје силне ефектности, једина мањкавост овог иначе одличног штива. Јер ако филм и тежи жанровској клишираности, императив литературе, у сваком случају, остаје да мора бјежати од ње.

Два су у том смислу, вјероватно (ја, да подсјетим, овдје, износим своје „дубоко лично мишљење“), најефектнија момента у роману. Први је онај када Дамир Филиповић, звани Арап, штићеник дома за незбринуту дјецу „Љубица Ивезић“ на Бјелавама по први пут излази из града и одлази у посјету школском другу Обрену, у за касабалије „прокажено“ српско село Мрковиће (чаршијску парадигму за заостало, сирово и примитивно). „Широкоугаоном камером“ снимљен, на улазу у село га дочекује дотад невиђени приказ свињокоља: у другом и трећем плану пуше се изнутрице, о ланце висе чађави казани, посвуда се посукују пси и мачке и полуобувена дјеца, жене и људи крвавих и масних руку и нездравих зубала чији је осмијех, ипак, изгледао присно – ријечју: шарени, узујани паноптикум, питорескан до њему незамисливих граница; у првом плану свиња рашчеречена на нечему што је њему личило на гол на игралишту за мали фудбал и човјек са месарском кецељом напријед опасаном који вади цријева из свињске лубине. Арап се ондје, загладан у ракијским чашицама начичкан послужавник „на којем се протезала Косовка дјевојка да напоји Орловића Павла“ по први пут сусреће са питањем шта је, односно ко је – питањем које му без увијања поставља Обрен, тај много зрелији и самосвјеснији, много здравији дјечак из Мрковића. Тај „црв сумње у јабуци раздора“ – што би рекао Ђорђе Нешић, води ка потрази за иденти-

тетом. С једне стране, Арап трага за сопственим, а са друге, кроз ишчитавање записа о историји Сарајева из фасцикле свога бившег професора Воје (Србина из у Сарајево приспјелог из Србије) и идентитета града у којем се формирао. Ововременим прозуклим језиком казујући – саундтрак, музичка подлога, односно носећа тема за „Тепавчевићев филм“ могло би бити Монтеново „Заједно смо расли, граде, ја и ти...“ и даље „Сарајево, љубави моја“ (са асоцијативним нагнућем ка ономе много познатијем „Хирошимо, љубави моја“). Раст града и раст одбаченог дјечака крећу се у правцу злочина. И један и други узрастају до мјере злочинаштва. Потрага за идентитетом, *vice versa*, води ка изворима злочина. Темпорална структура романа, уједно, стоји у формалном складу са историјским и хронолошким слиједом догађаја.

Други моменат је, да се вратимо начетом, онај када, приспјевши много доцније, у Мрковиће Дамир, у једном стравичном ејзенштејновском кадру, угледа луду младу жену која у наручју нуна цјепаницу и пјева јој као дјетету, а Обрен му у вожњи (док се женска фигура у ретровизору убрзано смањује) саопштава како је то његова рођака Милица коју је неко на Преображење '78, усред збора код цркве уз хотел „Бристол“ на Пофалићима силовао, како су јој тек рођено дијете отели и предали у исти онај дом у којем је Дамир одрастао. Сазнао је да је отац, да је унесрећио свога сина и да је силовао рођаку човјека који га је упутио на смисао поријекла и који га је, напokon, кроз „Тунел спаса“ избавио из ратног Сарајева.

„Има ли те, граде? Има ли ме, граде? Има ли ме још у теби?“ – утројиће суштинско питање Дамир Филиповић оног октобарског јутра 2011. године када се након деветнаест година вратио у Сарајево, на мјесто непочинства. Из класичне старине доходи мудрост да град не смије бити већи од опсега докле људски глас допире. Из још дубље старине, из прве књиге Мојсијеве, прве књиге Петокњижја, пак, не-

што много дубље и супстанцијалније. Шта са пријекором Господ говори Каину када овај на упит *Гдје ти је браћо Авељ?* осорљиво одвраћа: „Не знам, зар сам ја чувар брата својега? Каже му: „Шта учини! глас крви брата твојега виче са земље к мени.“ Глас, јека гнусног непочинства који је Арап починио у Сарајеву чини да се тај град лијепи за његова стопала, шири се за њим и прати га укорак куд год да крочи, све до Канаде. Глас, мрмљање силоване, полудјеле дјевојке и језиви риторнел успаванке буковој цјепаници виче са земље ка Богу.

Не би било превише казати како је главни јунак Кнежевићевог романа „У сјећању на заборав“ – језик. То би, заправо, била цијела истина. Саша Кнежевић је у пуни погон ставио сарајевски, градски језички идиом и кроз ту призму особеног, аутохтоног језика на надмоћан начин успио да исприча све што би ваљало знати о аутохтоности и особености једног социопсихолошког кода. Што би Ђорђо Сладоје у једној пјесми за дјецу рекао: „Муслимани, Срби и Хрвати, / Знам о вама све што треба знати.“ Наравно, тај подвиг (у пуном смислу те ријечи подвиг!) још једна је потврда оне општепознате да је језик историјска слика једног народа, те да су у њему фундиране све његове традиције, сви његови успони и сва забасања и странпутице. У овом ћете се роману кроз живи говор сусрести са свом невјероватном духовитошћу и пословичним предратним сарајевским шармом, али и са потпуним, суштинским одсуством сваке врсте самосвијести и озбиљности спрам себе и спрам живота, са оном ноншаланцијом са којом се мозак пушта на отаву, а човјек баца у таласе да га ријека носи куд је она наумила. Пред вама се открива чудесни језички конгломерат и поуздана матрица која открива узроке свих босанско-херцеговачких голготштина. Налик на оно о чему би Радован Бели у култној својој „Прузи лајковачкој“ (намјерно чиним ову инверзију у наслову) прозборио на овај начин: „Латинцом се говорило и писало, а ћутало ћирилицом.“ Наизглед супротно, али суштински исто – питање је

сада само поднебља – у матици, у Србији се латиницом говори и пише, а ћути ћирилицом, а у Босни (у РС), међутим, ћирилицом се говори и пише, а мисли, ето, још увијек, латиницом.

Слично је, односно, идентично и са штивом о којем сада говоримо. Роман „У сјећању на заборав“ су, *de facto*, испричали његови актери. Кнежевић за главне актере узима то двоје даљих рођака, двоје дјеце (Милицу, накнадно прозвану Мирка, и Славена, прозваног Славко) којих су се родитељи својевољно и под притиском ратних околности „одрекли“ и препустили бригу о њима остарјелим баби и дједу који су се из Сарајева избавили и скућили на Палама и пушта их да, напросто, причају своје паралелне и дубоко повезане приче. Када мине неко вријеме, постаће бјелодано јасно (очигледнијим ће се показати) како су у мрежи ових реченица којима је исписан роман Саше Кнежевића заувјек, на скоро наднараван начин, „заробљени“ људи и њихово вријеме – живи, јасни, балсамовани као „инсекти“ у ћилибару.

Вратимо ли се (а то ни за шта не бих пропустио) још једаред оном запажању о изузетности реченица којима почињу два претходна романа (да нисам на кривом трагу говори ми и једна реченица из трећег романа која, наравно, алудира на почетну реченицу Толстојева класика, а гласи: „Све несретне породице су једном биле сретне.“ Са озарењем истичем како ни овај у томе ни за длаку не заостаје за претходним романима. С том разликом (у овом случају изузетно значајном и многоструко ефектнијом) да те почетне реченице (односно, реченица) у „Сјећању на заборав“, заправо – нема! Наиме, нестале су: „Брацо, требаш ми. Пожури!“ Нисам сигуран јесам ли поруку избрисао намјерно или ми се омакло, али гледам јутрос – нема је. Чисто да провјерим ове знакове интерпункције, запете и узвичнике.“ Ето, није сугурно да ли је Славко са намјером или ненамјерно избрисао поруку, али је посве извјесно да је Саша Кнежевић то учинио са, чини ми се, јасном намјером.

Схватио сам, наравно, како сам злоупотребио вашу пажњу, те ћу стога у што је могуће краћим цртама покушати да предочим, као што сам већ обећао и најавио, своје „дубоко лично мишљење“ о два издвојена и препоручена романа.

Неопозивост латинског, усуђујем се рећи – афоризма (етимолошки, грчко *aphorismos* – дефиниција) *nomen est omen* још једаред се (по ко зна који пут) испољила у имену (наслову; јер наслов је лично име књижевног дјела) Лакушићевог романа. „Ране десете“ је изразито инхерентан наслов који чини кључ за читавање и „отварање“ ове прозе. Нису то, дакле, ни ране четрдесете, ни ране седамдесете – то су ране десете једнога недоношчета отјеловљеног у новој црногорској „offshore“ држави. Тај иронијски дискурс којим је засмочен наслов инфлуентно прожима сваку страницу, до посљедњег словца романа. У Црној Гори постоји јетка узречица „Смијем се од муке“. Мука је та која је Илију Лакушића натјерала на иронизацију. Сасвим арбитрарно, из угла српског интелектуалца у Црној Гори (српског *ијесника у невремену!*) обременењеног искуством корјенитог отуђења у сопственој земљи и сопственом језику, Лакушић умјетнички снажно и неколебно свједочи о беспризорном, преданом и упорном „затирању постојанства“. Мобилизујући сва расположива интелектуална средства, он палцем гњечи неуралгичне тачке (лепрозност језика, криминогеност миљеа, обесебљење, бешчашће, самоодрицање и самопотирање) и смије се болу који сам притом отрпљује. Утолико резонантније јечи овај пасаж: „Кућа у којој сам се родио одавно не постоји. Била је брвнара, сви мисле да се ње не могу сјећати, али ја је памтим боље него нову која се и данас кокоти под руменим кровом. Данас је и она малчице посрнула, не колико ја, али посрнула. Сви се чуде што је не опоравим. И ја се чудим.“ Бећковић, сјетимо се, пјева: „Краду ми памћење, / Скраћују ми прошлост, / Отимају векове“, а Милан

би Кундера из своје „Књиге смијеха и заорава“ дометнуо: „Борба човјека против власти јесте борба памћења против заорава.“ „Ране десете“ су часна потврда ове потоње сентенције.

Ред, додуше, заповиједа да се, али надам се да се неће поставити питање умјесности ако у овом тренутку посегнем за актуелним догађањима у Црној Гори.

У свјетлу недавних демонстрација такозване демократске опозиције у Црној Гори и њиховога неславног учинка, држим да би било од вишеструке користи да су лидери који су предводили демонстрације откупили цијели тираж Лакићевићевог романа (или, још боље, финансирали друго издање у значајно већем тиражу) и свим демонстрантима подијели по један примјерак. Било би то корисно за опоравак. Љековито, такоређи.

Након претходног (након романа *Порајмос*), Душан Савић се у роману „Да смо живи“ још једаред враћа истој теми – теми холокауста и погрома Јевреја у Другом свјетском рату. У једном скоријем интервјуу аутор је изговорио једну, чини ми се, кључну реченицу која гласи овако: „Књижевност је модел света, јер у себи садржи целокупно људско искуство.“ Без остатка, ова се конклузија, наравно, може примијенити на роман „Да смо живи“. Савић нам предочава, или нуди, један модел свијета у коме је фундирано људско искуство, а прије свега миленијумско, страдалничко искуство „одабранога народа“. Говоримо ли о основном поступку којим се овај аутор користио, онда би то могло бити оно што би се дало назвати „проклизавањем између свјетова“. Недавно је, допустите ми овакав екскурс, у бањалучком часопису „Крајина“ публикована моја панорама актуелне крајишке поезије, названа „Како је палацао језик“, а у њој ће се наћи и једна одлична пјесма једног не одвећ значајног пјесника; пјесма се зове „Запис“:

Нема више њрича
о сћочним вајонима,
Аустрија, сабирни лојор, Немачка.
На све је сћављена
шачка.
Србин, роб, раб Божији.

Да си се уистину враћио,
сведочи
ова крстача и твоје речи
које тек данас схваћих:
Није, дете, све онако
како је у књиџама записано.

Како бих, заправо, поентирао, за крај сам оставио ово: подно наслова пјесме стоји посвета „оцу Илији који није знао да чита“. Дакле: у књиџама је модел живота – живот је, ипак, изван књиџа. Постоји „проклизавање“! Можда ће се најбоља потврда наћи у оном сегменту овога романа у којем сестре Јунг – Леа и Рејна изнурене маршом ка својој смрти (и смрти осталих узапћеника њихове вјере) заспивају у логору за предах: „Рејнини упали образи заспали су на мом рамену. Нека, нека ње мени. Тако је крхка. Успећемо. Знам да хоћемо! Колико мало је потребно човеку да буде срећан. И ја сам заспала заогрнута Рејном.“

Есенција човјечности у свијету је неуништива и она, као и вода, увијек себи налази пута. Привремено, може бити затомљена, али никад сасвим угуљена. Свијет, заправо, и виси, и опстајава, о танкој нити човјечности се држећи. А човјечност се залијеже и на најнеочекиванијим мјестима и своја мекокора, дрхтава јајашца полаже чак и на мјестима какви су били нацистички логори смрти, и у временима најбеспризорније констернативности. Јер, како то Свети Јустин Ћелијски рече – „човек није нешто видљиво“. То је, рекао бих, церебрална суштост романа „Међу живима“, Душана Савића.

Допустите ми још једну, завршну белетризацију овог текста, или ти овога излагања. Било који бестијаријум, или ма који орнитолошки лексикон или ти енциклопедија ће, говорећи о совама (*strigidae*) припоменути како је ова ноћна грабљивица *Минервина иџица*, симбол мудрости и сл. Онђе ћете, уз то, прочитати и мноштво бескрајно занимљивих и за размишљање потицајних појединости, али ја се – намјеран да некако заокружим и крају приведем ова размишљања – у маниру планетарно популарног квиза „Милионер“ и олакшице „позови пријатеља“ – опредјељујем за позив на класично дјело „Живот животиња“, Алфреда Едмунда Брема из 1876.⁴ (то што сам одабрао Брема, а не неког савременијег зоолога слободно се може приписати мојој преекспонираној наклоности ка свему старовременском). Брем каже: „Њихов... изванредно оштар вид, врло фини слух и њихово мекано перје омогућују им да и у тами могу успјешно ловити. Не превисоко изнад тла, нечујно лете, тако да их нимало не омета шум властитог кретања, па чују и најтише шушкање на тлу...“

Шта, летајући *не превисоко изнад тла*, ослушкује „Златна сова“? Не превисоко изнад тла, „Златна сова“ ослушкује како штропоће, како се јавка српски језик на шару Земљином. Гдје год да шушка – од Србије, од матице, Црне Горе, Републике Српске, до Хрватске, Канаде, Америке или Аустралије неће измаћи њеноме *изванредно ошћроме виду* и *врло финоме слуху*. Шум властитог кретања нимало је у томе не омета.

⁴ Alfred Edmund Brehm, *Животи животиња*, Цанкарјева založba, Љубљана – Просвјета, Загреб, 1989.

Весна Мићић
Мирјана М. Лукић

У СЈЕЋАЊУ НА ЗАБОРАВ¹

Саша Кнежевић (рођен 1971) је књижевник из Сарајева с адресом на Палама. Као ванредни професор Кнежевић је запослен на Филозофском факултету у Палама на Катедри за српски језик и књижевност. Потпредсједник је Друштва наставника српског језика и књижевности Републике Српске. До сада је објавио драму *Каг облаци јегу људе* (1994), те романе *Јагни мој Марко* (2004), *Ошкуд ѓамеџ оном ко је нема* (2013), а трећи роман *У сјећању на заборав* (2015) освојио је треће мјесто на конкурсy „Златна сова“, који расписује Завод за уџбенике и наставна средства у Источном Сарајеву.

Роман *У сјећању на заборав* Саше Кнежевића одликује изоштрено осјећање за реалност, поготово за специфични босанско-херцеговачки миље, за живо представљање живота у претходном рату на простору градова Сарајева и Пала, као и друштвених феномена, али и ликова. Компонован на промјени приповједачке перспективе и конструкцији у којој се предочава паралелизам времена, за роман је карактеристична и употреба тзв. филмске технике (симултанизам), у виду измјене кадрова и извлачења на почетак неког догађаја, за актере од изузетне важности у презентовању судбоносних тренутака. Управо таквим догађајем и почиње радња романа: једном од приповједача-актера стиже позив од сестре из Канаде. Тај позив и предстојећи пут биће, како касније сазнајемо, кобни по јунака. У наредном, графички издвојеном поглављу, нарацију преузима други приповједач-актер, износећи сопствено виђење минулих догађаја. На тај начин, њихова

¹ Саша Кнежевић, *У сјећању на заборав*, ЈП „Завод за уџбенике и наставна средства“, Источно Ново Сарајево, 2015.

сјећања ће се из поглавља у поглавље смјењивати кроз директна извјештавања, као хроничарске забиљешке у породичној свесци.

С обзиром на то да се приповиједање главних јунака одвија на граници између сјећања и заборава на ратом обиљежене године, не треба чудити што се њихова казивања међусобно допуњују, преплићу, а каткада и контрастирају. Два приповједача, Мирка и Славко, не само да повремено приказују двије тачке гледишта, већ и два приповиједна стила. Иако њихови гласови одјекују један у другом, они имају засебну личност, те изражавају ставове и користе слике и језичка средства који их јасно разликују. Магдалена или Мирка, бивша студенткиња књижевности, преноси своја искуства образованим говором, окарактерисаним самосвијешћу о својој улози приповједача и својој склоности да емотивно обоји приповиједање, посебно када казује о данима проведеним са баком и дједом. Славен, прекрштен у Славка по доласку из Мостара у Пале, приповиједа једноставнијим стилем, који одаје нижи ступањ образовања и мање профињен интелект. Док главна јунакиња своју исповијест почиње сјећањем на ратне године проведене у једној викендици на Палама, приповиједање њеног брата од тетке тече хронолошком линијом, са повременим освртима уназад. Склоњени 1993. године од ратних страхота у некадашње викенд насеље, наши јунаци одрастају и сазријевају у једном истовремено идиличном и трагичном свијету, у којем доминирају фигуре бабе Драгице и дједа Војина. За дјецу је од изузетног значаја присуство комшија Сава и Стане, као и дједовог сестрића Драгише, званог Цобер, човјека чудних навика и необичног понашања. Чича Саво је Славена, одмах по доласку из Мостара, узео под своје. Стоички је исправљао дјечаков „пургерски говор“ и готово свакодневно би му пуштао на видеу неку касету са гусларима. „Не може другачије. Он се мора србити из коријена, а ће Србину коријен – у гуслама и епској поезији“, говорио би.

Славко се, последице сестриног одласка у Америку и бабине смрти, од тихог и повученог дјетета преобразио у деструктивног и суицидног младог човјека. Склон алкохолизму, а повремено и лаким дрогама, он временом све више наликује на прадједу Газда Благоја, са којим се често поистовјећује и о којем приповиједа. Онога тренутка када по повратку са једне теревенке на Јахорини проузрокује саобраћајну несрећу у којој ће изгубити лијево око, а његова дјевојка Дана бебу, Славко ће свој живот сматрати завршеним. Кнежевић упечатљиво и убједљиво приказује Славков душевни слом, кризу идентитета и осјећај кривице који се манифестује уживањем у сопственој наказности. „Срећа ми је једино што сам сад богаљ па ће људи помислити да ми је то нека болест, а није, то ми је здравље“, у једном тренутку ће резигнирано закључити. Живот ће изгубити далеко од куће, Цобера и Мирке, на ничијој земљи, у Франкфурту, гдје ће га погубити Њемачка полиција, мислећи да је цихадиста. Тако неће имати времена да тражи опроштај од сестре и да последице двадесет година коначно види мајку Бојану. Славкова смрт биће предсказана у низу халуцинација и фантазмагоричних снова у којима ће га походити преминули сродници, али и један дјечак плавих очију који је невјероватно наликовао ономе Славену из '93. године.

Мирка је, с друге стране, идилични свијет створен у бабином окриљу напустила онога тренутка када га је жртвовала за љубав. Одлучна у жељи да се избори за забрањену везу са сарајевским муслиманом Ведадом, она раскида породичне везе и одлази у Америку. Испратиће је дједово ћутање, Славково одрицање и бабино упозорење. Наиме, баби Драгици је у најпресуднијим животним тренуцима у сан долазила Аника из Сарајева, која би јој помагала да ријеша одређене недоумице и да на раскрсници изабере прави пут. Тако је Драгица знала да Мирка прави највећу животну грешку, али и то да је не може спријечити у намјери да се веже за

човјека друге вјероисповијести. Оне ноћи када је предавала душу Богу, њена унука је сањала тету Анику која стоји изнад горуће рушевине и плаче, најављујући тиме једну смрт и, симболично, каснији Миркин живот.

Од XIV поглавља (роман се састоји од XVI) на кратко се прекида исповијест главних јунака и у свега неколико страница линеарно-хронолошки представља једна породична сага, стара више од пола вијека. Кнежевић је радњу концентрисао на најзначајнија породична дешавања, те на тај начин згушњавао вријеме приповиједања на ограничен простор (Сарајево), чиме је разрађену хроничарску причу драмски сажимао, користећи два, у роману најзначајнија, приповједачка средства: епски извјештај и драмски дијалог. Епским извјештајем, карактеристичним за ово поглавље, премошћују се временски удаљени и хроничарски брзо пређени токови радње, док се дијалогским партијама успоставља конверзација у драмски напетим тренуцима живота и постиже динамичност упркос изразитој дефабуларизацији.

Кнежевићев приповједач, као хроничар и историчар породице, посједује свезнање о породичним приликама јунака и узроцима њиховог успона и пада, што ће суптилно објаснити већ на почетку излагања:

„Све несретне породице су једном биле срећне. За сретну породицу није пресудно да њени чланови буду сретни, нити да међу њима владају хармонични односи, колико је важно да нико у њој није несретан. Један њен несретни члан не чини породицу несретном, али јој ни не дозвољава да буде сретна. И није он несретан што му се тако хоће, него што мора. Несрећа није природно стање људске заједнице, нити њеног појединца. Несрећа је увијек изазвана неком злом коби, а зла коб је изазвана људском глупошћу.“

За судбоносну несрећу једне породице и њених наследника у роману *У шраињу за заборавом*, по свему судећи, крив је њен родоначелник Војин

Дрињак, трећи од пет синова, а укупно пето од десетеро дјеце свога оца Савана. Газда Војин је, прешавши пут од „вјеште трговачке манипулације“ у којој је продат Јеврејима за врећу соли, препродат Станку Шеталици за једног ислуженог парипа, до главног трговца у чаршији, постао и узрок свјетског бола. По свједочењу његове кћери Анике, он је био тај који је „заумнику из Обља“ и другим завјереницима прокријумчарио четири пиштоља и седам бомби, те био непосредни саучесник у Фердинандовом убиству на Видовдан. Због тог чина Војин је изгубио живот, троје дјеце, на крају и најмлађег сина – насљедника, а да несрећа буде гора, ниједан мушки потомак неће бити срећан и дуговјечан. Неколицина муслимана, предвођена комшијама Алићима, крвнички су ослијепили и убили Војинову жену Дару, а једанаестогодишњег сина Савана одвели негдашњем пријатељу Ибраги, који га је обукао у шалваре и третирао као дјевојку, све док му ослободилачка војска предвођена Црногорцима, послије четири године патње, не прекарати муке. Кћерка Аника је, послије три дана проведена у кући поторице Алића, успјела некако да побјегне код бабе у Мочиоце, која је данима лијечила травама и сурутком. Њен опоравак је убрзала жеља за осветом, не било каквом, већ оном најсвирепијом и крајње несвакидашњом. Заједно са бабом бацала је чини на проклету чаршију:

„Није се закотило ниједно мушко дијете са ове четири стране Миљацке за четири ратне године. Умирала су и момци у најбољој снази. Алићи нису спавали три мјесеца, послије чега су се поклали између себе. Све су их на истој ценази испратили на ахирет дедо Сакиб и мали Салкица. Аника је касније лично дошла по његову душу, а Салкицу је оставила, нек памти и пати.“

Ова фантастична повијест о Аникином дјелању неће остати усамљена. Умјела је она на себи својствен начин „да убиједи“ младића на женидбу,

те вјештим методама да отјера представнике нове власти са породичног имања, а чини нам се, најбоље је женске потомке посјећивала у сну и на тај начин их припремала за догађаје који ће услиједити. Послије удаје за Газда Благоја, човјека добра духа и мирна карактера, али склоног којој чашици више, Аника је преузела бригу о његовој сестричини Милени, а касније и о њеној кћери Драгици. Она је чак и послије смрти водила рачуна о својим штићеницама док мушки чланови породице (Горан, Славко и Миркин син Војин, који дјетињство проводи у болници) постепено губе витални потенцијал и животну енергију. Њих ће, преко везе са Аником, пратити Газда Војинов усуд и зла коб, све до потпуне пропасти и смрти у коначници.

Стварност живота српског народа у Сарајеву нудила је Кнежевићу и оне садржаје који су изван поимања рационалног и који су по себи фантастични и митски. Међутим, на чврстим фундаментима реалности, он вјешто обликује догађаје из прошлости који подсећају на фолклорну фантастику, док паралелно приказује политичке и економске прилике у тамном вилајету, препуне заокрета и мистичних догађаја. Са причом о Газда Војину, Аники и Благоју, аутор сасвим јасно ставља на знање због чега су чланови треће генерације ватрено чулни, каткад и у делиричном расположењу, са свијешћу која им је стално на граници између могућег и немогућег, стварног и фантастичног. Женским члановима породице, на примјер, потпуно је природно да у сну добијају поруке од Анике са онога свијета, те да их у садашњици тумаче као предсказања, баш као да је ријеч о предању и легенди. На први поглед, слој реалности и историјске збиље је доминантан, те читалац у првих 14 поглавља романа, док не упозна претке, и не уочава остале слојеве, поготово овај митски. А он је, са злом коби и несрећом једног члана породице, свјесно уграђен у романескну причу.

Дакле, роман је идејно вишеслојан и сабира неколико тематских јединица: одрастање у годинама грађанског рата у Босни и Херцеговини, сазријевање у дефектним околностима, трагање за идентитетом и, прустовски речено, ишчезлим временом, замршени и неријешени односи међу сродницима и слично. Такође, приказано је економско и биолошко расуло богате породице усљед материјалних губитака, болести и умирања у најбољим годинама.

**ПИСАЦ У РАСЕЈАЊУ –
„МИТРОВЧАНИ“
МИРЈАНЕ Н. РАДОВАНОВ-МАТАРИЋ**

У годинама када су народи бивше Југославије, интелектуална елита, почели да размишљају о јаснијем одређивању према народноослободилачком рату и његовим идеолошким последицама, те почели да размишљају о променама и државе и система, започело је и у литератури слободније осветљавање појединих епоха поратног раздобља. Писци су се окренули жанровски хибридној прози, комбинујући документарност, стил дневничког сликања догађаја, сећања, мемоаристике, дијалогске нарације типа „људи говоре“ – све то дубоко подређено есејистичком начину промишљања. Таква се проза радо читала, била је заступљена у фељтонистици, упоредо је цветала са прозом романсиране историје у бољем случају са историјским романом.

Рат вођен на просторима бивше Југославије још у већој мери је поспешио цветање прозе писане у знаку преплетених хибридних жанрова – сећања, мемоара, дневника и есеја. У том контексту, издвајају се аутори који су током ратова вођених на Балкану у последњој деценији XX века постајали апатриди, који су низ година док је рат трајао, па док су трајале или још трају његове последице, избивали из Србије. Како су они писали на рубовима рата, из године у годину све удаљенији од стварних догађаја и збивања у матици, они се и разликују по све несигурнијем одређивању своје нараторске позиције, по постепеном напуштању постулата који су били почетни њихов *credo* и мотив опредељивања за апатридство. Њима посебно погодују хибридни жанрови и стваралачке слободе које такви жанрови пружају.

У деценијама када је у светској литератури књижевност егзила заузела значајно место као то-пос људског искуства (Edvard Said), важно је истаћи да међу писцима који су слободу свог стваралаштва потражили у самоизабраном апатридству, самоизгнанству, настаје књижевност „ослободилачког егзила“ (Vera Linhartova) као вид слободе, налазимо значајна имена српске литературе чија дела, а поготову парадигматске одлике епохе коју чине две деценије на размеђи векова, не могу бити ваљано изучавани ако се заобиђе њихова проза писана хибридниим жанровима о којима је реч. Да поменем дела: Боре Ћосића, Мирка Ковача, Александра Тишме, Ивана Ивањија, Видосава Стевановића, Арсенија Јовановића. Свима њима на располагању је свакако било дело Милана Кундере, низ његових романа (циклус: *Smešne ljubavi*, *Knjiga smeħa i zaborava*, *Nepodnošljiva lakoća postojanja*, те *Neznanje* из 2000. године), за кога егзил представља веома важну појаву XX века. Кундера посебно истиче магичну тему великог повратка у родну земљу, уз наглашену сумњу да после двадесет година егзила повратак није могућ, јер је егзилант резултат деконструкције и конструкције и опире се сваком ограничавању. То јесте питање не пуке носталгије и бола савременог егзила, већ губљења и (не)налажења идентитета.

Есејистичко дело Боре Ћосића настало на рубовима рата крајем XX и почетком XXI века чини посебну (есејску) фазу његова стваралаштва. Издваја се његова књига есеја *Pogled maloumnog* (2001) у којој пише о изгнаничкој судбини Томаса Мана у контексту романа *Ћarobni breg* и *Josif i njegova braća*, као и о Ђерђу Лукачу, мислиоцу „у дослуху са злом“, који бива и јунак Манове прозе. У њој Ћосић брани есеј као најподеснији облик прозе индивидуе који јој помаже да изрази своје године апатридства, да изнађе смисао радикалних поступака када је реч о слободи стваралаштва. Од књига са темом апатридства и великог (не)повратка издвајају се: ро-

ман *Put na Aljasku* (2006), хроника *Konzul u Beogradu* (Beograd, 2008) и *Doručak kod Mažestika. Jedna paralelna povest* (2011).

Књига Мирјане Н. Радованов-Матарих *Митровчани* (2011) на најбољи начин открива и трећу линију, у опозиту свему раније изнетом, литературе у расејању која све равноправније и значајније заузима место у савременим књижевноисторијским примишљањима српске књижевности. Она јесте наставак ранијих њених прозних завичајних трагања за коренима и осветљавању прошлости, али је сва пример да повратка има, и после тридесет година одвојености, ако се остаје у вези, књигом и животом за родни крај и свет свог детињства, потоњег живота, ако се себи нађе место у мрежи изукрштаних породица и родних стабала као својеврсне мреже живота, која обавија повелики корен рода, онога што зовемо родним.

Око ове њене последње књиге понешто сам и сам кумовао. Имао сам прва поглавља рукописа у рукама и ево мог првог одзива, дакако електронским писмом: „Ноћас сам прочитао два прозна састава о Митровчанима и схватио шта Вам они, тамо, значе, све те породице, град, башта, кујна, тетке, плава затамњеност коју доноси назаренство.“ Већи текст је заносан баш по мешању портрета, преклапању слика, судбина, вирова које доносе смрти појединих. Краћи текст о ујнама ме се још више дојмио. И странице о Митровици, о Железничкој улици која вас је увек дочекивала радосно, као ује и ујне. Ту елегентно функционише предивна клацкалица, овде (Емерика) и тамо (Митровица), као да се два континента одмичу и примичу у тектонским поремећајима које доноси сећање, све тање, све рушније. То је проза о напору да се речима оствари успомена! Први део ваља да се објави у *Даници*, у рубрици „Срби у свету“. Ту бих придодао и портрет из већег текста о Џину Шулцу, вашем супругу. Пун је живота, оптимизма, какав је

и он сам, лепих запажања о расејању, изречених одатле. У краћем тексту има прворазредне прозе, антологијске: „ваздух је око њих, кад прођу, дуго узнемирено треперио“. Мило ми је што сте се примили у моје коло, мислим на Дунав. Поента са електронском адресом је успела. Дискретна, а све казује о унутрашњој усамљености, електронском зближавању које нас све више удаљава.

Сада, када је књига у целини пред нама, схватамо и друге разлике и сличности прозе у расејању од прозе настале у зони слободно изабраног апатридства. Ако је за Томаса Мана изабрани апатридски простор била Швајцарска, па Беч, за Бору Ђосића Ровињ, Пула, Венеција, Берлин, Беч, Мирјана Матарих тај простор налази у завичају. Њу вољени градови и места родне груде богате и дан дањи, док пише, она у своју прозу преноси све оно вредно, лепо и поучно из завичаја што је баштинила. Свесна је она, како вели у уводној речи, да „сваки заустављени тренутак лепоте мора бити опраштање од њега, која је цена буђења и сазнања, написаног и фиксираног, али је то чини и јаком да начини следећи корак који ће начинити у име прошлости“. У томе она налази сулкус живота и постојања свога. То је њен начин трагања за коренима.

Друга сличност ове са прозом изабраног апатридства јесте и жанровско преплитање, хибридноост жанрова. Сви ови аутори трагају за есејом који треба да постане изражајна проза индивидуе. То је есеј у комбинацији са мемоарским пастишима, деловима писаним на основу разговора по принципу Растка Петровића *Људи њоворе*, све то натопљено је сећањима, документарношћу која треба читаоцима да покаже колики је уложени труд, ту је и жанр иконостаса прошлости, пред очима писца и читалаца промичу људи којих нема, али који завређују да се на неколико страница застане над њиховом судбином и њиховим животним искуством. У случају књиге *Мишровчани* налазимо и

феномен да су читаоци рукописа довршавали поједине приче, да је Мирјана Матарих-Радованов успела да оствари чудесну симбиозу књиге и живота.

А разлика прозе Мирјане Матарих и оне која има намеру да се дубље умеша у историјска збивања, да буде само алиби свог мишљења и деловања, јесте у искрености и присности, у окретању, уместо матици историје, далеко једноставнијим стварима које радују и писца и читаоце. Ауторка вели, а ми то у књизи осећамо: „Писање књиге је прекоокеански лет у највећим висинама. Обрушавање. Слетање. Прича је све. Свако има своју причу, као арију у опери. Само понекад је певамо скупно, и хармонично, најчешће усамљено.“ Реч је о тоталу, жељи да оствари и изрази своју личност кроз ту симбиозу коју остварује простор њеног завичаја и укупног живота у овако жанровски разуђеној књизи. Ово је књига река, слична животу. Доноси и односи. Спира. Књига је и дрво. Разгранато. Укорено. Пуно грана, гранчица, лишћа, буба и бубица (бубица има таман колико треба, можда мало више у овој књизи), неухватљивих веверица и птица. И књига је својеврсно родословно стабло. Само од слова, а не од личности и њихових потомака. Ето, у тих неколико исказа, ауторка изражава своју поетику прозе, свог писања у расејању. И из те поетике следи неминовна њена порука: „Живот уме бити и трагедија и комедија“, али је вредан и живљења и писања. За Мирјану Матарих, како године пролазе, писање постаје сам живот.

**КОМПАРАТИВНИ
КВАРТЕТ**

Милош Пејровић

**МИОДРАГ РАДОВИЋ,
„КОМПАРАТИВНИ КВАРТЕТ“¹**

*Миодраг Ибровац, Драгиша Живковић,
Зоран Константиновић и Драгољуб Драган Недељковић*

Књига *Компаративни квартеџ* уваженог проф. др Миодрага Радовића јарко осветљава критички, теоријски и историјски рад великих компаратиста у српској књижевној науци, значајним и на европским просторима.

Систематско излагање Миодрага Радовића пошло је од великих, кључних питања, а засновано је на значајним делима српских компаратиста: *Клод Форијел и евројска судбина њрчких и срјских народних љесама* Миодрага Ибровца, *Евројски оквири срјске књижевности* Драгише Живковића, *Компаративно виђење срјске књижевности* Зорана Константиновића и *Универзалне љоруке руске књижевности* Драгана Недељковића.

Компаративистичка мисао Миодрага Радовића ради без престанка – од вишеопредељености Миодрага Ибровца и доприноса Драгише Живковића европеизацији српске књижевности и науке о њој, од многогласја Зорана Константиновића до општељудског својства заједничког за велика дела, а оствареног увек у посебној форми – децидан је Драган Недељковић.

Мисли Миодрага Радовића о српским компаратистима у контингентном су односу: Миодраг Ибровац је „изданак београдске школе“, припадник је целине западњачког и националног (као и Скерлић), а Драгиши Живковићу подстицај за компаративно сагледавање питања периодизације дала је

¹ Миодраг Радовић, *Компаративни квартеџ*, Академска књига, Нови Сад, 2014.

Скерлићево систематизовање националне књижевности. У прилогу за зборник „Миодраг Ибровац и његово доба“ проф. Михајло Б. Павловић је нагласио да је Ибровац „ревностан Србин и добар Југословен“.

Југословенска идеја била је полетна код елите СКГ, код Скерлића, али и код Ибровца, посебно у антологији југословенског песништва између два рата, која, по Радовићевом уверењу, „уз антологију Богдана Поповића и Миодрага Павловића представља несумњиво најдрагоценији цветник српског и (тада југословенског) песништва“.

У завидан однос према југословенској идеји Радовић истиче иницијативу проф. Живковића, који је за *Речник књижевних ѿермина*, чији је главни и одговорни уредник, окупио научнике из целе Југославије. И проф. Драган Недељковић је, као уредник „Филолошког прегледа“ и организатор међународних научних скупова, окупља најзначајније сараднике из тадашње Југославије.

Професор Зоран Константиновић, ученик проф. Пера Слијепчевића, припадника „Младе Босне“, болно је доживео губитак Југославије, који је за великог професора, нагласио је Радовић, „раван губитку идентитета“. Миодраг Радовић је сугестиван у свом дивљењу професору Константиновићу, угледном германисти, добитнику Јиречекове награде у Минхену, за његову поштену и оштру реч осуде немачке војске за злочине у Србији. Тада се окренуо миту и менталитету свога народа и резултат тога је, јасан је Радовић, „књига тестаментарног значаја“ *Лиѿерарно дело и национални менѿалиѿеѿи*, Београд, 2007.

У трагању за критичким валером српских компаратиста Миодраг Радовић нас вредносно заводи.

Миодраг Ибровац је као професор, преводилац, антологичар, и као књижевни критичар, есејиста и уредник часописа „оставио дубок и трајан траг у српској култури“. Драгиша Живковић је

симултанашћу теорије, критике и историје остварио високе домете у петокњижју „Европски оквири српске књижевности“. Као импресионистички критичар видан је у књизи „Ритам и песнички доживљај“ пратећи унутрашње линије развита српске лирике од Бранка Радичевића до Алексе Шантића. Примера ради: ритам песме „Међу јавом и мед сном“ критичар преноси на рад срца, а ритмичка структура песме „Вече на шкољу“ „веома импресивно носи ритам тихог таласања мора пред залазак сунца“.

Импресионистички поступак Драгише Живковића донео је високе резултате у томе што се и о научној материји може писати књижевно, живим стилем који импонује. На тај начин нема подозрења према импресионистичким критикама ако их пишу Ибровац, Живковић, Милан Богдановић или Михиз. „Брига за стил и труд око стила била је трајна прекупација Д. Живковића“ – подвукао је Миодраг Радовић. И даље: „Нови кључ код Живковића историчара јесте у томе да посматра историју књижевности, пре свега, као историју стила, а књижевне периоде као стилске структуре.“

За професора Драгана Недељковића књижевна критика је вредна колико је и сама књижевна. Недељковић није љубитељ теоретисања, те је увек битно „уживљавање у текст“. За њега је, сасвим је одређен Миодраг Радовић, „верност лепоти књижевности – верност тексту“. Проф. Недељковић је тај став демонстрирао у књизи *Моћ и немоћ књижевности* (1982).

Залажући се за компаративни статус у проучавању књижевности, Миодраг Радовић је с разлогом у сам врх српске, европске и светске компаратистике ставио Зорана Константиновића. Професор Константиновић је учесник на свим значајним конгресима компаратиста у свету и бившој Југославији, а наступао је на енглеском, француском и руском језику. У „српској науци XX века заузима највише место“, обогативши је „незаобилазном син-

тезом“ – „Компаративно виђење српске књижевности“ (1993) Константиновићеву књигу *Weltliteratur* Радовић је означио „ремек-делом синтезе“. Бравурозна је синтеза проф. Константиновића у Речнику књижевних термина: „Упоредна књижевност, упоредно проучавање књижевности“ на 7 страна ситнога текста (14 стубаца), уз додатну обимну литературу.

Професор Радовић је истакао једну реч феноменолошке вредности којом је желео да представи проф. Зорана Константиновића. То је глас – многогласје. Те 4 странице о гласу асоцијативан су продор и есенцијално сагледавање вредности великог компаратисте. Наводим почетак есеја, поетску синтезу:

*Глас ауџенџичне индивидуалности,
Глас ејохе, времена у коме је живео,
Глас који је имао инџернационални одјек,
Глас своја народа и глас савести човечанства
Глас који је увек џозивао на криџички дијалој
изнад несџоразума.*

*Глас који је у свакој џрилицы џоворио не
једним гласом.*

У огледима Миодрага Радовића стално је присутно ауторово духовно сродство са српским компаратистима. Радовић ће се сјајно организовати око сажимања богатог доприноса компаративног квартета, посебно код подизања компаратистике као дисциплине „на виши ступањ рефлексije“ Зорана Константиновића. Радовићева интелектуална потрага за вредностима, која ради без предаха, има лепоту енергије коју би Пол де Ман именовано вредносним завођењем.

Марина Милић-Ајосџоловић

КОМПАРАТИВНИ КОНЦЕРТ ЗА „КОМПАРАТИВНИ КВАРТЕТ“

Трстеник, 3. новембар:
Бах џокаџа у Де-молу, Прелудијум Це-дур

„КО ИЗБОР ИМА, МУКУ ИМА“

Тако почиње књига коју данас музички представљам. И ја сам на муци била. Не због избора музике – коју сам одмах осетила да би као рукавица легла на руку; него на пропратно образложење. Да ли да га усмерим на стручњаке 32. *Сусреџа џрозе* или на омладину која је можда први пут на концерту класичне музике?

Изабрала сам: ОМЛАДИНУ, али са дубоком свешћу да у овим седиштима вечерас можда седи један будући академик Ибровац, академик Недељковић, професор Петровић или професор Радовић. За такве – дике Трстеника – изабрала сам да свирам и говорим. А оне који нађу да је програм од 70 минута можда исувише тежак и немају жељу да учествују у освајању награда испуњавањем УПИТНИКА на крају концерта, молим да се осећају потпуно слободни и изађу у сваком тренутку концерта – али за време приче, не за време музике.

Млади у аудиторијуму се вероватно с неверицом питају: Од куда то да концерт класичне музике представља књигу о научницима? Пре свега, **наслов књиге је музички, има музичку резонанцу, музички одјекује**. Само читаоци који књигу ослушкују посебним **слухом интелекта**, откривају у њој једну тајну везу. У наслову „квартета“ чује се дискретни, потмули одјек славног *Александријској кварџеџа* Колина Дарела. У тој малој књижици није ништа случајно нити без дубоког промишљања. Невелика, са 141-ом страном, а саткана од сложеног ткања, полифоно написана. Као да је рођена из „духа музике“ за музичко произношење.

Ако бисмо *слухом музичара* слушали ову књигу, онда би најприродније било да то музичко произношење буде неки од 13 Телеманових Париских квартета, који су аутору, професору Миодрагу Радовићу, посебно драги и блиски срцу, или неки други квартет, можда композитора које су Константиновић или Недељковић спомињали и користећи музичке термине и музичке комаде за књижевне ефекте... Посебно Драгољуб Недељковић је тежио да уздигне литературу на ранг музике; блесне у тренутку и призове, на пример, дух Бетовена тумачећи књижевна дела од Тихог Дона, до Ане Карењине, у огледу о Шолохову; користи Бетовенове цитате у заглављу; размишља о музици Рахманинова и Корнелија Станковића... Чак је и текст о Недељковићу обухваћен под насловом: „Компаративне етиде“ – што значи – музичке стилске вежбе управо због уплитања музике.

Но, ако бисмо *духовним слухом* слушали ову књигу, ако бисмо је *духовним оком* скенирали, шта нам она каже?

Каже нам да је *књија храм Трстенику* (она је и зачета баш овде, у Трстенику, 2011. године, поводом јубилеја Миодрага Ибровца); аутор, пореклом такође недалеко од Трстеника, истиче да је „Ибровац понос његовог краја, а Драгану Недељковићу је Поморавље био други завичај“; *књија је храм Србији; храм свештом односу професора и ученика; храм науци; свештилишће заједнишћу, великом прејалачком рагу и надахнућу.*

Какву музику тражи овај књижевни храм? Тражи – Музички храм, који вечерас сви заједно градимо, а постављен на *шемељима* и *засвођен* највећим од свих, увек погледа упереног у Небо, *Ј. С. Баха*.

Зашто би мој следећи избор, у нашем музичком храму, пао на *Василија Мокрањца*? (Не овог господина, Стевана Мокрањца, композитора Ручкети, који нас гледа са новчанице од 50 динара, већ његовог синовца, Василија, творца клавирских дела и симфонија, највећег српског композитора двадесетог века, аутора који је био високо признат у свету, у ери најжешћег комунизма није припадао партији, а чију симфонију је усред Москве, извела ни мање ни више – Московска филхармонија! Композитора који је живео, радио у Србији, трагично себи одузео живот 1984. и сахрањен у Београду.)

Зато што на концерту поводом *Композиторског фестивала* мора бити присутно бар једно српско дело, обавезно инспирисано српским фолклором; ваш земљак, Миодраг Ибровац – господин човек, двоструки сорбонски доктор, научник највишег реда, није гледао на фолклор као на нижи жанр; напротив, сматрао је да фолклор има достојанство, дигнитет. Његово капитално дело, докторат, назван од стране угледног италијанског слависте, Ђованија Мавера, *opus maximum*, инспирисано је првим предавањима великог француског научника Клода Форијела о српским народним песмама на Сорбони 1831-1832.

Сва четворица јунака ове књиге су изгарала, свим својим бићем стала за афирмацију свог народа, његову културу, бољитак. Посебно је Драган Недељковић неговао књижевност упозоравања и националног идентитета.

Сви су ишли у иностранство да се пронађу и остваре. Једино је Драгиша Живковић, иако избран за лектора у Лиону 1940, био ратом спречен да оде. Но, сви су се враћали и повезивали своју земљу са светом. Њихов космополитизам само је појачавао њихов патриотизам. Мондијализам им је био стран као болест, као куга.

Сва четворица почивају у Београду. То није случајно. Ниједан од њих не би оставио кости у туђини. Свако је желео да почива међу својим прецима. Они су били и остали верни завичају и у смрти. И верност своме роду је оно што их повезује у квартет, баш као што њих повезује са музиком Василија Мокрањца, а музика са поруком ове књиге је следећа: идите, школујте се у иностранству, али се вратите! Донесите најбоље из света; убригајте своја знања, своју енергију овде. У Трстеник. У свој завичај. Баш као што су Ибровац, Недељковић, Радовић...

Сви су ишли у иностранство да се пронађу и остваре. И сви су се враћали и повезивали своју земљу са светом. Тако ја, у нашем вечерашњем Музичком храму, видим Мокрањца као прозор у свет и широм отворена врата повратка из њега.

МОКРАЊАЦ – ТРИ ИГРЕ

При првом читању *Композиторској квари* (а признајем да сам га више пута прочитала како бих бар донекле савладала мени потпуно нову материју), сећам се да ми је одмах запало за око „померање акцента“, помак, које на 73. страни аутор наводи када говори о избору историчара књижевности Душана Иванића и промени оригиналног наслова *Европски оквири српске књижевности* Драгише Живковића у *Српска књижевност у европском оквиру*.

То „померање акцента“ ћу искористити при следећој композицији – оргуљском *Прелудијуму* и *Фуџи* Ј. С. Баха, коју је највећа пијанистичка звезда XIX века, свуда обожаван и глорификован, Франц Лист, обрадио за клавир.

Обично се при обрадама концентришемо на изворно дело. Баха, на пример, а приређивач остане у засенку. Но, у овом случају, мени је посебно дирљиво (а као уметник не могу нити желим да се

држим Недељковићеве максиме да „Објективност мора бити наша професионална деформација“) КО је и КАКО обрадио оргуљско дело тако, да клавир апсолутно звучи као оргуље, и као да га је дословце написао Ј. С. Бах.

У питању је нико други, до Франц Лист, који никада није успевао да се одупре изазову да и највеће композиторе допуњава, украшава трилерима, отежавајућим пасажима, компликацијама. Но, не у случају оног у чију службу је добровољно покорио свој необуздани дух: Баха!

Племство духа, частан однос према оригиналном тексту – су евидентни у оргуљском *Прелудијуму* и *Фуџи*. И оно мене жарко подсећа на племство духа четири хероја ове књиге. Лист – који се ставио у службу већег од себе – Баха; Лист, који је у младости, од своје 28. до 36. – пуних 8 година, прихватио живот путујућег пијанисте, свуда се одричући хонорара, како би подигао споменик Л. В. Бетовену у Бону; Лист – који је не само феноменалне суме својих хонорара преусмеравао на добротворне акције, него је био *доброшвор духа*: као композитор подстицао млађе колеге, промовисао Брамса, Грига, Бизеа, Сметану, Сен Санса... Без његовог охрабрења бројне романтичне композиције не би освануле нити биле део данашњег репертоара.

Лист је светао пример константне доброте. Ретко који музичар је био толико несебичан као виртуоз над виртуозима. И ту налазимо тесну везу са великанима *Компјаративної квартејта*. Можда из саме књиге која се, природно, бави претежно научним достигнућима, и није тако очигледно, колики су велики и племенити људи били ови светски признати стручњаци. Зоран Константиновић (члан 7 академија, велика, племенита, скромна личност је, на пример, тајно, ником не говорећи, знајући колико би то за наше научнике оптерећење

било, из сопственог џепа за један конгрес уплатио котизацију за 40 учесника из Србије; годинама је из Аустрије долазио у Нови Сад, увек своје хонораре преусмеравајући на студенте лошијег финансијског стања); недавно, након комеморативног скупа на КНУ једна госпођа, избеглица са Косова, пришла је члановима породице Драгана Недељковића и са ганућем се присетила како би маестро, њихов отац и муж, након књижевне вечери продавао своје књиге, а потом тутнуо њеном детету у руке да би им помогао.

Но, ту се њихова племенитост ни у ком погледу не исцрпљује. Данас, када је интелектуална крађа пракса, а незахвалност постаје најприроднија појава, са дивљењем читамо у мемоарима Драгана Недељковића странице и странице посвећене својим бившим студентима, наводећи ко му је и колико помогао да објави своје значајне књиге, енциклопедије... На пример, на стр. 333, широкогрудно истиче да је у књизи *Умешности џумачења џоезије* „Радовићев допринос знатно већи од његовог“.

Овом књигом, професор Радовић, који није случајно још давне 1992. године осмислио пројекат „Поетика даривања“, даровао нам је упознавање са племенитим личностима, довољно широкогрудим да себе саме ставе у службу величанствене добротe. Баш као Франц Лист што се ставио у службу Ј. С. Баха.

У нашем музичком храму добра дела – и јавна и тајна – ових компаратиста и добра дела Баха и Франца Листа и знана и незнана – била би *најлепши намештај наше музичке прађевине*.

Ј. С. БАХ – Ф. ЛИСТ,
ОРГУЉСКИ ПРЕЛУДИЈУМ У А-МОЛУ

Интересантна је случајност, ако случајности уопште може бити, да на чудан начин, све нас уче-

снике вечерашњег *Компаративној концерта* и то баш на 32. сусретима *Савремене српске прозе*, спаја и повезује заједнички светионик. *Лаза Костић*.

Мене, као оснивача Фондације „Лаза Костић“, наравно да је посебно интересовао, иако није у Компаративном квартету наглашен, значај песника, позоришног критичара, полиглоте, доктора права, дипломате, шекспиролога – у животима четворце компаратиста.

Миодраг Ибровац је са супругом Савком, за антологију југословенске књижевности, први превео СМДС на француски; проф. Драгиша Живковић се најдисциплинарније бавио Лазом Костићем. 1951, када је Лаза био изопштен са наших простора и у индексу забрањене литературе (6 година после рата није се у књижарама ни у јавности могла наћи ниједна Костићева књига), направио је Изабрана дела српског романтичара; Зоран Константиновић је први превео СМДС за *Антологију српских ђесника* у Немачкој. За Драгана Недељковића, Лаза је био не само најцитиранији песник, него и велика мистерија. Последња књига коју је читао у болници, пар месеци пред смрт, а коју му је лично аутор *Компаративној кваришета* однео, била је баш *Књига о Змају*.

Лаза Костић је ужарени светионик који светли и над проф. Миодрагом Радовићем.

Својевремено гимназијалац природно-математичког смера, учесник математичких такмичења, данас слови за једног од највећих зналаца и заљубљеника Костићевог дела, чијих се 2.000 примерака докторске дисертације „Лаза Костић и светска књижевност“ распродао у рекордном року, те ју је данас тешко чак и у антикварницама пронаћи. Признаје да је „кривац“ за преокрет у интересовању од математике ка књижевности био моћни дух његовог професора, управо проф. Милоша Петровића, који је посејао занос за Лазом међу омладином у крушевачкој гимназији која је одједном, како каже, цела брујала стиховима СМДС.

Надахнуће посвећених професора памтимо целoга живота. То нам, након чак 50 година, може потврдити лично проф. Радовић. То вам могу пренети и ја, која сам такође имала невероватну срећу и привилегију да у својој 16. години будем ученик једног од највећих педагога руске школе, проф. Евгенија Тимакина, и чије су инструкције, иако нисам тада била довољно мудра да записујем на папиру, остале заувек урезане у срцу. Као што су заувек остали савети на музици Сонате у Де-молу Лудвига ван Бетовена коју ми је мој професор открио и запечатио у мом бићу. У нашем вечерашњем Музичком храму, Бетовен би био СТУБ грађевине. Баш као што су прави професори стубови нашег знања.

БЕТОВЕН, СОНАТА ДЕ-МОЛ, ТРЕЋИ СТАВ

Свако поглавље *Компјаративної квалитети* почиње изабраним мотом, епиграфом неког славног писца, важним геслом које одређује сваку обрађену личност књиге.

Да ли је то „звезкање“ епиграфима узиманих од славнијих писаца, знак ученог стила који тежи за реторским ефектима? Или је показатељ скромности која се клања пред већим ауторитетом? Или нешто треће, можда? Покушај да нам унутрашњи свет Ибровца, Живковића, Константиновића и Недељковића аутор још више приближи тим, његовим лично изабраним цитатом?

Размишљала сам: Кад бих ја бирала неки мото или гесло под чијом капом би могао стајати цео овај концерт, који би то био?

Само цитат из Новог Завета, Светог Писма:

Јаков 1:25 – *Будиће њак творци делатне речи, не само слушаоци варајући сами себе.*

Зашто?

Зато што је књига *Компјаративни квалитети* најпре ДУГ бившег ученика својим професорима. Аутор није само посматрао, констатовао велике

учитеље око себе. Он је нешто и **урадио**. Књигом посвећеној професору Драгиши Живковићу у спомен 100-годишњици рођења, ученик је отргао од заборава учитеље који живе и у свом делу, али и у нашем памћењу. Али, не само писањем књиге. Њој је претходила идеја о симпозијуму о Миодрагу Ибровцу у Трстенику (што је свесрдно прихваћено, па је након скупа никла и спомен-биста, рад академског вајара Драгана Димитријевића), назива сале и постављања портрета Зорана Константиновића на Филозофском факултету у Новом Саду...

Професор Радовић се у *Компјаративном кваришећу* искрено залаже и препоручује да се преведу две немачке студије „Ремек-дело синтезе у књижевности“ Зорана Константиновића. „То је наш дуг великом научнику који је цео свој живот посветио самопрегорном служењу своме народу.“ Такође, јасно истиче огромни пропуст за српску науку и културу што су француске студије којима се напајао и један Иво Андрић, чувена докторска теза Ибровца, монументално дело, „*opus maximum*“ *Клод Форијел и европска судбина јрчких и српских народних ђесама* (Париз, 1966) „још непреведене на српски језик“. Зна он да је студија од 709 страна и те како огроман залагај за данашње преводиоце. Но, не одустаје да трага за њима и *ради, ђокушава да дејсћивује у ђом ђравцу*.

Не само о научној неправди, него и о друштвеној, професор Радовић има храбрости да пише. Ту најпре о Живковићу, чији рад је, по ауторовим речима неупоредиво комплексан „инкумезурабилан“ (што вам уколико нисте, као ни ја раније, знали, значи: немерљив! Е, сад, што аутор баш мора да нас бомбардује са таквим инкумезурабилним речником, то је његово право научника, а наша мучка да се рвемо са тако тешко изговорљивом речи). „Ни у ВАНУ ни у САНУ није се нашло места да Драгиша Живковић буде изабран за члана, чак ни дописног. Но, то је логична последица чињенице да је Живковић био независан, изван политичких кланова и котерија.“

Не прећуткује неправду професор Радовић ни на Коларчевом народном универзитету, када на комеморативном скупу академику Недељковићу, потеже питање зашто се ниједан од силних пријатеља и српских академика није нашао да предложи проф. Недељковића, иначе једног од само шесторице чланова европске академије наука – у САНУ!

Професор Радовић, овог пута као ученик, не само књигом већ и својим животом, колико видимо, залаже се за правду и право место својим старијим колегама, професорима и узорима. Ту мене умногоме подсећа да плејаду ученика Сезара Франка, француског романтичара, коме је друштвено признање такође изостало за живота. Како је сахрањен? У кругу најближих ученика. Тек након 10 година, када су се они напокон изборили за бисту свом професору, њиховом и само њиховом заслугом, верних ученика Сезара Франка, биста је откривена, и то уз говоре многобројних политичара и челника Париза и Факултета, који су се све тркали ко ће више и лепше да прича о композитору за кога за живота нису уопште марили. И ко је био заслужан за то? Ученици Франкови! Без њиховог залагања Франк никада не би добио право место у историји које му припада. То нам је свима и задатак и подстрек и обавеза – да као ученици будемо достојни својих професора!

Франковим трпљењем, стрпљењем и понижношћу ми вечерас – *йајџосирамо* нашу музичку грађевину. Са дубоком вером да праве вредности кад-тад испливају на светло дана, ма колико су скривене у муљу садашњице можда биле.

ФРАНК КОРАЛ (5 МИН.)

Има много заједничког међу „Компаратистима квартета“. Њихови научни радови су се преплитали, били увезани, Сарађивали су у заједничким делима. Њих четворица су стварно деловали као спојени судови који се преливају један у други. Није случајно у њиховом времену компаративна

наука у нас достигла највиши домет. Њихова тесна сарадња и заједништво као темељ оправдава наслов књиге.

Огромна радна енергија, војничка дисциплина, дуг, невероватно дуг дах у раду су очигледни од прве до последње стране књиге. Нажалост, рат, борба и заробљеништво спајају и Недељковића који је као матурант ступио у Народноослободилачки покрет на Сремском фронту; и Ибровца који је пешке прешао преко албанских планина 1915; и Константиновића који је 1941. доспео у ратно заробљеништво.

Сергеј Рахмањин се, у време када је Ибровца пешке прелазео преко Албаније и проводио избеглиштво крај Париза, тихо спремао да, са својом супругом и две ћерке, озбиљан породичан човек од 45 година, напусти Русију уочи Бољшевичке револуције. Успели су да, са 1-им кофером у руци, увере царинике како прате супруга и оца на турнеју у Швајцарску. Последњи дан могући! Следећи дан, границе су биле затворене. Никада више нико од њих није видео своју родну Русију. Рахмањин је умро у Калифорнији, цео свој живот патећи за домовином. Када га је пријатељ, након 10 година избеглиштва које је он провео као концертни пијаниста, како би од концерата издржавао породицу, питао: „Зашто више не ствараш?“, одговорио је: „Како да пишем? Ван Русије ја немам мелодије.“ То каже композитор који је најпознатији баш по бујним, моћним, дивним, богатим мелодијама. Ми можемо да одемо из наше земље. Ми можемо да стварамо каријеру, издржавамо наше породице. Но, радости – тешко да ћемо имати ван куће своје. То нам показују примери четворице компаратиста, пример аутора књиге, пример Рахмањинова, па и мој лични пример. Живети ван своје отаџбине је као студирати нешто „исплативо“, што је „inn“, док нам срце жуди за нечим сасвим другим. И ми можда можемо бити „успешни“, али сигурно да нећемо бити испуњени и срећни.

Рахмаџинов би у нашем музичком здању био зид цементиран љубављу према свом дому.

РАХМАЏИНОВ ПРЕЛУДИЈУМ (3 МИН.)

За крај концерта сам изабрала три етиде руског композитора Александра Скрјабина, чију 100-годишњицу смрти цео свет обележава, а Трстеник се придружује, и то светлосним ефектима, баш како их је Скрјабин доживљавао, видевши тоналитете у бојама. Скрјабин је имао ретку болест (боље рећи редак таленат), синестезију. Научно је доказано да сваки тон кореспондира одговарајућој боји. Они који имају синестезију, то заиста чују и виде. Тако је етида у цис-молу (277 вибрација у секунди) љубичаста; у фис-дуру (са 383 вибрација у секунди) светлоплава, а у дис-молу (319 – вибрација у секунди) одзвања одсјајем челика.

Но, светло које нам за тренутак буде треперило у сали уз звуке Скрјабина ће доћи и проћи. Много је важније оно светло које затрепери у нашим душама. Оно које остаје за цео живот. Као светло које је блеснуло аутору 1968. године, сасвим случајно и ненадано. Био је то „срећни тренутак у каријери, светлосни импулс“, када је Миодраг Радовић, као тек свршени студент, посетио већ угледног, знаменитог, старог професора Миодрага Ибровца. Само једна једина реченица: „Свака књижевност је компаративна“, оставила је дубоки траг, имала тестаментарни значај на младог Радовића. Та изјава, 30 година касније резултирала је оснивањем Катедре за компаративистику у Новом Саду. Била је РАДНИ НАЛОГ. Налог за акцију. Светлосни импулс. Но, за ту светлост, требало је бити спреман. Њу је могао видети само, како Драган Недељковић каже: „онај ко у себи носи светлост“.

Са ове три минијатуре, Скрјабин, мајстор синтезе (попут Зорана Константиновића, мајстора да осветли суштину), на малом простору осветљени смо са три различита светла. Као што је Ибровчева

мисао била радни налог младом Радовићу, мени се чини да је ова књига *радни налоі іенерацијама које долазе*. Светлост која из ње трепери каже нам: будимо достојни наших учитеља, наших корена, нашег завичаја.

СКРЈАБИН, ТРИ ЕТИДЕ: У ЛЈУБИЧАСТОМ,
СВЕТЛОПЛАВОМ, У ОДСЈАЈУ ЧЕЛИКА

П. С.

Молила сам аутора да напише СВОЈЕ епиграфе. Ако бих имала неку замерку (ако неко ко није из струке уопште може себи дозволити право на замерке) негде би, по мом мишљењу, требало да стоје и епиграфи аутора. Одговор професора Радовића је био:

За М. Ибровца:

Врлеџан је јуџи од забиџне Јасиковице – јреко јоіоіџне Албаније – до свејлосіи Париске Сорбоне.

За Живковића:

Превиђен и заобиђен од обе акагемије, он је својим научним делом нагвисио све акагемије.

За З. Константиновића:

Прави научник не џрчи за ефекіиима већ се осіварује у резуліаіиима и научним факіиима. Ниједан еіиіраф нема довољно свејлосіи да обухваіи њеіово дело.

За Д. Недељковића:

Он је заробљеник који робује обећању еіиірафа. Код друіих је еіиіраф реіџорски украс, код њеіа су еіиірафи енеріја која се расірскава у сіе-кіџар смислова.

**ФОТОГРАФИЈЕ 32. КЊИЖЕВНИХ СУСРЕТА
САВРЕМЕНА СРПСКА ПРОЗА**

Драžo Кекановић

*Марина Милић-Ајостоловић – Комјарашивни концерти
за „Комјарашивни квартеј“*

*Милош Пејровић о књизи Миограја Раговића
„Комјарашивни квартеј“*

*Миодраї Раговић, Марина Милић-Ајосїоловић
и Драїо Кекановић*

Груїна фотїографија са Драїом Кекановићем

„Књижевни ѿорѿреѿ – Драѿо Кекановић“

Део ѿублике на „Књижевном ѿорѿреѿу“

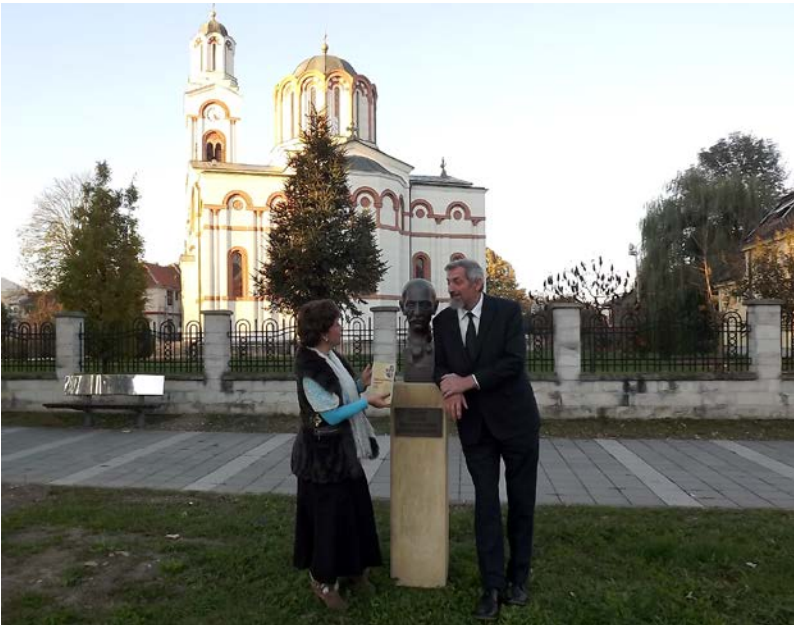
„Окруїли сїо“ – „Срїски прѡзаисти ван маїице“

Публика на „Окруїлом сїолу“

Драїо Кекановић са радницима библиотеке

Марина Милић-Ајосџоловић и Миограј Радовић код сјоменика академику Миограју Ибровцу

САВРЕМЕНА СРПСКА ПРОЗА ТРСТЕНИК 1984-2015.

1984 / КЊИЖЕВНО ВЕЧЕ МЛАЂА СРПСКА ПРОЗА

Милисав Савић, Радослав Братић,
Јанко Вујиновић, Милосав Ђалић,
Бранко Летић, Саша Хаџи Танчић,
Славен Радовановић, Љиљана Шоп,
Милош Петровић

1985 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ МИОДРАГА БУЛАТОВИЋА

Мирко Ђорђевић, Милан Комненић,
Миодраг Булатовић

УНИВЕРЗАЛНО И РЕГИОНАЛНО У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПРОЗИ

Мирко Ђорђевић, Миодраг Рацковић,
Ђорђе Јанић, Џевад Сабљаковић

КЊИЖЕВНО ВЕЧЕ САВРЕМЕНА СРПСКА ПРОЗА

Миодраг Рацковић, Мома Димић,
Милосав Ђалић, Јанко Вујиновић,
Џевад Сабљаковић, Драгомир Лазић,
Саша Хаџи Танчић, Босиљка Пушић,
Славко Лебедински

1986 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА

Драгослав Михаиловић,
Љубиша Јеремић,
Милутин Срећковић

ПРИБЛИЖАВАЊЕ ЖАНРОВА У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПРОЗИ

Љубиша Јеремић, Света Лукић,
Вук Крњевић, Милосав Мирковић,
Радивоје Микић, Милош Петровић,
Михајло Пантић, Марко Неђић,
Милутин Срећковић,
Александар Јовановић

КЊИЖЕВНО ВЕЧЕ САВРЕМЕНА СРПСКА ПРОЗА

Ратко Адамовић, Жика Лазић,
Света Лукић, Миладин Мичета,
Светислав Басара,
Саша Хаџи Танчић,
Антоније Маринковић

1987 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ ВИДОСАВА СТЕВАНОВИЋА

Видосав Стевановић, Петар Џаџић,
Милосав Мирковић

НОВИ ТОКОВИ У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПРОЗИ

Петар Џаџић, Милосав Мирковић,
Живан Живковић, Милош Петровић,
Славко Лебедински,
Никола Цветковић

КЊИЖЕВНО ВЕЧЕ САВРЕМЕНА СРПСКА ПРОЗА

Петар Сарић, Миленко Јефтовић,
Радослав Стојановић,
Милосав Ђалић, Богдан Шеклер,
Милорад Грујић, Исмет Реброња,
Данило Марић,
Драгомир Попноваков

1988 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА

Слободан Селенић, Мирослав Егерић,
Љубиша Јеремић

КРЕТАЊЕ ИДЕЈА У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПРОЗИ

Предраг Палавестра, Славко Гордић,
Мирослав Егерић, Љубиша Јеремић,
Радомир Батуран, Милош Петровић,
Даница Андрејевић,
Никола Цветковић,
Радослав Златановић

1989 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ АНТОНИЈА ИСАКОВИЋА

Антоније Исаковић, Петар Џаџић,
Мирослав Егерић,
Предраг Палавестра

БЕКСТВО ИЗ ТЕСКОБЕ У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПРОЗИ

Предраг Палавестра, Петар Џаџић,
Мирослав Егерић, Љубиша Јеремић,
Милош Петровић, Марко Неђић,
Јован Стриковић, Владета Вуковић

**1990 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ
ЈОВАНА РАДУЛОВИЋА**

Јован Радуловић, Љубиша Јеремић,
Радивоје Микић, Станко Кораћ,
Душан Иванић

**КЊИЖЕВНОСТ СРБА
У ХРВАТСКОЈ**

Станко Кораћ, Душан Иванић,
Славица Гароња, Анђелко Анушић,
Небојша Деветак, Драго Кекановић,
Славко Лебедински, Јован Радуловић,
Љубиша Јеремић

**1991 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ
МИЛИСАВА САВИЋА**

Милисав Савић, Мирослав Егерић,
Вук Крњевић, Милутин Срећковић

**САВРЕМЕНА СРПСКА
ПРИПОВЕТКА:
НОВЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ**

Срба Игњатовић, Михајло Пантић,
Милутин Срећковић, Вук Крњевић,
Мирослав Егерић, Ваца Павковић,
Милисав Савић, Јанко Вујиновић,
Милош Петровић, Ратко Адамовић,
Милосав Мирковић,
Славко Лебедински

**1992 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ
МИЛОРАДА ПАВИЋА**

Миодраг Радовић, Зоран Глушчевић,
Милорад Павић, Јасмина
Михајловић

ПАВИЋ И ПОСТМОДЕРНА

Никола Милошевић, Душица Потих,
Михајло Пантић, Јасмина Лукић,
Сава Дамјанов, Зоран Глушчевић,
Милентије Ђорђевић

**1993 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ
МИРОСЛАВА ЈОСИЋА ВИШЊИЋА**

Мирослав Јосић Вишњић,
Марко Недић, Радивоје Микић,
Љубиша Јеремић,
Бранимир Живојиновић

**ПУТОПИСНА ПРОЗА
МИЛОША ЦРЊАНСКОГ**

Милош Петровић, Мирослав Егерић,
Љубиша Јеремић, Зоран Аврамовић,
Ђорђе Вуковић, Радивоје Микић,
Бранимир Живојиновић,
Мирослав Јосић Вишњић,
Марко Недић

**1994 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ
БОШКА ПЕТРОВИЋА**

Бошко Петровић, Славко Гордић,
Чедомир Мирковић,
Мирослав Егерић

**КЊИЖЕВНИ КРИТИЧАРИ
КАО ПРИПОВЕДАЧИ**

Михајло Пантић, Мирослав Егерић,
Марко Недић, Чедомир Мирковић,
Милош Петровић, Ђорђе Писарев,
Даница Андрејевић

**1995 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ
РАДОСЛАВА БРАТИЋА**

Радослав Братић, Љубиша Јеремић,
Милош Петровић, Гојко Божовић,
Јован Делић

ЗНАКОВЉЕ ИВЕ АНДРИЋА

Радован Вучковић, Јован Делић,
Никола Милошевић, Радослав
Братић,
Мирослав Егерић, Љубиша Јеремић,
Гојко Божовић, Владета Вуковић,
Михајло Пантић, Милосав Ђалић

**1996 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ
АЛЕКСАНДРА ТИШМЕ**

Александар Тишма, Милосав Ђалић,
Ваца Павковић

**САВРЕМЕНА СРПСКА ПРОЗА
И ИСТОРИЈА**

Марко Недић, Чедомир Мирковић,
Милисав Савић, Даница Андрејевић,
Мирослав Егерић, Милош Петровић,
Предраг Марковић, Ђорђе Писарев,
Горан Петровић

**1997 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ
ЖИВОЈИНА ПАВЛОВИЋА**

Живојин Павловић, Гојко Божовић,
Михајло Пантић, Иван Растегорац

КЊИЖЕВНОСТ И МЕДИЈИ

Чедомир Мирковић, Гојко Божовић,
Милош Петровић, Михајло Пантић,
Слободан Стојановић, Милан Орлић,
Мирослав Егерић, Иван Растегорац,
Милета Аћимовић Ивков,
Славен Радовановић

**1998 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ
СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ**

Светлана Велмар-Јанковић,
Радивоје Микић, Милош Петровић,
Александар Јовановић

ЕСЕЈИСТИЧКО

У САВРЕМЕНОЈ ПРОЗИ

Љубиша Јеремић, Мирослав Егерић, Жарко Рошуљ, Чедомир Мирковић, Радивоје Микић, Љиљана Шоп, Милисав Савић, Ратко Адамовић, Милош Петровић, Милосав Ђалић Горан Станковић, Фрања Петриновић, Александар Јовановић

1999 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ ДАНИЛА НИКОЛИЋА

Данило Николић, Марко Недић, Радован Бели Марковић, Радивоје Микић

ТЕМА РАТА

У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПРОЗИ

Марко Недић, Јован Делић, Радивоје Микић, Милош Петровић, Михајло Пантић, Мирослав Егерић, Милета Аћимовић Ивков

2000 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ ПАВЛА УГРИНОВА

Павле Угринов, Радивоје Микић, Михајло Пантић, Васа Павковић

КРИТИЧКА ДИМЕНЗИЈА У ДЕЛУ БОРИСЛАВА ПЕКИЋА

Милош Петровић, Михајло Пантић, Милан Орлић, Мирослав Егерић, Радивоје Микић, Јован Делић, Милена Стојановић, Бојан Ђорђевић, Лидија Бошковић

2001 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ ДОБРИЛА НЕНАДИЋА

Добрило Ненадић, Милош Петровић, Михајло Пантић, Чедомир Мирковић

ПРИПОВЕДАЧКИ ТОКОВИ У СРПСКОЈ ПРОЗИ XX ВЕКА

Михајло Пантић, Радивоје Микић, Даница Андрејевић, Јован Делић, Александар Јерков, Милош Петровић, Мирослав Егерић, Љиљана Шоп, Чедомир Мирковић, Васа Павковић, Гојко Тешић, Миљивоје Р. Јовановић

2002 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ РАДОВАНА БЕЛИ МАРКОВИЋА

Радован Бели Марковић, Радивоје Микић, Данило Николић, Михајло Пантић, Остоја Продановић

ЈЕЗИК КАО ТЕМА

САВРЕМЕНЕ СРПСКЕ ПРОЗЕ

Марко Недић, Михајло Пантић, Снежана Баук, Горан Петровић, Александар Милановић, Мирослав Егерић, Милош Петровић, Драган Хамовић, Слађана Илић

2003 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ МЛАДЕНА МАРКОВА

Милосав Ђалић, Петар Пијановић, Васа Павковић, Младен Марков

СЕЛО У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПРОЗИ

Милош Петровић, Младен Марков, Мићо Цвијетић, Даница Андрејевић, Славен Радовановић, Мирослав Егерић, Радован Бели Марковић

2004 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ ГОРАНА ПЕТРОВИЋА

Михајло Пантић, Васа Павковић, Александар Јерков, Горан Петровић

СРПСКИ ПЕСНИЦИ КАО ПРИПОВЕДАЧИ

Марко Недић, Чедомир Мирковић, Михајло Пантић, Александар Јерков, Петар Пајић, Милентије Ђорђевић, Мирослав Егерић, Милош Петровић, Гојко Божовић, Милосав Ђалић, Милета Аћимовић Ивков

2005 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ ВОЈЕ ЧОЛАНОВИЋА

Марко Недић, Васа Павковић, Воја Чолановић

НОВА ЧИТАЊА ДАНИЛА КИША

Јован Делић, Јасмина Ахметагић, Мирко Демић, Александар Јерков, Драган Бошковић, Михајло Пантић, Иван Негришорац, Марко Недић, Милош Петровић, Татјана Росић, Воја Чолановић, Младен Шукало, Милета Аћимовић Ивков, Миодраг Радовић

2006 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ ВИДЕ ОГЊЕНОВИЋ

Гојко Божовић, Михајло Пантић, Слободан Владушић, Вида Огњеновић

ДРАМАТИЗАЦИЈА ПРОЗНИХ ДЕЛА

Гојко Божовић, Миленко Пајић,
Маша Стокић, Небојша Брадић,
Милош Петровић, Бранислав Недић,
Бранко Брђанин-Бајовић,
Милосав Буца Мирковић,
Вида Огњеновић

2007 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ МИЛОВАНА ДАНОЈЛИЋА

Радивоје Микић, Марко Недић,
Миодраг Радовић, Милован
Данојлић

СРПСКА ПОЕТСКА ПРОЗА

Радивоје Микић, Михајло Пантић,
Бојан Јовић, Даница Андрејевић,
Милета Аћимовић Ивков,
Милош Петровић, Слађана Илић,
Марко Недић, Милован Данојлић,
Миличије Р. Јовановић

2008 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА

Душан Берић, Мирослав Егерић,
Гојко Тешић, Милан Радуловић,
Светозар Кољевић, Марко Крстић,
Ристо Тубић, Миодраг Радовић,
Радован Бели Марковић,
Милан Радић, Богуслав Жјелињски,
Добрица Ћосић, Предраг Палавистра

ПИСАЦ И ЗАВИЧАЈ

Миодраг Радовић, Ана Вукић-Ћосић,
Гордана Влаховић, Михајло Пантић,
Катица Дармановић, Мићо Цвијетић,
Сунчица Денић, Жарко Команин,
Милош Петровић, Гојко Божовић,
Бошко Руђинчанин,
Миљурко Вукадиновић,
Братислав Милановић

КЊИЖЕВНО ДЕЛО МИЛОСАВА ЋАЛИЋА

Даница Андрејевић,
Милош Петровић, Милосав Ћалић,
Миличије Р. Јовановић

2009 / У КЊИЖЕВНОМ КОНАКУ ДАНКА ПОПОВИЋА

Милета Аћимовић Ивков,
Миша Ђурковић, Милосав Ћалић

КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ ДАВИДА АЛБАХАРИЈА

Гојко Божовић, Михајло Пантић,
Татјана Росић, Давид Албахари

ФРАГМЕНТ У СРПСКОЈ ПРОЗИ

Миодраг Радовић, Гојко Божовић,
Мићо Цвијетић, Татјана Росић,
Мирко Демић, Јован Пејчић,
Ранко Павловић, Михајло Пантић,
Милисав Савић, Милош Петровић

2010 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ РАДОСЛАВА ПЕТКОВИЋА

Гојко Божовић, Јасмина Врбавац,
Марко Недић, Радослав Петковић

СТРАНOST И ЛИК СТРАНЦА У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПРОЗИ

Драган Проле, Милош Петровић,
Младен Шукало, Александар Јерков,
Миодраг Радовић, Горан Петровић,
Гојко Божовић, Радослав Петковић,
Владислава Гордић-Петковић

2011 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ ГОРДАНА ЋИРЈАНИЋА

Васа Павковић, Гордана Ћирјанић,
Александра Ђуричић, Љиљана Шоп,
Славица Гароња-Радованац

САВРЕМЕНА СРПСКА МЕМОАРИСТИКА

Милисав Савић, Миодраг Радовић,
Мирко Демић, Даница Андрејевић,
Милош Петровић, Михајло Пантић,
Александар Јерков, Јован Делић,
Бошко Руђинчанин

2012 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ СВЕТИСЛАВА БАСАРЕ

Светислав Басара, Маја Рогач,
Михајло Пантић, Петар Арбутина

САВРЕМЕНА СРПСКА МЕМОАРИСТИКА

Милосав Егерић, Милош Петровић,
Јован Пејчић, Мићо Цвијетић,
Милета Аћимовић Ивков,
Гојко Божовић, Весна Тријић,
Александар Лаковић

2013 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ ВЛАДИМИРА ПИШТАЛА

Владимир Пиштало, Ненад Шапоња,
Весна Капор, Милош Петровић

РОМАНСИРАНА БИОГРАФИЈА У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПРОЗИ

Вера Јанићијевић, Милош Петровић,
Милисав Савић, Миодраг Радовић,
Гојко Тешић, Ђорђе Писарев,
Рајко Лукач

**2013 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ
ПЕТРА САРИЋА**

Петар Сарић, Даница Андрејевић,
Марко Недић, Гордана Влаховић,
Александар Јерков

**САВРЕМЕНА СРПСКА ПРОЗА
У ТРСТЕНИКУ**

осврћ, ѿерсѿекѿиве

Милош Петровић, Михајло Пантић,
Даница Андрејевић, Марко Недић,
Милан Милетић, Милосав Ђалић,
Александар Јерков,
Верољуб Вукашиновић,
Владимир Вукомановић

**2014 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ
МИХАЈЛА ПАНТИЋА**

Михајло Пантић, Милосав Савић,
Гојко Божовић, Маја Рогач

КРАТКА ПРОЗА – НОВИ ВЕК

Милосав Савић, Михајло Пантић,
Гојко Божовић, Милош Петровић,
Владан Бајчета, Мићо Цвијетић,
Катарина Јаблановић,
Јана Растегорац,
Драгана В. Тодоресков,
Владимир Вукомановић

**ПОРТРЕТ КЊИЖЕВНОГ
КРИТИЧАРА**

МИЛОША ПЕТРОВИЋА

Милош Петровић, Марко Недић,
Михајло Пантић,
Александар Лаковић

**2015 / КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТ
ДРАГА КЕКАНОВИЋА**

Драго Кекановић, Марко Недић,
Александар Јовановић,
Милета Аћимовић Ивков

**СРПСКИ ПРОЗАИСТИ
ВАН МАТИЦЕ**

Марко Недић, Миодраг Радовић,
Милета Аћимовић Ивков,
Славица Гароња-Радованац,
Драго Кекановић, Мирко Вуковић,
Миодраг Матицки,
Желидраг Никчевић,
Давид Кеџман Дако

**КОМПАРАТИВНИ КОНЦЕРТ
ЗА КОМПАРАТИВНИ КВАРТЕТ**

Марина Милић-Апостоловић,
Милош Петровић

**САВРЕМЕНА СРПСКА ПРОЗА
ЗБОРНИК 28**

Издавач

Народна библиотека „Јефимија“ Трстеник

Главни и одговорни уредник
Верољуб Вукашиновић

Ликовни и технички уредник
Иван Величковић

Коректор
Ивана Илић

На корицама
Драго Кекановић /
Марина Милић-Апостоловић
и Миодрaг Рaдовић

ISBN 978-86-83191-66-6

Тираж
500

Штампа
М-граф Трстеник

Покровиџељи

Министарство културе и информисања РС
Општина Трстеник
Месна заједница Трстеник
„Нова слога“ Трстеник
„М-граф“ Трстеник
Народни универзитет Трстеник
„Темпо фудс“ Планиница

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09 Кекановић Д.(082)
821.163.41.09-3"19/20"(082)
012 Кекановић Д.
016:929 Кекановић Д.

КЊИЖЕВНИ сусрети "Савремена српска проза" (32 ; 2015 ; Трстеник)
Зборник 32. књижевних сусрета Савремена српска проза, 3-4.
новембар 2015., Трстеник / [главни и одговорни уредник Верољуб
Вукашиновић]. - Трстеник : Народна библиотека "Јефимија", 2016
(Трстеник : М-граф). - 234 стр. ; 24 см. - (Савремена српска проза /
[Народна библиотека
"Јефимија", Трстеник] ; зборник бр. 28)

Тираж 500. - Стр. 9: Уводна напомена / Верољуб Вукашиновић. -
Напомене и библиографске референце уз текст

Садржај [по поглављима]:
Књижевни портрет Драга Кекановића
Српски прозаисти ван матице
Компаративни квартет.

ISBN 978-86-83191-66-6

а) Кекановић, Драго (1947-) - Зборници б) Српска проза - 20в-21в -
Зборници
COBISS.SR-ID 226523916

**ДРАГО КЕКАНОВИЋ
АЛЕКСАНДАР ЈОВАНОВИЋ
МАРКО НЕДИЋ
МИЛЕТА АБИМОВИЋ ИВКОВ
ДАВИД КЕЦМАН ДАКО
ДЕЈАН ВУКИЋЕВИЋ
МИОДРАГ РАДОВИЋ
ЖЕЛИДРАГ НИКЧЕВИЋ
СЛАВИЦА ГАРОЊА-РАДОВАНАЦ
МИРКО ВУКОВИЋ
ВЕСНА МИЋИЋ / МИРЈАНА М. ЛУЈИЋ
МИОДРАГ МАТИЦКИ
МИЛОШ ПЕТРОВИЋ
МАРИНА МИЛИЋ-АПОСТОЛОВИЋ**

САВРЕМЕНА
СРПСКА ПРОЗА
28

